

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kadın Kadına Tarih Konferansı'ndan
Yazıya Geçenler...

GÜLHAN BALSOY - TUBA DEMİRCİ

İPEK HÜNER CORA - SERGEN AVCI

Birinci Dünya Savaşı'nda Tarafsız
Avrupa Başkentlerinde Münferit Sulh
Arayışları: Stockholm Sefareti

SACİT KUTLU - BİLGE KARBİ

Savaş ve Barışın Sularında... Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti

Merhaba,

İlkbahara adım attığımız bu günlerin pandeminin nihayete ermesine vesile olmasını diliyoruz. Umarız siz değerli okurlarımızın ve sevdiklerinizin sıhhati yerindedir. Bu ayki sayımızda iki dosyamız var. İlki Yusuf Alperen Aydın editörlüğünde "Savaş ve Barışın Sularında: Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti" dosyası. Temel olarak 16. ve 18. yy. arasında Osmanlıların Akdeniz'deki etkinliklerine ve diğer devletlerle girdiği ilişkilere bu dosyadaki yazılarda yer veriliyor.

İdris Bostan, Osmanlıların Batı Akdeniz'de Fas'a kadar uzanan egemenliklerini tesis için girişimlerini bizlere anlatıyor.

Özgür Oral, Osmanlı-Venedik ticarî ilişkilerinin son dönemlerindeki şaşırtıcı genişliğini arşiv belgeleri üstünden tahlil ediyor.

Hüseyin Serdar Tabakoğlu, Akdeniz'in bir ucunda Osmanlıların İspanyollar ile giriştikleri mücadelelerin izini sürüyor. Ahmet Tekin, Akdeniz'in 16. yüzyıldan sonra yeni misafiri sayılabilecek İngilizlerle Osmanlıların ilk ticarî ilişkilerini satırlara taşıyor.

İpek Hüner Cora editörlüğündeki ikinci dosyamız ise geçtiğimiz Aralık ayında ikincisi düzenlenen Kadın Kadına Tarih Konferanslarındaki sunumlara ve tartışmalara odaklanıyor.

Gülhan Balsoy, Tuba Demirci ve İpek Hüner Cora feminist tarihçilik, kadınlar ve tarih yazımı üstüne yaptıkları tartışmayı yazıya döküyor.

Sergen Avcı, II. Kadın Kadına Tarih Konferansı'nda nelerin konuşulduğunu ve konferansın önemli detaylarını bizlere aktarıyor.

Şeyma Afacan 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı düşünce hayatının en önemli tartışmalarından biri olan biyolojik materyalizm ve modern psikoloji arasındaki kesişim noktalarına dikkat çekiyor.

Berrak Burçak, Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayınladığı kadın güzelliğini konu alan makaleleri analiz ediyor.

N. Zeynep Yelçe, günümüz dünyasının en öne çıkan toplumsal konularından zorunlu göçün 16. yüzyıl Avrupa'sında nasıl cereyan ettiğini ve insani trajedisini anlatıyor.

Salih Özbaran, Ahmet Yaşar Ocak'ın *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam* kitabının Osmanlı kimliği, devlet ve siyasallaşmış İslam, medrese ve ulema, halk İslamı başlıkları üstünden okumasını yapıyor.

Bilge Karbi ve Sacit Kutlu Osmanlı diplomasi tarihinde arka planda kalmış sefaretlerin I. Dünya Savaşı'nda oynadıkları rolü Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı istihbarat raporlarına dayanarak anlatıyor.

Önümüzdeki sayıda görüşmek üzere, sağlıklıca kalın.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

04 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

08 Tarih Vakfı'nda Akl-ı Kısas Salı Konuşmaları Başlıyor

NURŞEN GÜRBOĞA - GÜLAY YILMAZ

12 Savaş ve Barışın Sularında... Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti

YUSUF ALPEREN AYDIN

14 Batı Akdeniz'de Osmanlılar

İDRİS BOSTAN

22 DOKUMADAN KÂĞIDA: 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile Venedik Arasında Mübadele Olunan Bazı Emtia

ÖZGÜR ORAL

28 Osmanlı-İspanya Mücadelesi Bağlamında Akdeniz'e Bir Bakış

HÜSEYİN SERDAR TABAKOĞLU

34 Osmanlı Sularında İngilizler

AHMET TEKİN

38 BİLGİ, YETENEK VE CESARET ÜRÜNÜ: Osmanlı İmparatorluğu ve İslam

SALİH ÖZBARAN

Muhacirlerimiz Menfaatine Verilen Büyük Balo

1 MART 1922 VAKİT

Kuva-yı İşgaliye Başkumandanı General Harington ve zevcesi Leydi Harington tarafından muhacirlerimiz menfaatine tertip edilen balo evvelki gece Harbiye Mektebi müstemilatından sipahi ocağının at talimhanesinde vuku bulmuş ve büyük bir muvaffakiyet ihraz etmiştir. Talimhane Osmanlı ve müttefin bayraklarıyla güzel bir surette tezyin edilmiş, küçük talim mahalli dansa, büyük talim mahalli büfeye tahsis olunmuştu. Talim mahallinin sahnesinde Türk hanımları için bir mahal ayrılmıştı. Baloya gelenleri bizzat General Harington istikbal eylemekte idi. Veliahd-ı saltanat hazretleri on buçukta baloya gelerek bir saat kadar kalmıştır. Nazırlardan bazı zevat, Şehremini, ecnebi mümessillerinden ve zabitanndan birçoğu baloda bulunmuş ve geç vakte kadar raks edilmiştir. Bir aralık raksa fasıla verilerek General Harington tarafından bir teşekkür nutku irad edilmiştir. Baloda muhacirlerimiz menfaatine 3 000 Osmanlı lirasından fazla hasılat elde edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İrad Ettiği Nutuk

4 MART 1922 TEVHİD-İ EFKAR

Ankara 2 Mart- Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi'nin dünkü içtimasında irad eylediği nutukta geçen sene esnasında efrat ve tabakat-ı millette istiklal ruhunun inkişaf ettiğini kayıt ile ordumuz hakkında sitayişlerde bulunduktan sonra siyaset-i umumiyeimizin en esaslı noktalarını tespit ve teşrih etmiştir. Hakimiyet halka aittir.

Mustafa Kemal Paşa demiştir ki:

Teşkilat-ı dahiliyede esas bila kayd ü şart hakimiyetin halka ait olmasına müstenittir. Bu esas teyiden hakimiyeti bilfiil halkın eline vermek maksadıyla Meclis idare-i hususiye-i vilayat ve idare-i nevahi (nahiyeler) kanunları layihaları, umumi müfettişlik, Heyet-i Vekilenin Vazife ve Mesuliyetine ait layihalar takdim edilmiş ve kısmen kabul olunmuştur. Müşterek bir camia teşkil eden Türkiye halkının hukuk-ı örfiye, hukuk-ı içtimaiye ve şerait-i muhitiyeye riayeti siyaset-i dahiliyenin istikametini teşkil edecektir.

Ekalliyetlerin hukuku hakkında:

Ekalliyette bulunan Hristiyanlara gelince, bunlar en medeni milletlerde bu gibi ekalliyetlere verilmiş olan hukuktan bizde de istifade edeceklerdir. Yalnız şu şartla ki memalik-i ecnebiyedeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan müstefit olmaları taht-ı temine alınmalıdır.

Memlekette hâkim kanundur:

Mustafa Kemal Paşa geçen sene zarfında

umur-ı dahiliyeye ait hidematı ta'dad ettikten sonra muavenet-i içtimaiyeden bahs etmiş, muhacir mültecilere devlet tarafından yapılan muavenetleri kaydederek umur-ı adliyemize nakl-i kalam etmiştir. Memlekette kanunu hâkim kılmak ve adaleti hüsn-i tevzi eylemek hükümetin en birinci vazifesi olduğunu seviye-i adaletimizi bilcümle medeni heyet-i içtimaiyenin seviye-i adaletine irtifa ettirmenin esas vazife olduğunu kayıt ile "mevzuat-ı hukukiyemizin bilumum medeni devletlerin müdevvenat-ı kanuniyesinden nakıs kalması caiz değildir" buyurmuşlardır. Ve bu sahaya ait fikirlerine (her müstakil devletin bir hakk-ı layenfeki [ayrılmaz hakkı] olan tevzi-i adalet vazifesine kimseyi karıştıramayız) demiştir.

Anadolu'da adliye ıslahatı:

Mustafa Kemal Paşa bu hususatı temin maksadıyla adliyece yapılan icraatı ta'dad ederken hâkim-i münferit usulünün tevsiini, adliye müfettişliğinin ve tababet-i adliye müessesesi ihdasını, aşiret hayatı geçiren bazı mıntıkların halkı için ihtiyacat-ı tebaiye ve içtimaiyeleri ile mütenasip bir usul-i adli ihzarını ve nihayet bir hukuk fakültesi tesisini kayd eylemiştir.

Türkiye'nin Sahib-i Hakikisi Köylülerdir:

Ba'dehû hayat-ı iktisadiyemize geçerek "Türkiye'nin sahibi ve efendisi köylüdür" cümlesiyle başlayan ve şiddetli ve sürekli alkışlarla karşılanan izahatında çiftçilerin yedi asırdan beri gerek muharebe meydanlarında gerek tarlalarda bezl ettiği (harcadığı) emeklerin israf edildiğini ve buna mukabil da-ima tahkir ve tezlil gördüğünü (hakir görüldüğünü) ihsanlarına karşı nankörlükle mukabele edildiğini ve köylünün uşaklık menzilesine (derecesine) indirilmek istenildiğini teşri ederek:

- Efendiler memleketin bu hakiki sahibine karşı kemal-i hicap ve ihtiramla vaz' ı hakikimizi alalım, demiş ve şiddetle alkışlanmıştır. Bundan sonra çiftçinin behemehal himaye edilmesi lazım geldiğini izah etmiş, ziraat himaye edilmekle beraber topraklarımızda medfûn (gömülü) madenlerin işletilmesi ve hayat-ı milliyemizin inkişafı için lazım olan teşebbüsat-ı imariyeye vasi bir meydan açılması ve bunun için dahili ve harici sermayelere karşı müsait bir vaziyet alınması lüzumunu, fakat hariçten gelen sermayenin tamamıyla kavanin-i milliyemize tebaiyeti lazım geleceğini ve aynı maksatla hariçten mütehasıslar celbi lüzumunu beyan etmiştir.

Anadolu'nun vaziyet-i maliyesi:

Üç seneden beri bu muazzam mücadeleyi sırf milletin hamiyeti sayesinde ve hiçbir harici istikraza müracaat etmeyerek icra edebildiğimizi ve dava-yı millimizi kazanmak için menafi-i milliyemizin kifiyet edeceğini alkışlar arasında izah eylemiştir.

Anadolu'nun Maarif Siyaseti:

Bundan sonra maarif umuruna nakl-i kalam eden Mustafa Kemal Paşa demiştir ki: Maarif hakkında

takip olunacak umdemiz şu olmalıdır. Evvela memleketin sahibi olan köylüyü cehaletten kurtarmak ve ona hiç olmaz ise okumak yazmak, vatanın tarihiyle coğrafyasını öğretmek, bununla beraber medeni ve asri bir heyet-i içtimaiye teşkil edebilmek, dava-yı millimizin inkişafını temin maksadıyla ilim ve irfan da meratib-i âliye ye yükselmiş mütehassıslar, alimler yetiştirmek elzemdir.

Matbuatın kıymet ve ehemmiyeti:

Bu günkü asri ve medeni milletler için matbuatın paye-i bülendi de (yükselmesi de) derkardır. Bu milleti tenvir ve irşatta, muhtaç bulunduğu gıda-yı fikriyi vermekte, milleti gayesi olan halasa sevk etmekte matbuat başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir demiştir. (şiddetli ve sürekli alkışlar) Binaenaleyh hükümetimiz maarif ve matbuat işlerine de hususi bir vakit sarf edecektir.

Dini Mevaiz (vaazlar) Türkçe Olmalı:

Umur-ı şer'iyenin kıymeti, zaten nusûs-ı Kuraniye (Kuran'ın nassları) ile taayyün etmiş olduğundan füyuzat-ı diniyeden halkı bihakkın feyz-yâb etmek için camilerin mukaddes minberleri halkın anlayabileceği bir lisan ile birer menba-ı irşad ve tenvir olmalıdırlar. Evkafa gelince: Muavenet-i içtimaiyeyi istihlaf eden bu dini müesseselerin ihya ve inkişafı hükümetimizin ayrı bir vazifesidir.

Siyaset-i hariciyemiz:

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa siyaset-i hariciyemize nakl-i kalam eylemiş ve Rusya ile dostluğumuzun münasebat-ı hariciyemizin temelini teşkil ettiğini ve Rusya ile münasebat-ı muhadenetkarane-mizin safahat-ı inkişafını kayd ve izah etmiş ve geçen sene içtima eden Kars Konferansı ile Ukrayna hususi murahhası Frunze'nin Ankara'da akdetmiş olduğu Muhadenet Ahidnamesi sayesinde bu gün devletimizin Rusya, Ukrayna, Azerbaycan, Buhara, Afganistan, Gürcistan, Ermenistan devletleri ile bir itilâf-ı tam içinde bulunduğunu ve bu devletler ile münasebat-ı ticariye ve iktisadiyemizin de günden güne inkişaf ettiğini beyan eylemiş ve Rus Sefiri Aralov ve Ukrayna Murahhası Frunze ile Ankara'da bulunan diğer İslam devletleri sefirlerinin isimlerini ayrı ayrı yad etmiştir.

Sevr Muahedesi yoktur:

Aynı sene içinde gerek Rusya Cumhuriyetleri ile ve gerek Fransa ile akd olunan Muahedenamelerin, Sevr Muahedesi'nin kabil-i tatbik olmayacağına bariz bir delil olduğunu Sevr Muahedesi'ni akdeden milletlerin en kuvvetli bir rekzi olan Fransa'nın bizimle ayrıca anlaşması bu Muahedenamenin bir paçavradan ibaret olduğunu bütün cihan nazarında ispat ettiğini kayd etmiş ve siyaset-i hariciyemizin istikametini tarifi ederken şu sözleri söylemiştir:

Hayatımızı İlelebet Müdafaa Edeceğiz:

Bir devletin hukukuna tecavüz etmek hatırımıza gelmez. Ancak hakkımızı, hayatımızı, memleketimizi müdafaa ediyor ve edeceğiz. Bu meşru ve muhik talebimizi tanımamak yüzünden akan kanların mesuliyeti şüphesiz müsebbiblerine racidir. Bunlar bilmedirler ki milletimizin arzu ve imanında, mücadele

kabiliyet ve kudretinde zerre kadar zafiyet yoktur. İstanbul halkının hamiyeti şayeste-i takdirdir:

Bu tabii haklarımızı Avrupa ricaline anlattırmak içindir ki Hariciye Vekilimiz İstanbul üzerinden Avrupa'ya gönderilmiştir. İstanbul Cenab-ı Peygamber'in bizzat alaka gösterdiği ve dava-yı millimizin ibdâ ettiği (meydana getirdiği) bütün asar-ı medeniyemizi havi bir şehrimiz olduğundan her türlü hallden masun bulundurulması Misak-ı Milli-mizin dördüncü maddesinde tespit edildiği gibi aksa-yı emelimizdir (mefküremizdir). Bu şehir ahalisinin ibras ettiği gayret ve hamiyet ayrıca şayeste-i kayıttır. Bizden şimdilik ayrılmış olan Türk mülkünün diğer aksamı da bizim için mukaddestir. Bunların anavatanı kavuşmaları dava-yı millimizin esasını teşkil eder. Türkiye'nin sahib-i aslisi, sahib-i meşru ve hakikisi olan Türk halkının arzu ve irade-i katiyyesi bu yoldadır. Bu irade-i âliye-i milliye'nin hilafına harekete cüret ve tasaddi edenler millete karşı asi, yabancı, haindir. Bu gibi günahkârlar evvel ve ahir irade-i milliye'nin tecelli-i adaletinden kurtulamaz.

Cenevre Konferansı'na İştirak için:

Müteakiben Paşa hazretleri geçen seneki cihan vakayini hülasa ederek Türkiye'nin Cenevre Konferansı'na davet olunması için hükümet tarafından lazım gelen teşebbüsâtın icra edildiğini kaydetmiştir.

Bundan sonra tarih-i millimizin en fedakâr bir unsuru olan kahraman orduya nakl-i kalam ile şark ve garp cephelerinde geçen sene esnasında yapılmış olan kahramanlıkları ta'dad etmiş, Yunanlıların başlarında prensleri ve generalleri olduğu halde icra ettikleri tahribat ve tecavüzâtı nefret-i ammeye arz etmiştir. Mustafa Kemal Paşa meclisin bir senelik mesaisini hülasa ederek sözlerine şu suretle nihayet vermiştir:

"Muhterem ve aziz arkadaşlarım, meclisin ve milletin tesanüdü, şuûn ve hadisatın tahmil edeceği fedakarlıkları kabulde göstereceğimiz şevk ve heyecan en son muvaffakiyyet için en kuvvetli bir zamandır. Yeni seneye emin ve her zamandan ziyade bir vaz-ı vakur ile giriyoruz. Bizim için şule-i hayat, insal-i âtiye için ümid-i necat olan mukaddes gayemize baram (durup dinlenmeden) yürüyeceğiz ve tevfiakat-ı sübhaniye ile behemehal muvaffak olacağız. Ölmez bu vatan farz-ı mahal ölse de hatta çekmez kürenin sırtı bu tabut-ı cesimi. (şiddetli alkışlar)

Ayşe Çavuş

6 MART 1922 İK DAM

Garp cephesinde birçok yararlıklar göstermiş olan Ayşe Çavuş Ukrayna Mümessili Frunze'nin daveti üzerine memleketi olan Kırım'a muvakkat bir zaman için azimet etmektedir. Ayşe Çavuş Trabzon'dan geçerken *İstikbal* gazetesi idaresine gitmiş ve bu gazette Ayşe Çavuş hakkında şu malumatı neşretmiştir: Ayşe Çavuş elli sekiz yaşında olduğunu söylemekle beraber dinç ve çok çevik görünüyor, gözlerinden

cesaret saçılıyor. Biri omzundan diğeri diz kapağın-
dan üçüncüsü de üstünden girip altından çıkmak
üzere ayağından üç yarası olduğu halde bunlardan
adeta eğlence gibi pek hafif bahsedip geçmiştir. On
iki yaşındaki mahdumu kendisine refakat etmekte-
dir. Ayşe Çavuş yakasına siyah, kıvrıcık kuzu postu
konulmuş, sağ koluna çavuşluk rütbesinin şekli-
resmisi olan iki kırmızı şerit takılmış bir paltoyu giy-
miş, başına koyu lacivert bir başörtüsü sarmış tepe-
den tırnağa kadar bir cengâver tavrıyla ve beşüş ve
handan bir sima ile hepimizin ayrı ayrı ellerini sıkı
ve oturdu. Muhterem Çavuş vaziyete hemen hâkim
olmuş, ruhunun büyüklüğünü bize hissettirmişti.
Ayşe Çavuş'a mahal ve maksad-ı seyahatini sorduk.
Sade ve samimi bir ifade ile şöyle anlattı: Kırım'a gi-
diyorum oralıyım. Oradan hicret etmişiz. Prizren'de
tavattun etmiştik (yerleşmiştik). Balkan Harbi bizi
oradan da Bursa'ya hicret ettirdi. Bilahare İzmir'e
gelerek orada yerleştik. Ankara'da Frunze yoldaşla
muarefe peyda ettim (tanıştım) onun delaleti üze-
rine Kırım'ı görmek için gidiyorum inşallah yakın-
da avdet edeceğim. Yunan İzmir'i işgal edince ben
oğlum Ahmet'le beraber sekiz yüz atlı toplayarak
dağa çekildim, Salihli etrafında dolaşıyorduk. Düş-
man Salihli'yi de alınca ben bu alçakları her halde
kovup perişan etmeyi düşünüyordum fakat herifler
kasabayı işgal ettikten sonra hemen her tarafı tel
örgülerle sarmış diplerine bombalar koymuştu. Bu
maniaları atlamak bir mesele idi. Bir akşam arkadaş-
lardan Hasan Çavuş'a dedim ki bana beş çift manda
ve iki kalın urgan bulabilir misiniz? Hasan Çavuş
ve arkadaşları ateş gibiydi. Hem benim mandaları
ne yapacağımı soruyorlar, hem de tedarik etmek is-
tiyorlardı. Zannediyorlardı ki mandaları kesip ziya-
fet vereceğim. Halbuki askerin ihtiyacı yoktu. Sağ
olsunlar altı çift mandayı da ipleri de buldular. Bir
gece geç vakit ben tel örgülere yanaştım. Kazıkların
bir ikisini koparttırarak urgana, urganları da manda-
lara bağlattım. Hayvanları kasabaya doğru salıyor-
dum. Kazıklar ve iplerle tel örgüler yerlerinden ko-
parak mandaların peşinden sürüklenip gidiyorlardı.
Arkasından biz de baskın veriyorduk. Kasabayı öyle
aldık ki düşman bile nereden geldiğini anlayamadı.
Hükümet dairesini bastığımız zaman fazla ateş oldu.
Burada üç şehit ile altı yaralımız vardır. Fakat düş-
manı temizledik, canını kurtarabilenler esir oldu.
Bu muharebede düşman çok bomba ve mitralyöz
bırakmıştı, bunları hep aldık ve bunlarla yine onları
tepeledik. Ondan sonra daima harp, Salihli, Demirci,
Simav, Gördes, Kütahya ve nihayet Sakarya Muha-
rebeleri. Cephe muharebesi Simav'da başlamıştır.
Gördes hattında iken Osman isminde on iki yaşında
bir çocuk Kütahya'dan gelerek bize iltihak etmiştir.
Çavuş rütbesi alan bu yavru asker öyle harp etmiştir
ki nihayet ayağından yaralanmış ve bir gözü de sa-
kat olmuştur. Sakarya Harbinde Haymana cephesin-
de bulunuyordum, oradan da epeyce atlı topladım.
Hele Sakarya'da öyle harp ettik ki koca dere Yunan
leşleriyle doldu. Asker adeta köprü gibi üzerlerinden

geçti, bunu evlat ve ahfadımız daima şükran ile yad
eyleyecektir.

Morning Post Gazetesinin Mühim Bir Makalesi

7 MART 1922 YENİ GÜN

İstanbul-6 Mart- Bugün Londra'dan alınan bir telg-
rafnameye nazaran *Morning Post* gazetesi Şark me-
selesi münasebetiyle pek mühim bir makale neşret-
miştir. Gazete Şark meselesinde İngiltere'nin takip
etmesi lazım gelen tarz-ı hareketi izah ederek diyor ki:
Eğer Şark Sulhunun tesisinde halâ müteredit kala-
cak olursak Sevr çılgınlığını tamir güç olacaktır. Aynı
zamanda Anadolu'da sulh teessüs edemeyecek ve İlk-
bahar münasebetiyle harp başlayacaktır. Ortada şe-
refimiz kayboluyor. Türkiye'nin arkası kuvvetli duva-
ra dayalı olduğu, milli Türk ordusu şevk ve maharetle
muharebe ediyor. Ve bütün bunlar gösteriyor ki Tür-
kiye bir Avrupa devleti olmasa bile müstakil bir Asya
devleti olmaya istihkak kesb etmiştir (kazanmıştır).
Fransızlar Türklerle uyusmakla pek doğru hareket
ettiler. Mustafa Kemal Paşa'yı ika olunamayacak
sözlerle tehdit ve Anadolu sahillerini abluka gibi ta-
savvurlar boştur. Bizim de Fransa'yı taklit etmemiz
elzemdir.

Ankara'da Çocuk Bahçesi

8 MART 1922 İKDAM

Yeni Gün'ün yazdığına göre memleketin sermaye-i
istikbali olan yavruların vatana müfit birer unsur
olarak yetişebilmesi vücutlarının sağlam ve dimağ-
larının salim bulunmasına ve bu ise henüz neşv ü
nema devresinde iken sıhhatlerinin muhafazasına
ve terbiye-i bedeniyelerinin mükemmel olmasına va-
beste bulunduğunu nazar-ı dikkate alan Himaye-i Et-
fal Cemiyeti; milli payitaht olması hasebiyle binlerce
yavrunun da makarrı (başkenti) bulunan Ankara'da
çocukların hıffzı's-sıhhaya muvafık tarzda eğlence-
lerle meşgul olmaları ve mikrop yuvası olan sokak-
lardan kurtarılmaları için bir çocuk bahçesinin mev-
cudiyetini elzem addederek bu husus için Belediye
bahçesinin Düyun-ı Umumiyye mücavir kısmı pek
muvafık bulmuş ve bahçenin müzayedeye çıkarılma-
sı zamanının takarrüb etmekte (yaklaşmakta) olma-
sına mebni bu kısmın icara verilmeyerek cemiyete
bırakılmasını vilayetten temenni etmiştir. Cemiyet
burasını sıhhi bir hale ifrağ ederek yazın yavrular
için mükemmel bir hale getirecektir.

Adana'da Bir Milyon Lira Sermayeli Bir Banka Tesis Ediliyor

9 MART 1922 TEVHİD-İ EFKAR

Hükümet Adana'nın iktisaden inkişafını temin için

fevkalade mesai sarf etmektedir. Adana'da bir milyon lira sermayeli bir banka tesisi takarrür etmiştir.

Umur-ı Diniyemizde Hakiki Tekamüle Doğru

10 MART 1922 YENİ GÜN

Şer'iyye Vekili Mustafa Fehmi Efendi hazretleriyle mülakat: Huthelerin Türkçe iradı için Şer'iyye Vekaleti'nde bir komisyon teşekkül etmek üzeredir. Evkaf işleri de muntazam bir hale konuluyor.

Bugün İstanbul'un Türk ve İslam Düşmanları Tarafından İşgalinin Üçüncü Senesine Giriyoruz

16 MART 1922 YENİ GÜN

Milletin azmi devam ettikçe İstanbul'da da Türk milleti ve bu milletin hakiki sahibi ve efendisi olan köylü hâkim olacaktır. Onu için İstanbul'un facia-i işgalini, hayırlı bir felaket olarak telakki edebiliriz. Bu felaketten sonradır ki halk ve köylü hükümetimiz teşekkül etmiş, milletin azmi bir kat daha artmış, hayırlı ve saadetli günler bize doğru yaklaşmıştır. Gazi Reisi-miz Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin 1 Mart'ta irad buyurdıkları nutuklarından: İstanbul şehri milletimizin namütenahi mesai ve fedakarlığı muhassalasının tecelligahıdır. Filhakika milletimizin maddi ve manevi varlığını ilan eden abideler ve müesseseler ve asar-ı medeniye İstanbul'da tekasüf ettirilmiştir. Binaenaleyh İstanbul bizce çok kıymetlidir, çok ehemmiyetlidir.

Şanlı Bir Günü Sene-i Devriyesi

18 MART 1922 VAKİT

Yedi sene evvel bu gün kalpleri vatan aşkıyla çarpan kahramanlarımız düşmana boğaz yolunu kapamıştı.

Rus Mekteplerine Gönderilecek Talebemiz Hakkında Maarif Vekaleti'nin Talebi

19 MART 1922 TEVHİD-İ EFKAR

Ankara- Rusya Hükümeti tarafından yüz talebemizin Rus darülfünunlarına kabulüne karar verildiğini bildirmiştik. Maarif Vekaleti bu kararı hüsn-i suretle karşılamış ve Rus darülfünunlarına yüz talebe izamını kabul eylemiştir. Vekalet, bu babdaki şeraiti ve talebemizin hangi darülfünunlara yerleştirileceğini bildirmesini Rusya'dan talep etmiştir.

Hariciye Nazırlarının Paris Konferansı'nda, Türkiye - Yunanistan Arasında Sulh Tesisi Maksudını İstihdaf Eden Kararları

28 MART 1922 İK DAM

Paris 26- Ajans Havas işar ediyor. Mösyö Poincare, Lord Curzon ve Mösyö Schanzer içtima ederek tarafeinden hiçbirine duçar-ı inhizâm olmuş gibi şerait tahmil edilmeksizin Türkiye ile Yunanistan arasında sulh tesis maksudını istihdaf (amaç) eden Şark-i karp hakkındaki karar metnini suret-i kat'iyyede tespit etmişlerdir. Mezkûr suret-i tesviyede saltanatın hakimiyet-i diniyesi ibka edilmek ve İstanbul payitaht olmak üzere Türkiye'ye milli istiklalinin iadesi takarrür etmiştir. Müttefiklerin davası için Yunanistan'ın ihtiyar eylediği fedakarlığın telafisi teklif edilmekte, işbu suret-i tesviyede gerek Müslüman ve gerek Hristiyan ekalliyetlerin himayesi maksadı ile bir takım tedabir ile Anadolu'nun tahliyesi derpiş edilmekte ve Bahr-i Sefid'ten Kara Deniz'e ve Maveray-ı Kafkas'tan İran'a kadar bütün Anadolu Türkiye'ye verilmektedir. Türkiye'ye payitaht olan İstanbul ile Şarki Trakya'nın vasi bir kısmı terk edilmektedir. Boğazların civarında gerek Türklere ve gerek Yunanlılara ait adalarda askerliğe müteallik bir şey bulundurulmayacaktır. Müttefikler bu tedbirin tatbik ve devamına nezaret edeceklerdir. Cemiyet-i Akvam Ermenilerin âmâlini tatmin çaresine tevessül etmeye memur edilmiştir. Türkiye'nin istiklal-i maliyesi tasdik edilmiş ve Duyun-ı Umumiye İdaresi ibka olunmuştur. Türkiye, merkezi imparatorluklarla harbe iştirakinden mütevellit masarif için toptan bir tazminat itâ edeceklerdir. Müttefiklerin menafi-i iktisadiyesinin himayesi için bir takım tedabir müstesna olduğu halde Türkiye milli kontrolden azade bulunacaktır.

Yusuf Kemal Bey Varna Tarihiyle Avdet Ediyor

28 MART 1922 İK DAM

Mütareke teklifi Ankara'da Mustafa Kemak Paşa tarafından tetkik ediliyor fakat bu babda cevap Yusuf Kemal Bey'in izahatından sonra itâ olunacak.

Türkiye – Amerika

30 MART 1922 YENİ GÜN

İstanbul 27 Mart- Hususi muhabirimizin telgrafnamesidir. Amerika ve Türkiye arasında doğrudan doğruya iktisadi münasebatı tesis ve takviye için şu son günlerde şehrimiz mehaflinde fazla alakadarlık izhar edilmektedir. Aynı suretyle New York borsasının da ahiren bir Türk İstihbarat Odası açtığı muhakkaktır.

Tarih Vakfı'nda Akl-ı Kissa Salı Konuşmaları Başlıyor

TARİH VAKFI'NDA AKL-I KISSA SALI KONUŞMALARI'YLA YENİ BİR SEMİNER DİZİSİ BAŞLIYOR. AKL-I KISSA KADIN TARİHÇİLERİN AKLINI KISA BULAN TARİH ANLAYIŞI VE TARİHÇİLERE KARŞI, KADIN TARİHÇİLERİN TARİH DİSİPLİNİNİN AKLI, KALEMİ, SÖZÜ OLMA İDDİASINI SALI KONUŞMALARINA TAŞIYOR.

NURŞEN GÜRBOĞA - GÜLAY YILMAZ

Tarih Vakfı'nda Akl-ı Kissa Salı Konuşmaları adıyla yeni bir seminer dizisi başlıyor. Akl-ı Kissa'da iki haftada bir Salı günleri kadın tarihçiler konuşacak, bizler dinleyeceğiz. Bu seminer dizisi ile kadın tarihçilerin çalışmalarını, yayınlarını, araştırma gündemlerini ve tarih disiplinine katkılarını görünür kılmak ve muhafazakâr ve erkek egemen tarih disiplininde verdikleri varlık mücadelesine dikkat çekmek istiyoruz.

AKADEMİDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Kadın tarihçilerin erkekler kulübündeki mücadeleleri hem üniversitelerde kurumsallaşmış ya da örtülü cinsiyetçi zihniyet ve pratiklerle hem de tarih disiplininin muhafazakârlık ve milliyetçiliğe yakınlığıyla ilişkili. Üniversiteler ve çeşitli bilimsel akademik topluluklar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin az görüleceği yerler olarak düşünülse de, durum tam tersi. Türkiye'de akademisyenlerin %45'i gibi önemli bir oranını kadınlar oluşturmalarına rağmen bu oran tarih bölümlerinde %26'ya düşüyor. Profesörlük gibi yüksek akademik kadrolarda ise bu oran %17'ye kadar iniyor.¹

Sızdıran boru sendromunun kadınların akademik kariyer gelişim süreçlerinde etkili olduğu bu rakamlardan anlaşılabilir. Kadınlarla erkek meslektaşları liyakat açısından eşit niteliklere sahip olduklarında, akademik kariyer, yükselme ve kaynakların dağıtımında erkeklerle öncelik verilmesi bu tablonun ortaya çıkmasında önemli bir etken. Kadınların cam tavanları aşmaları için erkek meslektaşlarına göre çok daha fazla mücadele etmeleri ya da emek harcamaları gerekiyor.

Bir diğer önemli sorun ise kadınların rektörlükten bölüm başkanlığına, dekanlıktan komisyon üyeliklerine, idari ya da akademik karar alma pozisyonlarındaki temsil oranlarının düşük olması. Kadın tarihçiler de diğer kadın akademisyenler gibi bu eşitsiz cinsiyet rejiminden nasibini alıyor. Kadın tarihçiler, akademik ve idari pozisyonlarda, meslek örgütlerinin, burs ve teşvik dağıtım kurumlarının yönetim ve karar süreçlerinde yeterince temsil edilmiyorlar. Tarihçilikle ilgili yayınevleri, yayın kurulları, hakem kurulları, editörlükler, konferans düzenleme komiteleri ve benzeri önemli karar organları ve süreçlerinde de kadınlar etkin olamıyor. Bunun önemli nedenlerinden biri de çoğunlukla erkeklerin birbirlerini "tanımaları" üzerinden işleyen mesleki sosyal çevrelerin ya da "network"lerin kadınlara açık olmaması. Kadın tarihçilerin çalışmalarını görünür kılabilen çoğu mecranın anahtarı erkeklerin elle-

rinde. Tüm bu koşullar içinde kadınların tarihsel bilginin üretimine yaptıkları devasa katkı etkin bir ayrımcılıkla görünmez hale geliyor.

Bu yapısal sorunların yanı sıra, kadınların ataerkil bir toplumda ikincil bir rolde konumlandırılmasının kadınların gündelik akademi deneyimlerine de yansımaları oluyor. Kadınlar üniversitedeki akademik ve idari topluluklar içinde sözleri kesilebilen, dinlenmeyen ya da fikirleri erkek meslektaşlarına göre dikkate değer bulunmayan "ikinci cins" olmaya devam ediyor. Kadın akademisyenlere, memurlara ve öğrencilere yönelik mobbing ve cinsel taciz ise yaygın bir şiddet olarak devam etmekte. Bu tip saldırılarla baş etmek için kurulmuş Cinsel Taciz ve Saldırı Birimleri ise halen çok kısıtlı sayıda üniversitede mevcut.²

Üniversitelerde ve bilimsel topluluklarda kadın akademisyenler için geliştirilmiş destekleyici politikalar

mevcut değil. Üniversiteler kadın akademisyenlerin kariyer gelişimini, yönetici kadrolarda temsiliyetini ve kampüs içinde cinsiyetçi zihniyetin sonlanması yönünde eylem planlarını yeni yeni oluşturuyor. Feminist mücadelenin bir başarısı olarak 1990'lardan bu yana kurulan Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri çok önemli kurumsal kazanımlar. Ancak bu merkezler tek başlarına akademide toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru bir dönüşümü yapacak yapısal ve maddi güçle donatılmış değiller. Üstelik son dönemde kadın ve aile araştırmaları adı altında kurulan yeni merkezler çoğunlukla kadını patriarkal rejim içinde tanımlayan milliyetçi muhafazakâr değerlere eklenmiş, feminist mücadele örgütleri ile ilişkiden kaçınan, iktidar merkezleri ile yakın ilişki içinde olan kurumlar olarak işliyor.³ Türkiye'nin taraf olduğu İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararı da hayatın tüm alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliği hedefini zorlaştırıyor.

KADIN TARİHÇİLERİN DENEYİMLERİ

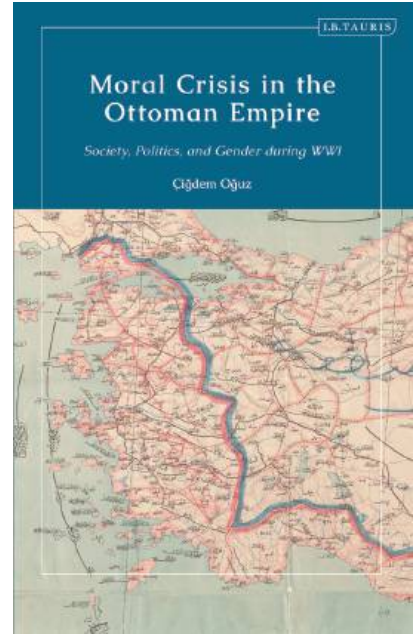
Kadın tarihçiler, tarih disiplininin milli kimlik ve ulus devlet inşasındaki kurucu rolü ve milliyetçi muhafazakâr ideolojiler içindeki ayrıcalıklı yeri nedeni ile de bu disiplinde var olabilmek için fazladan bir mücadele vermek zorundalar. Büyük adamları, savaşları, şanları, şerefleri odağına alan milliyetçi muhafazakâr tarih anlayışı, kadınların tarihsel özneler olarak varoluşlarına dair bilgiyi değersiz ve görünmez kıldığı gibi, kadın tarihçilerin ürettiği bilgiyi de değersiz ve görünmez kılıyor.⁴ Siyasi tarih alanına sıkışmış yaygın tarih anlayışı karşısında disiplinler arası metodolojiyi, yeni soru ve yaklaşımları daha

rahat benimsemiş kadın tarihçiler tarihçilik alanında madun bir konumda kalıyor. Tarihe bakıştaki hâkim eril göz ve mesleğin geleneksel olarak eril bir zanaat olma hali kadın tarihçilerin azımsandığı bir konum yaratıyor. Kültürel çalışmalar, sosyoloji, toplumsal cinsiyet çalışmaları, sanat tarihi gibi birçok alanla temas edebilen kadınlar "yeterince" tarihçi olamama gibi bir algı ile yüz yüze kalıyor. Oysa kadın tarihçiler muhafazakâr ve eril bir tarihçiliğin sorgulandığı yeni yaklaşımların önemli birer temsilciler.

NEDEN AKL-I KISSA?

Tarih Vakfı, kadınların ve LGBTİ+ görünürlüğü, etkinliğini, kaynaklara erişimini ve kararlara katılımını sağlayacak ve bütün kurullarında ve etkinliklerinde kadın ve LGBTİ+ temsili gözetecek politikalar izlemeyi taahhüt eden bir kurum. Nitekim Vakıf bu doğrultuda Yönetim Kurulu dahil bütün kurullarında, düzenlediği bütün toplantılarda ve etkinliklerde, projelerinde ve derleme kitaplarında konu, konuşmacı ve yazar dağılımında kadın ve LGBTİ+ temsili büyük bir hassasiyetle gözetmektedir. Vakıf, bu politikalar kapsamında, tarih disiplini alanında kurumsallaşmış ya da gizli işleyen toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı kadın tarihçilere bir alan açmak gereği hissetti. *Akl-ı Kissa Salı Konuşmaları* böyle bir gereksinimden hareketle ortaya çıktı. *Akl-ı Kissa* kadın tarihçilerin aklını kısa bulan tarih anlayışı ve tarihçilere karşı, kadın tarihçilerin tarih disiplininin aklı, kalemi, sözü olma iddiasını *Salı Konuşmalarına* taşıyor.

Akl-ı Kissa, "saçı uzun aklı kısa" deyiminden türeyen aklı kısaya gönderme yapıyor. TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğüne göre "saçı uzun aklı kısa"

deyimi kadınları aşağılamak için kullanılan bir söz. Kadın aklının erkeklere göre eksik bulunmasının, dolayısıyla okusa da, yazsa da, üretse de emeklerinin güvenilmez bulunmasının veciz bir ifadesi bu söz.

Kadın aklının erkek aklına göre eksik bulunması kuşkusuz evrensel bir olgu. Geleneksel ataerkil yapının Aydınlanma Çağı'nda yeniden üretilmesi ile kadın erkek ikiliği, topluma, siyasete, özel ve kamusal alana bakarken tekrar tekrar karşımıza çıkıyor. Bu zihniyete göre akıl-duygu, zihin-beden, kültür-doğa, kamusal-özel ikiliklerinde akli, zihinsel, kültürel ve kamusal olanı erkek temsil ederken, duygusal, bedensel, doğal ve özel olanı kadın temsil eder. Kadın dişiliğin de simgesi olan uzun saçlarını özel alanda ailenin bakımı için süpürge ederken, erkek saçını sakalını bilim ve hikmet yolunda ağartır. Duygunun akla, bedenin zihne, doğanın medeniyete tabi kılınmasına koşut olarak, kadın da erkeğe tabi kılınır. Aklın erkeğe hasredilmesi ile bilimsel bilgi üretme işi de erkeğin alanı olmaktadır. Erkek aklı ile bilgi alanında bir otorite iken kadının bilgi ile ilişkisi ikincilleştirilir, kadının ürettiği bilgiye şüpheyle veya alayla bakılır.⁵

Kadın aklını aşağılayan, sözüne alayla bakan erkek egemen zihniyete itiraz Osmanlı kadın dergiciliğinin öncülerinden Şüküfîzâr'dan gelmiş. Derginin 1886'da yayımlanan ilk sayısında Arife Hanım, "Biz ki saçı uzun aklı kısa diye erkeklerin hande-i istihzasına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa kadınlığı erkekliğe tercih etme-

yerek şâhrâh-ı say ve amelde mümkün olduğu kadar pâ-y-endâz-ı sebât olacağız...” diyerek derginin hedefini belirlemiştir.⁶ Neredeyse bir buçuk asır sonra, aynı alaycı gülüşlere karşı Osmanlı kadın hareketinin kadınlarını selamlayarak *Akl-ı Kissa*’da kadın tarihçilerin akıl, gayret ve sebatının ürünlerini tartışmak istiyoruz.

Bu adeta halk deyişi haline gelmiş ifadeyi *Akl-ı Kissa* olarak değiştirerek kadın aklını aşağılayan bu zihniyete itiraz etmekle kalmıyor, tarih disiplininin akıl ve dimağını kadınların ellerine teslim ediyoruz. M.E.B İslam Ansiklopedisi’ne göre “kissa” çok çeşitli anlamlarının yanı sıra muahhar Arapça’da daha çok dini ve ahlaki “hikâye”, İspanyol Arapçasında “tarih”, ve bir üst makama sunulan “istek, istida, hak talebi” anlamlarını içeriyor.⁷

Akl-ı Kissa bu anlamlara bir gönderme ile kadın tarihçilerin tarih disiplinine kattıkları bilgi ve bulgular, yeni sorular ve yaklaşımlar ile kissanın aklı olduklarını göstermek ve bu aklın görünür ve sayılır olması talebini dile getirmek niyetinde.

KADIN KADINA TARİH KONFERANSI DÜZENLEYİCİLERİ İLE İŞ BİRLİĞİ

İlki 2019 yılında Boğaziçi Üniversitesinde, ikincisi 2021 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde düzenlenen *Kadın Kadına Tarih Konferansı* da kadın tarihçilerin bu kadın aklına, tarihçiliğe yapılan önemli müdahaleye dikkat çekmek ve kadın tarihçilerin görünür-lüğünü ve dayanışmasını arttıran bir platform oluşturma açısından önemli bir adımdı. *Akl-ı Kissa Salı Konuşma-*

ları, Kadın Kadına Tarih Konferansı hazırlık grubunun da fikri katkılarıyla şekillendi.

Akl-ı Kissa’da ilk seminer 8 Mart’ta Salı günü saat 18:30’da çevrimiçi olarak gerçekleşecek. Seminer, Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan’ın konuşması ve koordinatörlerin *Akl-ı Kissa*’yı sunuşuyla başlayacak. Çiğdem Oğuz’un “Siyaset, Toplumsal Cinsiyet ve Gündelik Hayat Bağlamında Cihan Harbinde Ahlakın Gayesi Tartışmaları” başlığıyla sunacağı semineri Gülhan Balsoy tartışmacı olarak değerlendirecek.

8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü ve eşit, özgür, adil bir dünya için verdiğimiz mücadele kutlu olsun.

NURŞEN GÜRBOĞA - GÜLAY YILMAZ

AKL-I KISSA SALI KONUŞMALARI

KOORDİNATÖRLERİ

DİPNOTLAR

- 1 İstatistikler için bkz. <https://kadincalismalari.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/turkiyede-kadin-ve-egitim-2021.aspx> (erişim tarihi 8.02.2022). Tarih bölümlerine ilişkin istatistik YÖKSİS öğretim elemanları istatistiği sayfasından hesaplanmıştır.
- 2 Kadın akademisyenlere ilişkin çeşitli istatistikler ve üniversitelerde yaşadıkları cinsiyet eşitsizliği sorunları için bkz. <https://www.khas.edu.tr/en/haberler/gender-inequality-academia-turkey-69-full-professors-are-men-while-31-are-women->

- (erişim tarihi 8.02.2022); Zeynep Gülrü Göker Aslı Polatdemir (Haz.), *Türkiye’de Yükseköğretim Kurumlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Mekanizmaları: Bir Temel Değerlendirme Çalışması*, Sabancı Üniversitesi, 2019.
- 3 KASAUM’lar için bkz. İnci Özkan Kerestecioglu, Aylin Özman, “Türkiye’de Akademi Feminizm İlişkisi: Kavramsal Tartışmalar, Tarihsel Politik Dinamikler, Güncel Sorunlar”, Feryal Saygılıgil, Nacide Berber (Haz.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 10 Feminizm* içinde,

s. 641-665.

- 4 Kadınlara dair bilgiyi görünmez ve değersiz kılan erkek egemen bilim anlayışı için bkz. a.g.e., s. 641.
- 5 Söz konusu ikiliklerin cinsiyetlendirilmiş anlamları bkz. Lorraine Code (ed), *Encyclopedia of Feminist Theories*, Routledge, 2000.
- 6 Bkz. Arife, “Mukaddime,” *Şükûfezâr*, cilt 1, sayı 1, Sene 1303 (1886), sf. 6.
- 7 M.E.B. İslam Ansiklopedisi, cilt 6, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 772.

Çiğdem Oğuz: Siyaset, Toplumsal Cinsiyet ve Gündelik Hayat Bağlamında Cihan Harbinde Ahlakın Gayesi Tartışmaları

Akl-ı Kissa

Salı Konuşmaları

8 Mart Salı
18:30

Açılış Konuşmaları:

Tarih Vakfı Başkanı: Mehmet Ö. Alkan

Akl-ı Kissa Salı Konuşmaları Koordinatörleri:
Nurşen Gürboğa & Gülay Yılmaz

TARİH VAKFI

Seminerler online yapılacak olup yayın bağlantısı için lütfen tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr adresine kayıt yaptırınız.

Geçtiğimiz ay başlayan "Seminars on the History of Turkey" ücretli seminer dizimiz Şubat ayında da devam etti. Çarşamba günleri 19.00'da çevrimiçi olarak gerçekleştirilen seminerlerin bu ayki konuşmacıları; Erhan Keleşoğlu, Evren Balta, Umut Azak ve Didem Danış idi. İpek Hüner Cora, Tolga Cora ve İsmet Akça koordinatörlüğünde hazırlanan seminer dizimiz, Türkiye'nin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihine ilişkin çok çeşitli konularını kapsıyor. İngilizce olarak yapılan seminer dizimizin gerçekleştirilecek etkinliklerine vakfımızın web sitesinden ulaşabilirsiniz.

Eskişehir Tepebaşı Belediyesi ile ortaklaşa gerçekleştirilen seminer dizilerimiz Şubat ayında da devam etti. Tarih Konuşmaları kapsamında Prof. Dr. Mesut Uyar'ın "Milli Mücadele ve İnönü Savaşlarının Önemi" başlıklı sunumu 24 Şubat 2022 Perşembe günü saat 19:00'da çevrimiçi gerçekleştirildi. Konuşmanın moderatörlüğünü Prof. Dr. Kemal Yakut üstlendi.

TARİH VAKFI

TARİH KONUŞMALARI XVIII.

Milli Mücadele ve İnönü Savaşlarının Önemi

Prof. Dr. Mesut Uyar

Moderatör
Prof. Dr. Kemal Yakut
24 Şubat Perşembe | 19:00

YouTube hesabımızda
canlı yayında

Zoom

QR kodu ile katılın
https://www.tarihvakfi.org.tr/seminarlar/24-subat-persembe-19-00
Meeting ID: 881 3087 0001

TEPEBAŞI BELEDİYESİ

Tarih Vakfı Ankara

@TarihVakfiAnk

/tarihvakfiankara

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi

"Ankara Tartışmaları" yeni ofisimizde yüz yüze devam ediyor. Tarih Vakfı Ankara tarafından düzenlenen Ankara Tartışmaları'nın yedinci toplantısı Aytek Soner Alpan'ın "Mübadeleden Sonra Türkçe-Dilli Anadolu Rumlar:

TARİH VAKFI

Mübadeleden Sonra
Türkçe-Dilli
Anadolu Rumlar:

Τουρκίαδα κιαβούρ,
Γιονανιστάνδα μουχαδζίρ*

* "Türkiye'de gâvur, Yunanistan'da muhacir"

AYTEK SONER ALPAN

11 ŞUBAT CUMA
2022 19:00

Güneş Sok. Sönmez Apt.17/4
Aşağı Ayrancı, Çankaya

Türkiye'de gavur, Yunanistan'da muhacir" başlıklı sunumuyla 11 Şubat 2022 Cuma günü saat 19:00'da gerçekleşti. Tarih Vakfı Ankara'da yapılan daha önceki toplantılara Tarih Vakfı Ankara youtube kanalından ulaşabilirsiniz.

Savaş ve Barışın Sularında... Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti

YUSUF ALPEREN AYDIN

DOSYA

Suyı bardakda dimişler gemiyi kâğıdda
Bizden evvel bu cihân seyrin iden ehl-i vukûf
Âlem-i berri koyup bahr hevâsında yelen
Bu Ali ise dahi aklına idrâkine yûf¹

1 6. yüzyıl şâirlerinden Yetîm Ali'nin² inziva hayatı sürerken kendi isteği dışında denize açıldıktan sonra kaleme aldığı bu şiiri, kimi Osmanlıların denizle olan münasebetlerinin bir yönünü aksettiriyor. Bu sözler toplumda bir karşılık bulmuş olmalı zira Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr* isimli eserinde Seydî Ali Reis'in Osmanlı gemilerine kumanda ederken Hint Okyanusu'nda yakalandığı tufan ile ilgili bilgi verdiği yerde donanmadakilerin bu sözleri vird edindiklerini ve karaya çıktıktan sonra da bir daha denize girmemeye kesin karar verdiklerini ifade eder. Okyanus koşullarındaki zorlu deniz seferlerini böylece gören Osmanlıların Akdeniz seferlerinin iç dünyalarındaki aksülameline bir örnek olmak üzere ise 17. yüzyılda bir halk şâiri olan Ahmed'in³ dizeleri verilebilir:

Akdeniz'e çıktuk yelken eyledik
Dedim yâ Rab nasib eyle karayı
Suyumuz tükendi kaldık enginde
Dedim yâ Rab nasib eyle karayı

Der ki Ahmed yoldaşlar ağlar
Akdeniz'in çevresi sünbüllü bağlar
On bir ay deyince göründü dağlar
Dedim yâ Rab nasib eyle karayı

Şâirin dizelerinde Akdeniz'de sefere çıkmak, karaya kavuşma arzusuyla birlikte yer tutmuş, deniz yolculuğu biraz da karadan, vatandan ayrılmak anlamına gelmiştir. Şüphesiz Osmanlıların Akdeniz'e çok âşinâ oldukları, imparatorluklarını bu denizin imkânlarıyla büyüttükleri dönemlerin zihinlerde, gönüllerde farklı yansımaları olmuştur. Hızlı bir şekilde günümüze geldiğimizde ise artık "Tarih" olmuş bu dönemlerdeki kişilerin hatta bizzat "Akdeniz'in" bir imge olarak yer bulduğu şiirler okuruz. Bunlardan biri Murathan Mungan'a aittir:⁴

üç kıtanın bir atlas yorganısın
uçlarından ağızlarıyla tutar
üç kanatlı melez turnalar

sen ki kilitli suların bir lodos urganısın
tutuşmuş bir ucundan akdeniz kanar

öyle bir vaktin ilmeğinden anlatırlar ki
sanki rüzgârları sakallı bir lodos yani barbaros
tutarmış akdenizin saçlarını bir yelkenle
tararmış
tarağında bir kaftana yapışmış bir hünkârın
dişleri
bir tarihe zimmetli ve vakur kanarmış

yalnızca bir gemi değil sanki bütün bir deniz
çıkış sefere
sen ki masmavi seccadelerde
uzak denizlere cuma namazları kıldırın
ve denize serseri bir mayın gibi açılan Piri Reis
iyottan mıdır tarihten mi yorgun yanan
genzimiz?

Şâirin sorusunu tarihten yana cevaplamak için bundan sonraki sayfalarda dört makale yer alacak. Temel olarak Osmanlıların Akdeniz'deki etkinliklerine ve diğer devletlerle girdiği ilişkilere bu yazılarda yer verilecek. Tarih anlatısı yukarıda yer verilen şiirlerdeki kanatlı sözler gibi değil şüphesiz... Savaş ve barışın bazen birlikte hüküm sürdüğü Akdeniz'in sularında Osmanlı hâkimiyetini ele alacak bu yazılarda belgelerden, kroniklerden ve tarihe dair diğer anlatılardan yazarların bize sundukları siyasî, askerî mücadelelerin, ticaret için verilen çabaların akademik bir lisan ile kâğıda dökülmesidir: İdris Bostan, Osmanlıların Batı Akdeniz'de Fas'a kadar uzanan egemenliklerini tesis için girişimlerini; Özgür Oral, Osmanlı-Venedik ticarî ilişkilerinin son dönemlerindeki genişliğini; Hüseyin Serdar Tabakoğlu, Akdeniz'in bir ucunda Osmanlıların İspanyollar ile giriştikleri mücadeleleri nihayet Ahmet Tekin, Akdeniz'in bu zikredilen ülkelere nazaran yeni misafiri sayılabilecek İngilizlerle Osmanlıların ilk ticarî ilişkilerini satırlarına taşıyacaklar. Bu yazıların zihnimize vuran dalgalarında ise tarihin mirasını tuzlu sularında barındıran bir "Osmanlı Akdenizi" gelecek serimize...

YUSUF ALPEREN AYDIN - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ,
EDEBİYAT FAKÜLTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, yay. haz. Ali Çavuşoğlu, Ankara 2019, s. 661.
2 Zehra Göre, "Yetîmî ve Şiir Dünyası", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,

cilt XIV/1 (2005), s. 253-269; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, yay. haz. Aysun Sungurhan Eydurhan, Ankara 2008, s. 238-239.
3 Şükrü Elçin, *Akdeniz'de ve Cezâyir'de Türk Halk*

Şâirleri, Ankara 1988, s. 169.
4 Murathan Mungan, *Osmanlı'ya Dair Hikâyat*, İstanbul 1981, s. 51, 52, 56.

Batı Akdeniz’de Osmanlılar

İDRİS BOSTAN

DOSYA

16. YÜZYILDA AKDENİZ EGEMENLİĞİ İÇİN İKİ BÜYÜK İMPARATORLUK MÜCADELE EDİYORDU. BUNLARDAN BİRİ AKDENİZ’E BATIDAN GELEN VE KATOLİK HRİSTİYAN DÜNYASINI TEMSİL EDEN İSPANYA, DİĞERİ İSE DOĞUDAN GELEN VE İSLÂM DÜNYASINI TEMSİL EDEN OSMANLILARDI.

Preveze Deniz Savaşı (1538) ile Akdeniz’de hâkimiyetini genişleten Osmanlı devleti Cezayir’i, Tunus ve Trablusgarb’i fethetmek suretiyle Batı Akdeniz bölgesini kontrolü altına almaya çalıştı. Cezayir’in Akdeniz’deki Osmanlı menfaatlerine sağladığı avantajlar, merkezden çok uzaklarda bile önemli siyasî sonuçların alınmasına yardımcı oldu. Daha çok Mağrib Eyaletleri ve sonraları da “Garp Ocakları” olarak anılan bu üç eyalet, kendi gemileriyle açıldıkları Akdeniz’de zaman zaman Avrupalı devletleri güç durumda bıraktı. Büyük ölçüde korsan denizcileri bünyesinde yaşatan Garp Ocakları 16. yüzyıl ve sonrasında Akdeniz ticaretinde önemli yer tutan bilhassa İngiltere, Fransa ve Venedik tüccarına zor anlar yaşattı.¹ İnebahtı Deniz Savaşı’nın (1571) sonucu Avrupa merkezlerinde ne kadar büyük bir sevince sebep olduysa, Osmanlı İmparatorluğu payitahtında da oluşturduğu yıkım o nispette idi. Osmanlılar, her ne kadar bir sene sonra donanmalarını yeniden yapmış olsalar da yenilginin tedirginliğini giderme-

leri ve kaybettikleri eğitimli uzman denizci gücünü yerine koymaları uzun zaman alacaktı. İspanya’nın 1573’te Tunus’u işgali, İstanbul’da duyulan rahatsızlığı daha da arttırdığından Yemen’in ikinci fatihi vezir Sinan Paşa serdarlığında ve kaptanıderya Kılıç Ali Paşa komutasında hazırlanan donanma Tunus’a hareket ettiğinde amaç İspanya’ya ağır bir ders vermektir. Tunus’un fethi (1574) ile Osmanlı İmparatorluğu, Batı Akdeniz’in kapılarını yeniden aralamış oldu. Kabul etmek gerekir ki, Osmanlıları Batı Akdeniz’e yönelten sebepler arasında İnebahtı’nın rövansı fikri kadar Kılıç Ali Paşa’nın uzun zamandır Kuzey Afrika’yı hâkimiyet altına alma ve İspanya Müslümanlarına sahip çıkma politikası da etkili idi.

AKDENİZ’DE OSMANLI EGEMENLİĞİNE GİDEN YOL: ÇATIŞMA VE İTTİFAK ARAYIŞLARI

16. yüzyılda Akdeniz egemenliği için iki büyük imparatorluk mücadele ediyordu. Bunlardan biri Akdeniz’e batıdan gelen ve Katolik Hristiyan dünyasını temsil eden İspanya, diğeri ise doğudan gelen ve İslâm dünyasını temsil eden Osmanlılardı. Mücadele alanları ise, Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz Bölgesi idi. Bu mücadele sırasında Osmanlıların Hristiyan dünyasındaki müttefiklerini artırdıkları görülmektedir. 1525’te Fransa Kralı I. François (ö. 1547) ve 1580’de İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth’le (ö. 1603) başlayan dostluk ilişkileri, 16. yüzyılın sonlarında İspanya’ya karşı yeni bir ittifak oluşturma amacına yöneldi. Bu iki ülkenin yardım isteklerini yenilemesi, Osmanlıların Hristiyan dünya içinde gelişen bu ihtilaftan yararlanma siyaseti açısından önemli idi.²

Osmanlı İmparatorluğu
ve Avrupa, Kâtip Çelebi,
Tuhfetü’l-kibâr, TSMK,
R. 1192, vr. 4a

İnebahtı Deniz Savaşı. Museo del Prado, Madrid

Artık Osmanlılar, Avrupa devletler sisteminde bir denge unsuru haline gelmişti ve kendisini tehdit altında gören her batılı devlet doğudaki süper güç olan Osmanlı İmparatorluğu'na başvurmak ihtiyacı duyuyordu. 1571'deki İnebahtı Deniz Savaşı, bu dengeyi ilk anda Osmanlıların aleyhine çevirmiş gibi görünse de sonraki senelerde yaşanan gelişmeler, eskisinden daha etkin olmaya çalışan bir Osmanlı varlığını göstermektedir. Artık Osmanlılar sadece Doğu ve Orta Akdeniz'de değil özellikle Batı Akdeniz'de de var olmak için yeni politikalar kurmaya başlıyordu. Öncelikle Kuzey Afrika'nın tam anlamıyla kontrole alınması ve donanmanın Batı Akdeniz'de ve Cebelitarık dışında etkin olmasının yolları aranmaya başlandı. Bilhassa Kılıç Ali Paşa'nın daha Cezayir beylerbeyliği sırasında İspanya'da zor şartlar altında yaşayan Endülüs döneminden kalan Müslümanların yardım isteklerine II. Selim'in de sahip çıkmasıyla başlayan destek harekâtı Batı Akdeniz bölgesinde İspanya'yı güç durumda bırakıyordu.³

KUZAY AFRİKA'YA YERLEŞME ÇABALARI: FAS'TA OSMANLI HİMAYESİ

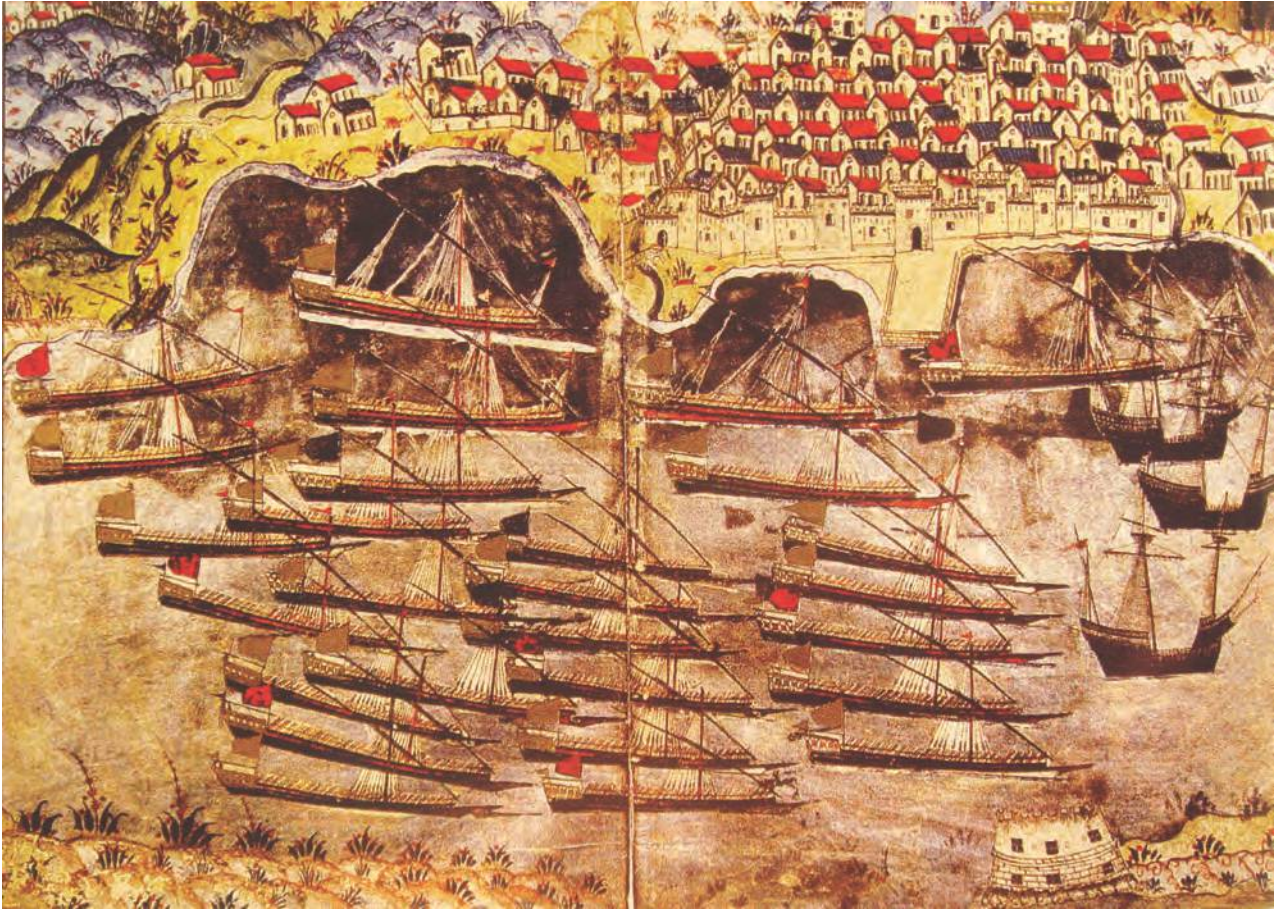
Osmanlıların Tunus'u yeniden fethi İspanya'yı kendi durumunu tekrar gözden geçirmek zorunda bıraktı. Çünkü Venedik, 1573'te bir ahidnâme alarak Osmanlılarla anlaşmış, Fransa ve İngiltere de dostluk arayışlarını artırmaya başlamışlardı. Bu arada Osmanlı-Fas ilişkileri de Cezayir üzerinden yeni bir döneme giriyordu. Kılıç Ali Paşa, Fransa elçisinin de teşvikiyle Kuzey Afrika'daki Hristiyan varlığına son vermek istiyor, Mağrib bölgesine bir sefer düzenlenmek hususunda Dîvân'ı teşvik ediyordu. Çünkü o sırada Alvaro de Bazan'ın komutasındaki İspanya donanmasının Trablusgarb yakınlarındaki Kartine adasına asker çıkartarak 300 esir aldığı, etrafı yaktığı ve sahillere saldırdığı haberleri İstanbul'a ulaştı.⁴

Bu durum karşısında Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa öncelikli olarak Fas'ta düzenin sağlanmasını Sultan

III. Murad'a teklif etti. Fas'ta Abdullah Galib'in ölümü üzerine oğullarından sultan olan Muhammed el-Mütevekkil'e karşı kardeşleri Abdülmelik ve Abdülmümin Osmanlı taraftarı oldukları için Cezayir'e sığındılar (1558). Bundan sonra bu iki kardeş Osmanlı payitahtı ile yakın irtibat kurarak Kılıç Ali Paşa ile birlikte İstanbul'a gittiler. İstanbul'da iken Fas sultanlığını ele geçirmek için Osmanlıların desteğini kazanan Şerif Abdülmelik bir sefer hazırlığı için tekrar Cezayir'e gönderildi.

Osmanlı Devleti, Portekiz ve İspanya'nın Afrika'nın batısında bir nüfuz bölgesi oluşturmasını istemiyordu. Eskiden beri gelişmeleri dikkatle takip eden ve Moriskolarla yakın iş birliği yürüten Kılıç Ali Paşa, Tunus'un fethi sonrasında Batı Akdeniz'e yönelen Osmanlıların Okyanus politikalarını oluşturmaları için faal rol oynamaya başladı.⁵ Dîvân-ı Hümâyûn'u İspanyolların Afrika'dan çıkartılması konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Çünkü İspanya, Batı Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da Osmanlılar için en önemli engel ve ciddi bir tehditti.

Şerif Abdülmelik de kendisinin Fas sultanlığına getirilmesi için III. Murad'dan destek istiyordu. 1576'da Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa 15.000 kişilik bir ordu ile Cezayir'in batısına doğru harekete geçti. Abdülmelik, Cezayir'deki ateşli silahlarla donanmış Osmanlı ordusunun ve Fas-Marakeş bölgesinde yaşayan Endülüslü Müslümanların desteği ile yeğeni Muhammed el-Mütevekkil'i yendi. Hatta Fas şehrine dahi girdi. Bunun üzerine Mütevekkil'in Portekiz kralından sağladığı destekle yeni bir savaşın hazırlıkları yapılmaya başlandı, ancak Hristiyanlardan yardım istenmesi Fas halkı nezdinde tepkilere yol açtı.⁶ Bu gelişmeler sonunda Fas'ta hakimiyet ikiye bölünmüş oldu. Abdülmelik ise irtibatını sağlam tutmak için İstanbul'a elçi ve hediyeler gönderiyordu. İstanbul'da bulunan Avusturya heyetinin papazı Stephan Gerlach, Mayıs 1577'de Fas sultanı Abdülmelik'in III. Murad'a 5000 duka değerinde hediye gönderdiğini,

Osmanlı donanması, Toulon Limanı'nda, 1543, Matrakçı, *Süleymanname*, vr. 22b-23a

bunlar arasında fildişi kakmalı iki koltuk olduğunu da belirtir.⁷

BATI AKDENİZ'DE OSMANLI ÜSTÜNLÜĞÜ: VÂDİ'S-SEYL SAVAŞI (1578)

III. Murad'ın Abdülmelik'e çok teveccühü vardı. Bir mektup göndererek muhtemel bir saldırı durumunda ordularının onunla birlikte hareket edeceğini bildirdi. Cezayir beylerbeyi Uluç Hasan Paşa'ya da emir göndererek Fas halkına müdahale edilmemesini ve her şekilde Abdülmelik'e yardımcı olunmasını istedi (1577).⁸

Osmanlı gücünün Fas'a yerleşmesi, Portekiz için Asya ticareti, Afrika köle pazarları ve Brezilya şeker üretimi ile olan bağlantılarının çökmesi anlamına geliyordu. Cezayir beylerbeyi Uluç Hasan Paşa reislerle iş birliğini geliştirerek ilk iş olarak Balear adalarını vurdu (1578). Pek çok ganimet alarak Cezayir'e döndüğünde İspanyol donanmasının Cezayir'e saldırabileceğini düşünerek kaleyi tahkim ettirdi ve sahil kesimini silahlarla donattı.

Bu sırada Uluç Hasan Paşa da Abdülmelik'e mektup göndererek Kılıç Ali Paşa'nın donanmayla Vahran'ı alması için padişahı teşvik etmek hususunda aracı olmasını istiyordu. Ayrıca daha da mühimi Cezayirli denizcilerin Fas'ın Sela ve Laraşe (el-Araış) limanlarına kabul edilmesini istiyordu. Bu sayede Kılıç Ali Paşa'nın korsan denizcileri kendileri için önemli bir meşguliyet bulmuş olacaktı. Portekiz kralı Don Sebastian ise buna şiddetle karşı çıkıyordu. Çünkü Laraşe limanı, konumu ve iklim şartları

sebebiyle çok sayıda geminin demirlemesine uygun bir üstü ve Türklerin bölgeden uzaklaştırılması için bu üssün Osmanlılara geçmemesi gerekiyordu. Bu sebeple Portekiz, Fas ve İspanya'nın Osmanlılara karşı birlikte hareket etmesi ve Fas topraklarındaki Osmanlı askerlerinin bölgeden uzaklaştırılması şarttı. Ancak o sırada Hollanda'daki karışıklıklarla meşgul olan II. Philip'in Afrika'daki Portekiz güçlerine yardım etmesi imkansızdı. Bu sebeple Osmanlı sultanının Hristiyanları Afrika'dan uzaklaştırması mümkün görünüyordu.

Nihayet Fas tahtının tâlibi Abdülmelik, 1578 senesinde Cezayir üzerinden aldığı destekle sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra kardeşi Ahmed'i 10.000 askerle önceden cepheye gönderdiği gibi, kendisi de 40.000 kişilik bir orduyla etrafta gerekli tedbirleri aldı. Uluç Hasan Paşa da yirmi kadirga ile denizden bölgeye hareket etti.⁹ Portekiz kralı da yaklaşık 25.000 kişilik savaşçıdan oluşan ordularıyla Fas'a geçti ve eski Fas Sultanı Muhammed el-Mütevekkil'in topladığı ordu ile birleşti.

Osmanlıların desteklediği Abdülmelik'in ordusu, 4 Ağustos 1578'de meydana gelen Vâdi's-seyl/Vâdi'l-mehâzin/Kasrû'l-kebîr savaşında Fas-Portekiz müttefik kuvvetlerine karşı galip geldi. Savaşta ölen ve esir edilen askerlerin sayısı hakkında çelişki olmakla beraber Portekiz ordusunun adeta imha edilme durumuna düştüğü anlaşılmaktadır. Üç Kral Savaşı da denilen bu savaşta Fas eski sultanı Muhammed el-Mütevekkil, Portekiz kralı I. Sebastian (Sebastião) ve henüz savaşın vukuundan önce ölen Fas Sultanı

Abdûlmelik hayatını kaybetti.¹⁰ Abdûlmelik'in ölümü üzerine yerine yeni Fas sultanı olan kardeşi Ahmed el-Mansur, III. Murad'a bu zaferi ve bağlılığını bir mektupla bildirdi ve kendisine bu durumdan duyulan memnuniyeti ifade eden bir cevap gönderildi.¹¹ Aslında Kılıç Ali Paşa, Akdeniz'deki ticarî güvenliği sağlamak üzere bazı derya beylerini görevlendirmiş ve Fas'ı fethetmek için III. Murad'dan izin istemişti. Amacına ulaşamayan Kılıç Ali Paşa'nın Batı Akdeniz ve Okyanus projesi bir süre için ertelenmiş oldu.

BATI AKDENİZ'DE OSMANLI-FRANSA İLİŞKİLERİ

16. yüzyılda gerek Kanunî Sultan Süleyman tarafından verilen imtiyazlar, gerekse Barbaros Hayreddin Paşa'nın oluşturduğu iyi ilişkiler sayesinde Fransa ile gelişen dostluk uzun süre devam etti. Ancak Fransa'nın iktidar kavgaları içine düştüğü 16. yüzyıl sonlarında, Garp Ocakları'nın Batı Akdeniz'de Fransa ve İspanya'ya karşı, Atlas Okyanusu'nda İngiltere ve Portekiz'e karşı korsanlık hareketlerini artırdığı görüldü.

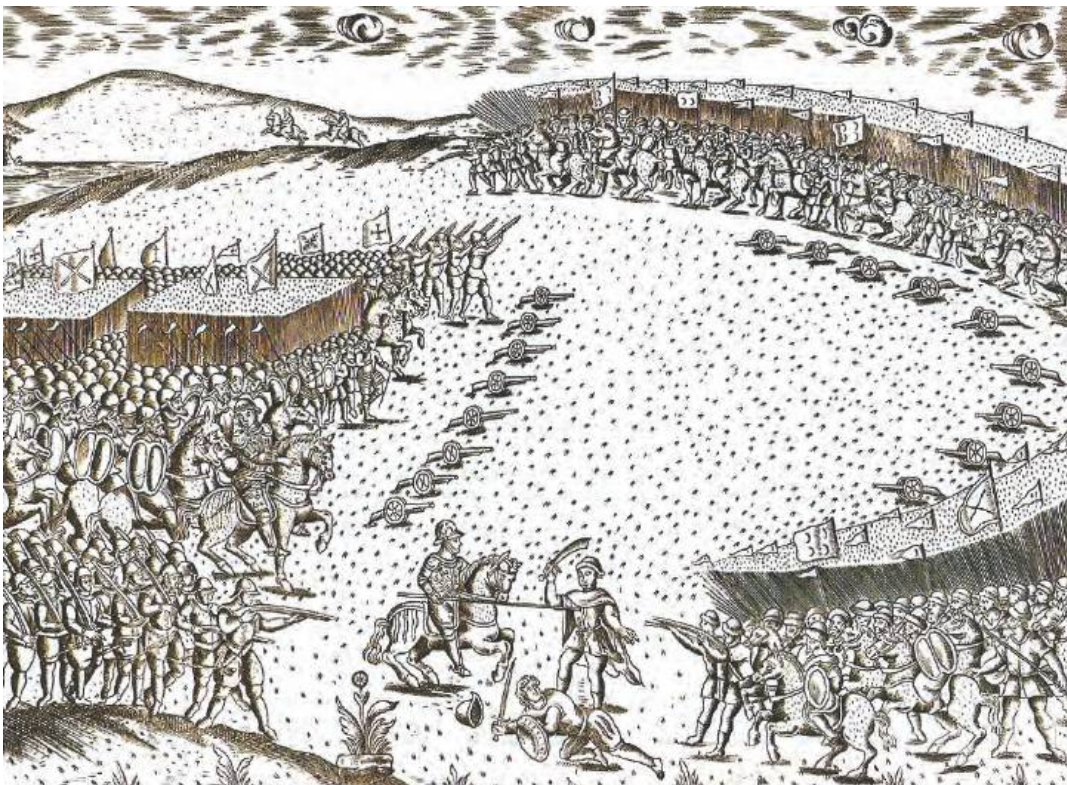
1536'da Kanunî zamanında aldığı ilk ahidnâme ile Akdeniz'de ticaret yapma hakkı kazanan Fransa,¹² III. Murad zamanındaki 1581 ahidnâmesi sayesinde kendi bayrağı altında ticaret yapan devletlerin sayısını artırarak İngiltere, Portekiz, İspanya, Katalan, Ceneviz, Ankona ve Dubrovnik tüccarlarının da bu haktan yararlanması sağladı.¹³

Esasen Osmanlı devleti 16. yüzyılın başlarından itibaren müttefiki ve hâmisî olduğu Fransa'nın içiş-

leriyle de yakından alakadardı ve bununla ilgili olarak Garp Ocakları beylerbeylerine fermanlar gönderiyordu. Nitekim Henri de Navarre, IV. Henri olarak Fransa kralı (1589-1610) olunca Protestanlıktan Katolik mezhebine geçtiği için Marsilyalılar bu durumu hiç hoş karşılamamış ve krala bağlılık bildirmemişti. Buna karşılık Osmanlı devleti de krala sahip çıkarak Marsilya yönetimine müdahale etti, hatta Mayıs 1590'da Marsilyalılara ticaret için Osmanlı topraklarına geldiklerinde mallarına el konulacağını ve esir edileceklerini bildirdi.¹⁴

Bu sırada Habsburg serhaddinde baş gösteren savaş ihtimali Osmanlıların dikkatini Akdeniz'den Macaristan'a çevirmesini gerektirdi. Diğer taraftan Kapudan Cigalazâde Sinan Paşa (1591-1595), IV. Henri'ye gönderdiği mektupta İspanya'nın barış teşebbüslerinin kabul edilmediğini ve donanmanın ertesi sene savaş için denize açılacağını bildiriyordu.¹⁵

Sadrazam Koca Sinan Paşa, iki sene sonra Marsilyalıları ticarî faaliyetlerini kesmekle tehdit etti ve IV. Henri'ye muhalefet etmelerini eleştirdi. Hatta Marsilya yöneticilerini ikna etmek ve çeşitli görüşmelerde bulunmak üzere 1593'te iki temsilcisini Toulon'a gönderdi. Marsilyalılar kendilerine gönderilen iki Osmanlı temsilcisine de Fransa kralı kendi mezheplerinden olmadığı için itaat etmeyeceklerini açıkladılar. Bunun üzerine Osmanlı devleti Marsilya eyaletinde yaşayanların krala itaat etmemeleri halinde Fransa'ya verilen ahidnâmelerden yararlanmalarının mümkün olmadığını bildirdi. Buna ilave

Kasrû'l-kebir Savaşı'nı tasvir eden bir gravür (Batalha de Alcácer-Quibir), Museu do Forte da Ponta da Bandeira, Lagos, Portugal
Wikimedia Commons

olarak da Garp Ocakları mensuplarının bunların mallarını gasp etmelerine mâni olunmayacaktı.

Çok geçmeden Garp Ocakları'na mensup korsanlar Fransa'nın bu karışık durumundan yararlanarak pek çok Fransız gemisini ele geçirmiş ve içindekileri esir almışlardı. Marsilya halkının Fransa kralına muhalefeti birkaç yıl sürdü ve bu ihtilaflar İspanya Kralı II. Philip tarafından da desteklendi. 1595'te İstanbul'daki Fransa elçisinin isteği üzerine Osmanlı devleti Cezayir beylerbeyinden Marsilyalıları nasihat ve krala itaat etmelerini sağlamak üzere bir temsilcisini göndermesini istedi; kabul etmedikleri takdirde Fransa kralıyla iş birliği yaparak Marsilya üzerine hücum etmeleri ve diğer isyancılara ibret olacak şekilde onları cezalandırmaları emredildi.¹⁶

Fransa'nın İspanya üzerine sefer düzenleme düşüncesi ve Osmanlı devletinden yardım istemesi üzerine ittifak yapılması kararlaştırıldıysa da III. Murad'ın vefatı ve saltanat değişikliği yüzünden Akdeniz'e yeni bir donanma gönderilemedi. Bu sebeple IV. Henri'nin İspanya'ya savaş ilan etmesi, sadece Marsilya değil Osmanlı-Fransız ilişkilerinin de seyrine etki etti. Bununla beraber 11 Eylül 1595'te Cezayir-garb Beylerbeyi Hızır Paşa, Cezayir ve Tunus gemilerine serdar tayin edilerek Fransa'nın uygun göreceği yerlere emrindeki donanmayla yardıma gönderildi.¹⁷

İNGİLTERE'NİN AKDENİZ'E GELİŞİ VE İSPANYA'NIN BARIŞ ARAYIŞLARI

Osmanlı-Fransa ilişkilerini İspanya ile yapılan barış-

tan daha çok İngiltere'ye Osmanlı limanlarında kendi bayrakları altında ticaret yapma izni verilmesi etkiledi. Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'ye verdiği 1580 tarihli ahidnâme ile Cezayir, Tunus ve Trablusgarb iskelelerinde İngiltere'nin konsolos bulundurmasını kabul ederken korsan gemilerinin İngilizleri esir edip satmalarını yasaklıyordu.¹⁸ Böylece İngiltere sınırlarına kadar olan yerlerdeki sahil beylerine İngiliz ticaretinin engellenmemesi için fermanlar gönderilince, Fransa Kralı III. Henri de gelişmelerden haberdar edildi. İngiltere'nin kendi bayrağı altında ticaret yapma hakkını elde etmesiyle birlikte Fransa-İngiltere arasında rekabet başladı.¹⁹ İngilizler, Akdeniz'deki Fransız ticaretini kıskandıklarından onların gemilerine hücum ediyor ve Garp Ocakları korsanlarıyla anlaşarak Fransız gemilerine mürettebatı ile beraber el koyarak Afrika limanlarına esir olarak satıyorlardı.²⁰ Çünkü Fransa, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında deniz kuvvetleri bakımından oldukça zayıftı ve İngiliz korsanlarının saldırıları karşısında yetersiz kalıyordu. Fransız elçisi Germigny, (1579-1581) İngiltere'nin Osmanlı devleti ile ilişkilerini geliştirmesine engel olmaya çalışmasına rağmen başarılı olamadı.

Kuzey Afrika sahillerinde üslenen Garp Ocakları yüzünden bu sularda ticaret yapmak tehlike barındırırdı halde kârlı olması sebebiyle tercih ediliyordu. İngiliz tüccar Kuzey Afrika'daki limanlara kurşun, barut ve baharat satıyor, oralardan limon, portakal, üzüm ve zeytin alıyordu.²¹ Diğer yandan Garp Ocakları korsanlarının İngiliz ticaret gemilerine düzenlediği

Osmanlı ve Fransız Donanmalarının Nice kentini kuşatması, 1543, Archives Municipales Nice. Nice Belediyesi Arşivi

Osmanlı ve Fransız Donanması Nice Limanı'nda, 1543, Matrakçı, Süleymanname

saldırılarıyla İngiliz tüccarı büyük zarara uğruyordu. Bu hususta İstanbul'daki İngiliz elçilerinin teşebbüsü ile Trablusgarb, Tunus ve Cezayir beylerbeylerine fermanlar gönderilmesine rağmen korsanlık önlenemiyordu. Nitekim 1585'te ticaret için Cezayir'e giden bir İngiliz gemisi korsanlar tarafından yakalanarak eşyalarına el konulmuş ve tayfaları esir alınmıştı. Trablusgarb Beylerbeyi Hasan Paşa, gönderilen emirlerde alınan eşya ve esirlerin geri verilmesi söylendiği halde, bunları teslim etmemişti. Bununla beraber İngilizler de zaman zaman Kuzey Afrika'daki korsanlarla iş birliği yaparak Fransız gemi ve tayfalarını esir edip Afrika limanlarında satıyordu.²²

Bütün bu ilişkilerdeki karmaşıklığa karşılık Fransa ve İngiltere birlikte hareket ederek Osmanlıları İspanya'ya karşı savaşa teşvik ediyordu. Çünkü İspanya her iki devlet ve tüccarları için denizlerde önemli bir tehdit idi. Buna rağmen Osmanlı devleti 1585'te İspanya ile olan antlaşmasını yenileyerek bir müddet daha bu sürecin dışında kaldı. Nihayet 1588'de İspanya armadasının İngilizler karşısında yaşadığı yenilgi üzerine Fransa, İstanbul'daki elçisi J. Savary de Lancosme (1584-1591) vasıtasıyla Osmanlı donanmasını İspanya'ya karşı sefere hazırlanması için teşvik etmeye başladı. Diğer taraftan İngiltere de aynı şekilde bir çaba gösteriyordu. III. Murad, Elizabeth'e gönderdiği 10 Ağustos 1588 tarihli mektupta doğuda İran meseleleriyle meşgul olduğu için İspanya'ya karşı bir sefer düzenlenmediğini açıkladı. İspanya'nın Vâdi's-seyl savaşı sonrasında Portekiz yönetimini devraldığı için

artık Kızıldeniz'e de donanma gönderdiğini, baharat ticaretini ele geçirdiğinden her sene üç yüz kere yüz bin (30.000.000) altın mücevher kazandığından giderek güçlendiğini ve bu yüzden İspanya kralını ortadan kaldırma niyetinde olduğunu dile getirerek ilkbaharda donanmanın gönderileceğini yazdı.²³

Bir sonraki sene üç yüz gemiyi İspanya'ya karşı Akdeniz'e gönderme sözü veren Osmanlı padişahı İngiltere kraliçesinin de donanmasını hazırlamasını istedi. IV. Henri'ye gönderdiği mektupta ise iki devlet arasındaki eski ittifakın devam ettiğini ve Fransız halkına desteğinin süreceğini ifade etti. Ancak III. Murad'ın verdiği bu sözü yerine getiremediği ve İspanya'ya karşı donanma gönderemediği anlaşılmaktadır.²⁴

OSMANLI DENİZCİLERİ ATLAS OKYANUSU'NDA

17. yüzyılın başlarında sadece Akdeniz'deki İngiliz gemilerine değil, Güney İngiltere'ye kadar uzanan bölgeye yönelik korsanlık saldırıları giderek artmaya başladı. Güneybatı İngiltere'deki Devon bölgesine giden Cezayir ve Tunuslu korsanlar Plymouth ve Dartmouth'taki İngiliz ticaretine büyük zararlar verdi.²⁵ 1609-1611 yılları arasında 100 Cezayir gemisi 70 kadar İngiliz gemisini teslim almıştı.²⁶ İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Thomas Roe, bu hareketleri engellemek için pek çok teşebbüste bulundu. 1622'de Osmanlı ve İngiltere görevlileri İstanbul'dan Tunus ve Cezayir'e gittiler. Bu heyet İngilizlerle Garp Ocakları arasındaki anlaşmazlığı çözmekle görevliydi ve aynı zaman-

Tunus Seferi'ne (1574) serdâr olan Sinan Paşa'yı bekleyen bir kadirga, Rumûzî, *Târih-i Feth-i Yemen*, vr. 585b

da korsanlık hareketlerine son verilmesi konusunda ferman götürüyordu. Yapılan görüşmelerde Tunuslular olumlu cevap verdiği halde Cezayirli muhalefet ettiler, bununla beraber görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a bir heyet göndermeyi kabul ettiler. 1623'te imzalanan antlaşmaya göre, İngiltere ile Garp Ocakları arasında devamlı dostluk olacak ve ticaret geliştirilecekti, ancak İngiliz gemileri Osmanlı devletinin düşmanlarına mal ve asker taşımayacaktı. Bu antlaşmaya rağmen korsanlık hareketleri devam ediyor ve İngiltere'nin şikâyetleri bitmiyordu.²⁷ 17. yüzyılın ilk yarısında Cezayir, Tunus ve Fas korsanlarının Güney İngiltere'ye yaptıkları saldırılar son derece tehditkârdı. İngiltere 1627'de Cezayir ile bir antlaşma imzaladığı halde korsanlık hareketleri 1630'lardan itibaren eskisinden daha şiddetli biçimde devam etti.²⁸

İngiltere kıyılarında korsanlık hareketlerinde bulunan bir diğer önemli üs, Fas'ın Selâ (Sale) şehriydi. 1616-1642 tarihleri arasında Selâ üssünden ve diğer yerlerden gelen korsan gemileri Güneybatı İngiltere'de 350-400 gemiyi ele geçirmiş, yine bu yıllar arasında 6500-7000 arasında İngiliz'i esir almıştı.²⁹

Bütün bu örnekler Kuzey Afrika'daki Osmanlı eyaletlerinin özellikle Batı Akdeniz'de merkezî Osmanlı donanması için her zaman ileri karakol görevi yaptıklarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleriyle denizlerdeki ilişkilerinde önemli rol oynadıklarını göstermektedir. Bilhassa 16. yüzyılın sonlarında denizci Avrupa devletlerinde ve Garp Ocakları'nda görülmeye başlayan korsanlık hareketleri daha sonraki yüzyıllarda da devam etti. Bu sebeple Akdeniz'in siyasi ve ticarî tarihinde korsanlık hareketlerinin nasıl seyrettiği ve bunun devletlerarası ilişkilerdeki yerinin tespiti önemini korumaktadır.

İDRİS BOSTAN - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 F. Braudel, Osmanlı idaresindeki Cezayir'in denizlerdeki korsanlık faaliyetleri sayesinde göz kamaştıran yükselişine temas etmektedir (*Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, terc. M. A. Kılıçbay, İstanbul 1990, II, 157-160).
- 2 III. Mehmed'in İngiltere kraliçesine gönderdiği ve İspanya'ya karşı yardım vadettiği 8 Şevval 1004 (5 Haziran 1596) tarihli nâme-i hümayûn için bk. İ. Bostan, "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleriyle Siyasi ve Ekonomik İlişkileri, 1580-1624", *Osmanlı Deniz Ticareti*, İstanbul 2019, s. 49, Ek II.
- 3 Andrew Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, LXXIV/1, New York 1968, s. 1-25.
- 4 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri* (MD), nr. 28, h. 307.
- 5 BOA, MD, nr. 10, h. 10-14, 16, 19, 22.
- 6 İsmail Ceran, *Fas Tarihi*, Ankara 2012, s. 470-474.
- 7 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, çev. T. Noyan, İstanbul 2006, II, 577.
- 8 BOA, MD, nr. 30, h. 467.
- 9 BOA, MD, nr. 35, h. 475.
- 10 Geniş bilgi için bk. Ceran, *Fas Tarihi*, s. 481-534.
- 11 BOA, MD, nr. 36, h. 316.
- 12 Bu ahidnâmenin müsvvedde kaldığı şeklindeki yaklaşımlar için bk. Viorel Panaite, "Western Diplomacy, Capitulations and Ottoman Law in the Mediterranean 16th-17th Centuries", *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa*, ed. S. Kenan, İstanbul 2010, s. 367-376.
- 13 989 (1581) ahidnamesi: BNF, DO, Turc 130, vr. 11a.
- 14 Marsilya, Levant ticaretinin önemli bir merkeziydi. İspanya, Katolik birliğini destekleyince Osmanlı padişahı Marsilya'ya verdiği ticarî imtiyazları geri aldı ve korsan Osmanlı denizcilerinin şehre saldırmasına müsaade etti (Halil İnalcık, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, trans. N. Itzkowitz-C. Imber, London 1973, s. 137-138).
- 15 Skilliter, *The Turkish Documents Relating to Edward Barton*, s. 142-143, 144-145.
- 16 BOA, A. DVN. DVE, nr. 901, s. 2, s. 3/4, s. 7/1.
- 17 BOA, A. DVN. MHM, nr. 934, s. 7/2.
- 18 M. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri I, 1580-1838*, Ankara 1974, s. 11-13; Ahmet Refik, "Türkler ve Kraliçe Elizabet", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VIII/5, 1932, s. 6, 19-21. İngiltere'nin Akdeniz ticareti ile ilgili olarak ayrıca bk. Susan Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582*, Oxford 1977; Godfrey Fisher, *Barbary Legend; War, Trade and Piracy in North Africa 1415-1830*, Oxford 1957, s. 81-95.
- 19 Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri*, s. 38-41.
- 20 Bu yüzden III. Henri ve elçisi İstanbul'a şikâyetle bulunarak Garp Ocakları yöneticilerine hitaben ferman gönderilmesini sağladı (Refik, "Türkler ve Kraliçe Elizabet", s. 14-15).
- 21 Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri I*, s. 33.
- 22 Refik, "Türkler ve Kraliçe Elizabet", s. 14-15, 22-23.
- 23 İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e gönderilen nâme-i hümayûn: BOA, MD, nr. 64, h. 213. Hâlbuki bu mektubun yazıldığı tarihten altı gün önce 4 Ağustos 1588'de İngiliz donanması Manş Denizi'nde İspanya donanmasını yenmişti (C. Martin-G. Geoffrey Parker, *The Spanish Armada*, Manchester 1988, s. 139-161).
- 24 III. Murad'ın Ocak 1591 tarihli mektubu için bk. Skilliter, "The Turkish Documents", s. 129-134. Bu sırada inşa edilen Osmanlı donanması hakkında bk. Pál Fodor, "Between Two Continental Wars: the Ottoman Naval Preparations in 1590-1592", *Armağan, Festschrift für Andreas Tietze*, ed. I. Baldauf-S. Faroqi vs., Prag 1994, s. 103-104, 107-111.
- 25 Todd Gray, "Turkish Piracy and Early Stuart Devon", *Rep. Trans. Devon Ass. Advmt, Sci*, 121, (December 1989), s. 162.
- 26 Gray, "Turkish Piracy", s. 169, dipnot 26.
- 27 Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri I*, s. 33-36. IV. Murad'ın İngiltere kralına gönderdiği Ocak 1626 tarihli mektup ve diğer yazışmalar için bk. Feridun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, İstanbul 1275, II, 471-478.
- 28 Gray, "Turkish Piracy", s. 163.
- 29 Gray, "Turkish Piracy", s. 167. Selâ şehri ve Selâ korsanları hakkında geniş bilgi için bk. Roger Coindreau, *Karâsinatu Selâ (Les Corsaires de Sale)*, çev. Muhammed Hamud, Rabat 1991.

DOKUMADAN KÂĞIDA:

18. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile Venedik Arasında Mübadele Olunan Bazı Emtia

ÖZGÜR ORAL

ŞİMDİLİK GÜMRÜK KAYITLARININ GÖSTERDİĞİ OSMANLI-VENEDİK TİCARETİNİN VENEDİK CUMHURİYETİ TARİH SAHNESİNDEN ÇEKİLENE DEK DEVAM ETTİĞİ VE 18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BİR İVME KAZANDIĞIDIR. BUNU İTHALAT VE İHRACAT RAKAMLARI ÜZERİNDEN TESPİT ETMEK MÜMKÜNDÜR.

Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki çatışmaları ilanihaye bitiren Pasarofça Antlaşması (1718) ile Venedik Cumhuriyeti, Levant'ta oluşan yeni statü-koyu tamamen benimsemiş, bundan sonraki süreçte bölgedeki varlığını tamamen ticarete endekslemiştir. Nitekim, uzun zamandır gerekli yatırımları yapmadığı konsolosluk ağını yeniden faal hale geçirmiş, birçok noktaya yeni konsolosluklar açtığı gibi ticareti faal hale getirecek gerekli adımları da atmıştır.¹ 18. yüzyılın sonunda Venedik Cumhuriyeti; Draç, İskenderiye-yi Arnavutluk, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Selanik, Balyabadra, Modon, Atina, Narda, Rodos, Hanya, Reşit, İskenderiye-yi Mısır, Kahire, Akka, Yafa, Halep, Kıbrıs ve İzmir'de konsolos ve konsolos vekili seviyesinde temsil edilmekte,² İstanbul'daki balyos (İtalyanca: *bailo*) ise bu konsolosluk ağını yönettiği gibi, asli misyonuna uygun bir biçimde ticarete müteallik bütün meselelerle gereği gibi ilgilenmektedir.³

1763 yılı ve devamında, Venedik Cumhuriyeti, Garp Ocakları ile aralarındaki husumeti ortadan kaldırıp korsanlık problemlerini minimize etmeyi başarınca, Akdeniz'deki ticaretten daha büyük pay kapmak için fırsatlar eline geçmiştir. Bunun için girişilen yoğun çabanın meyvelerini verdiğini iddia etmek, alanda çalışan isimlerin de kanaatlerine muvafık bir biçimde yanlış olmayacaktır. Bu yazı,

1769-1794 yılları arasına ait Venedik gümrük kayıtlarından hareketle, Osmanlı Venedik ticaretinde öne çıktığı düşünülen bazı emtiadan bahisle, bu ticaretin niteliği ve niceliğini ortaya koyma hususunda bir çabadır.

VENEDİK DOKUMA SANAYİİ

Venedik Cumhuriyeti'nin egemen olduğu coğrafyanın sınırlı oluşu, Venedik'i hem kendi tebaasının ihtiyaçlarını giderme hem de mevcut sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddeyi temin noktasında dışarıya bağımlı hale getirmiştir. Akdeniz genelinde kurmuş olduğu ticarî ağ sayesinde, ihtiyaç duyduğu emtiayı kolaylıkla temin edebilen Venedik Cumhuriyeti'nde, dokuma, dericilik, camcılık ve kağıtçılık gibi sanayii kolları gelişim göstermiştir; bunlar için ihtiyaç duyulan hammaddeyi temin hususunda Venedik ticarî filosu Akdeniz'in dört bir köşesinde seyrüseferine bilâ-fâsıla devam edecektir.

18. yüzyılda Venedik Cumhuriyeti dahilindeki yünlü dokuma sanayii, önemli bir sanayi kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Walter Panciera'nın verdiği rakamlara göre, 1738-39 malî yılında Venedik Cumhuriyeti'nin bu sanayi kolunun idamesi için ihtiyaç duyduğu 2.7 milyon libbra grossalık⁴ yünün, yalnızca %7.55'lik kısmı Osmanlı Devleti'nden ithal edilmiştir.⁵ Yüzyılın sonundaki rakamlara bakıldığında, 1770-94 yılları arasındaki ortalamanın ise %27.5'e çıktığı görülür. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nden ithal edilen yünün %87'si Arnavutluk, %10'luk kısmı ise Draç üzerinden gerçekleştirilecektir. Bu durum, Venedik Cumhuriyeti'nde yünlü dokuma üretimi arttıkça, hammadde açısından Osmanlı Devleti'ne olan ihtiyacın da arttığı şeklinde yorumlanabilir. Bu dönemde, Ankara merkezli olarak üretimi yapılan tiftiğin, yine kamlet dokumalarda kullanılan deve kılının da Osmanlı Devleti'nden ithal edilen emtia arasında yer aldığı görülür.⁶

18. yüzyılla birlikte özellikle Venedik *terraferma*-sında işlenen yünler, değişik formlara dönüşerek aralarında Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu bir-

İtalya, Nuevo Atlas o Teatro de todo el Mundo. Biblioteca Digital Hispánica

çok bölgeye ihraç edilmiştir. Yüzyılın son çeyreğinde Venedik gümrüğünden ihraç edilen enli çuhanın %13.6'sı, ensiz çuhanın %11.5'i, beyaz çuhanın %51'i, Padova çuhasının yaklaşık %80'i kendisine Osmanlı pazarlarında alıcı bulmuştur. Hilat olarak nitelendirilebileceğimiz kıyafetlik yünlü kumaşların ise 1.4 milyon dukalık %77'lik nispetinin alıcısı da yine Osmanlılar olmuştur. Bu kumaşlar Osmanlı sınırları dahilinde İskenderiye (%49) ve İstanbul (%30) olmak üzere muhtelif merkezlere dağılmıştır.⁷

Venedik'te ayrıca taklit kumaş üretimi de gerçekleşmiş, yüksek miktarlarda Fransız, İngiliz ve Hollanda tipi Londrin üretilmiştir. Venedik'ten 1770-94 yılları arasında 1.64 milyon dukalık Fransız tipi Londrin ile 970 bin dukalık İngiliz ve Hollanda tipi Londrin Osmanlı Devleti'ne ihraç edilmiştir. Fransız tipi Londrinler İskenderiye (%40) ve İstanbul'da (%24) çokça rağbet görürken, İngiliz ve Fransız tipi Londrinlerin en büyük alıcısı ise Arnavutluk olmuştur (%73).

Venedik'te imalatı yapılan diğer bir dokuma türü ise pamuklu dokumadır. Venedik bir pamuk üreticisi olmadığı için hammadde açısından tamamen dışa bağımlı olan cumhuriyet, 1745'ten itibaren atmış olduğu adımlarla pamuklu dokuma sanayiinin önünü açmıştır. Önce loncaların sanayii üzerindeki denetimini azaltan ve imalatçıların istediği cinsten üretim yapabilmesinin önünü açan Senato, 1757 senesinde pamuk üreticileri loncasını tamamen ilga edecektir. Böylece serbest üretim süreci başlamış ve pamuklu dokuma sanayiinde bir patlama yaşanmıştır. Bunun bir göstergesi olarak 1788 senesinde cumhuriyet da-

hilinde yaklaşık 10.000 kişi pamuklu üretim süreçlerine dahil olarak geçimini temin eder haldedir.⁸

Venedik'teki pamuklu sanayiinin ihtiyaç duyduğu ham pamuğun yegâne menşei ise Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. 1770-94 yılları arasında Venedik gümrüğüne giren 67.012.551 libbra sottile⁹ pamuğun %98.5'ine tekabül eden 66.010.610 libbra sottilelik miktarı Osmanlı menşelidir. Bu miktarın %45'lik kısmı Selanik, %39'lık kısmı ise Kıbrıs üzerinden Venedik'e taşınmış; bu ihracatın mali değeri ise 8 milyon dukayı aşmıştır. Osmanlılar, ham pamuğun yanı sıra, Venedik'e pamuk ipliği de ihraç etmişlerdir; Bu rakam Venedik'in satın aldığı beyaz pamuk ipliğinin %84.6'sı gibi yüksek bir miktara ulaşmış, bunun mali değeri de 1.5 milyon dukayı aşmıştır. Beyaz pamuk ipliğinin ana ihraç limanı ise İzmir olmuş, bu miktarın %89'luk kısmının çıkışı bu limandan gerçekleşmiştir. Renkli pamuk ipliği ihracatı ise daha düşük miktarda gerçekleşmiştir.¹⁰ Gümrük kayıtları, Osmanlı Devleti'nden ithal edilen bu her iki tür pamuk ipliğinin ne şekilde tasarruf edildiğini anlamamıza imkân verir. Buna göre, Osmanlı Devleti'nden yapılan bu ithalatın %92.1'lik kısmı, Venedik ve terrafermasında tasarruf olunmuştur. Bu durumdan hareketle, Venedik pamuklu dokuma sanayiinin, 18. yüzyıl sonu itibarıyla neredeyse tamamen Osmanlı Devleti'ne bağımlı olduğunu iddia etmek mümkündür.

Dokuma sanayii ile ilgili son olarak ipekli dokumalara değinmek gerekir. Tarihi erken dönemlere uzanan ipekli dokuma sanayiinde yaşanan dalgalanmalar sonrası, Venedik Cumhuriyeti, 1749 tarihinde

Venedik Balyosu onuruna sarayda verilen yemek, ressam: Jean Baptiste Vanmour, (1725 ?), Tuval üzerine yağlıboya. Pera Müzesi

ham ipek ihracatını tamamen yasaklamış ve kendi dokuma sanayiini canlandırmayı ümit etmiştir. Fakat 1760 tarihli bir raporun gösterdiği gibi, bu durum kaçakçılığın artmasına yol açınca vergi denetimlerini sıkılaştırarak ham ipek ihracatına müsaade etmiştir. Burada ele alınan tarih aralığında, Venedik, Osmanlı Devleti'nden de (özellikle Arnavutluk, Suriye-Kıbrıs limanları ve Mora üzerinden) ham ipek alımı gerçekleştirmiş, ithalatın nispeti de toplam ithalat nispetinin yaklaşık %24'üne ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti, Venedik'te dokunan ipeklilerin ana alıcılarından biri olmamasına rağmen Damasko, telli Damasko, kemha, telli kemha, atlas, telli atlas, kadife, muhtelif ipekli kurdeleler vs. de çeşitli miktarlarda Osmanlı pazarlarında kendilerine alıcı bulmuştur.¹¹

OSMANLI PİYASASINDA VENEDİK CAMLARI

Venedik'in 18. yüzyılda da en meşhur mamul metal şüphesiz ki üretimi Murano'da gerçekleştirilen camları idi. Cam, Venedik'in mahir olduğu sanatlardan biri idi. Senato almış aldığı kararla 1291 tarihinde cam atölyelerini Venedik dışına çıkarmış; bu sayede hem şehri yangın tehlikesinden korumuş hem de cam üretim bilgisinin dışarı sızmasına mâni olmuştur. Buna rağmen, Venedik dışında da cam üretimi yaygınlaşmaya başlamış, 18. yüzyılda artık Amsterdam'da yahut Bohemya'da da boncuk dahil olmak cam üretimi başlamış, Venedik'in cam piyasasındaki payı nispeten küçülmüştü. Bununla birlikte hala, Venedik'te çok sayıda cam atölye ve fırını yer alıyordu. 1774 senesinde camcılar loncasına kayıtlı, cam üfleme ustası, aynacı, boncukçu, pencereci ve camcı ustası olarak görev yapan 1766 kişi bulunmaktaydı. Venedik Cumhuriyeti rakipleri artınca, üflenmiş cam yahut kristal gibi rekabetin güçleştiği alanlardaki yatırımlarını azaltmış, Batı Afrika'da ve Kuzey Amerika'da çok rağbet gören boncuk, küçük ayna ve pencere camı gibi alanlardaki üretimini daha arttırmıştır. Bu sayede Venedik cam üretimi, iki yüz yıl öncesine nazaran iki katına çıkmıştır.¹²

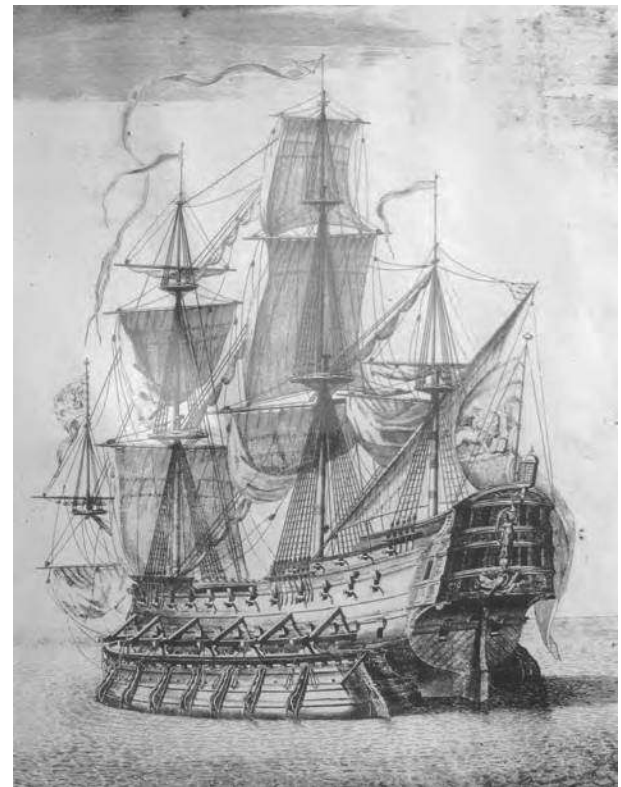
Osmanlı Devleti, cam ticareti söz konusu olunca, önemli bir alıcı olarak tebâruz eder. Örneğin, Osmanlı Devleti, erken dönemlerden itibaren Osmanlıların

rağbet ettiği, ulaşabilen en erken tarihli tarife olan 1677 tarifesinden itibaren karşımıza çıkan, pencere camlarının 1769-94 arası periyotta %24.18'lik kısmının alıcısıdır. Bu ticaretin mali değeri ise 640 bin dükânın üzerindedir. Osmanlı Devleti'ne ulaşan pencere camlarının ise %65'i İstanbul'da, %15'i İzmir'de, %9'u da İskenderiye'de alıcı bulmuştur.

Bir diğer cam mamulü olan boncuklar, Venedik balyosu Agostin Garzoni'ye göre, iki devlet arasında mübadelesi yapılan en önemli ticarî emtiadan biridir.¹³ Venedik'in ihraç ettiği 41.18 milyon libbra sottile boncuğun, 13.4 milyonunu Osmanlı limanlarına gönderilmiştir. Bu emtia söz konusu olduğunda en büyük alıcının %78 ile İskenderiye-yi Mısır ve %8 ile Trablusgarp olması ise boncuğa yönelik Afrika'daki talep göz önüne alındığında şaşırtıcı değildir.

Yine bir cam mamulü olan aynanın ise büyük ve küçük aynalar şeklinde iki farklı formda üretildiğini görmekteyiz. Geleneksel olarak üretilen büyük aynaların taklitlerinin çoğalmasından sonra, Venedik ortaya çıkan bu rekabette fark yaratmak adına, daha küçük aynalar üretmiş ve bunun ticaretinde de başarılı olmuştur. Ürettiği küçük aynaların %17.6'sı Osmanlılara ihraç edilirken, büyük aynaların ticareti ise azalarak 1788-89 yılına kadar devam edecektir. Bu tarihten itibaren ise daha önce 1780 senesinde Venedik'te büyük ayna üretimi yapan yalnızca bir atölyenin kalmış olmasının bir yansıması olarak bu ticaretin kesildiği görülür.

Fanus ve lambalar ise cam ticaretinin canlı bir kalemini oluştururlar. Osmanlı Devleti, Venedik'te üretilen fanus ve lambaların %40.2'sine talip olurken, ortaya 1.7 milyon dükalık önemli bir malî değer çıkacaktır. Bu ticarete de yine İskenderiye'nin ön plana çıktığı ve %56'lık bir nispete ulaşan alım gerçekleştir-

17. yüzyıl Venedik gemisi. Museo Navale, Venedik

KAHVENİN 17. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEN AVRUPA'YA ULAŞMASI VENEDİK VASITASIYLA GERÇEKLEŞİR. BU YENİ İÇECEK VENEDİK'TE DE ÇOK BEĞENİLECEK, KISA SÜREDE TİCARÎ PİYASADA KAHVEYE YÖNELİK BÜYÜK BİR TALEP DOĞACAKTIR.

diği görülür; Suriye ve Kıbrıs limanları da %28 ile yine önemli bir fanus ve lamba alıcısı konumundadır.

Bu dönemde Venedik cam istihsalinde payı azalan üfleme camlar ile gözlük, dürbün ve teleskop gibi mercekli camların Osmanlı Devleti'ne yönelik ihracatı devam etmiştir.¹⁴

VENEDİK'TE OSMANLI KAHVESİ

Kahvenin 17. yüzyılda Osmanlı Devleti üzerinden Avrupa'ya ulaşması Venedik vasıtasıyla gerçekleşir. Bu yeni içecek Venedik'te de çok beğenilecek, kısa sürede ticarî piyasada kahveye yönelik büyük bir talep doğacaktır. 18. yüzyıl başlarında Fransa'nın kolonilerinde kahve üretmeye başlaması, 1730'larda koloni kahvesinin Avrupa pazarlarına girmesi kahvenin menşesinde bir değişiklik olmakla birlikte, Venedik bu değişikliği pek nazar-ı dikkate almayacak, daha kaliteli olduğunu düşündüğü Yemen kahvesini Osmanlılardan talep etmeyi sürdürecektir. Osmanlılar her ne kadar kahve ihracatına kısıtlamalar getirseler de bu ticaret artarak devam edecektir. Örneğin 1690-93 yılları arasında, Venedik gümrüğüne giren kahve miktarı, 50.000 libbra sottiledir; bundan tam yüz yıl sonra, 1790-93 yılları arasında bu miktar 3.102.471 libbra sot-

tileye çıkacaktır. Bu rakamlar kahveye olan talebin ne kadar arttığını göstermesi açısından çarpıcıdır.

Venedik'in Kahire konsolosu olan Giovanni Ferro'nun 1746 tarihinde *Cinque Savi alla Mercanzia*'ya yazdığı bir mektupta, kendisine bu bölgeden Venedik'e senevî olarak 400 balya kahve göndermesi müsaadesi verildiğini görmekteyiz. Osmanlı makamlarınca benzer bir izin 1762'de de tanzim edilmiştir.¹⁵ Bu tarihten sonra düzenli olarak Venedik'in kahve ithalatına dair verilere ulaşmak mümkündür. 1769-94 arasındaki Venedik gümrük kayıtları ise, bize resmin tamamını net bir biçimde gösterir niteliktedir. Buna göre, Venedik Cumhuriyeti'ne bu tarih aralığında taşınan kahve miktarı 21.2 milyon libbra sottiledir; bunun malî değeri ise 7.4 milyon Venedik dukasına ulaşmaktadır ve kahvenin tamamına yakını İskenderiye-yi Mısır üzerinden satın alınmaktadır. Venedik'in ithal ettiği kahveyi ne şekilde tasarruf ettiğine örnek olması açısından 1769-70 yılına ait verilere ayrıntılı biçimde bakmak bir fikir verebilir. Buna göre, Venedik, o malî yılda, 573.372 libbra sottile kahve alımı gerçekleştirmiş, bunun 356.581 libbra sottilelik kısmını ülke içerisinde dağıtırken, 74.096 libbra sottilelik kısım ise ihraç edilmiştir. 142.965 libbra sottile

Venedik savaş gemisi (Frigata Grossa) La Fama, 1784. www.sandroferuglio.com

KÂĞIT İHRACATI VERİLERİ İNCELENDİĞİNDE, OSMANLI DEVLETİ'NE YAPILAN İHRACATIN VENEDİK KÂĞIT SANAYİİ AÇISINDAN YAŞAMSAL BİR ÖNEMİ OLDUĞU İDDİA EDİLEBİLİR. BU GÜMRÜK VERİLERİ, ÖZELLİKLE KÂĞITÇIBAŞIYA AİT VERİLERLE MUKAYESE EDİLDİĞİNDE ORTAYA BU TİCARETE DAİR DAHA ANLAMLI VERİLER ÇIKABİLİR.

ise o sene satılmayacak, tüketim ve ihracatı sonraki seneye devrolunacaktır.¹⁶

18. yüzyılın sonlarında, Venedik'te kahvenin ticaretini yapan ve içecek olarak servis eden işletme sayısı 311'dir; bu dönemdeki nüfus nazar-ı dikkate alındığında yaklaşık 500 kişiye bir kahve dükkânı düşmektedir. Venedik'te kahve kültürünün söz konusu dönemde artık iyice yerleştiği görülmektedir.¹⁷

KÂĞIT VE KİTAP TİCARETİ

Verona, Treviso, Brescia, Pordenone ve Vicenza gibi Venedik terrafermasında yaygınlaşan kâğıt sanayii Venedik'in önemli sanayi kollarından biridir. Venedik sınırları dahilinde 1725'te 102 atölyede, 1767'de 136, 1791'de de 137 atölyede kâğıt üretimi yapılıyor oluşu, cumhuriyet için bu sanayi kolunun önemini gösterir niteliktedir.¹⁸

Venedik Cumhuriyeti sınırları dahilinde üretilen 19.9 milyon libbra grossalık yazı kâğıdının %81.6'sı Osmanlı Devleti'ne ihraç edilmiştir. %35'inin İskenderiye-yi Mısır, %34'ünün İstanbul ve %12'sinin İzmir'e ulaştırıldığını gördüğümüz yazı kâğıdı ticaretinin malî hacmi ise 1.17 milyon dukaya yaklaşmaktadır. Bununla birlikte, gümrük verileri bu miktar yazı kâğıdının cinsinin, o dönemde câri olduklarını bildiğimiz, *imperial*, *sottoimperial*, *real lunga*, *mezzana lunga* ya da *tre lune* cinslerinden hangisine ait olduğu yönünde bir bilgi sunmamaktadır.

Benzer biçimde sarı kâğıt (*carta biava*) ve karton da Osmanlı piyasasında oldukça rağbet görmektedir. Venedik Cumhuriyeti'nin bu periyotta ihraç ettiği 10.6 milyon libbra grossalık sarı kâğıdın %70.6'lık kısmı Osmanlılarca satın alınmış, bu ticaretten de 3.9 milyon dükalık bir malî değer hasıl olmuştur. Yazı kâğıdına benzer bir biçimde bu ticarete de İstanbul ve İskenderiye ana alıcılar olarak öne çıkmaktadır.¹⁹ Genel olarak kâğıt ihracatı verileri incelendiğinde, Osmanlı Devleti'ne yapılan ihracatın Venedik kâğıt sanayii açısından yaşamsal bir önemi olduğu iddia edilebilir. Bu gümrük verileri, özellikle kâğıtçıbaşıya ait verilerle mukayese edildiğinde ortaya bu ticarete dair daha anlamlı veriler çıkabilir.

Öte yandan, 1770 yılından 1794 yılına kadar geçen zaman dilimi içerisinde, Venedik'ten Osmanlı Devleti'ndeki ticari merkezlere doğru, düzenli bir şekilde matbu kitap satışının da gerçekleştirildiği görülmektedir. Kitapların niteliklerine dair bir bilgi maalesef bulunamamıştır; fakat yine de bunun önemli bir kısmının Venedik'in imparatorluğun Yunan ve Ermeni tebaası vasıtasıyla Osmanlı pazarına yönelik hazırlanmış olduğu dinî kitaplar olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte gümrük kayıtlarında bunların niceliklerine dair düzenli veriler yer alır. Bu periyotta, toplam 513.737 *libbra grossa* matbu kitap Osmanlı Devleti'ne ihraç olunur. Kitapların gümrüğe esas olacak malî kıymetinin toplamı ise 214.057 Venedik

Venedik gemisi Bucintoro'nun Venedik Limanı'ndan ayrılışı (Partenza del bucintoro verso il lido nel giorno dell'ascensione),

1775-80, ressam: Francesco Guardi. Louvre Müzesi

1700'ler başında Venedik, (Piazzetta Riva degli Schiavoni), ressam: Canaletto. Wikimedia Commons

dukası gibi oldukça yüksek bir rakamdır ve bu kitapların çoğunlukla İstanbul ve İzmir'e ulaştırıldığı anlaşılmaktadır.²⁰

SONUÇ

Bu kısa çalışmada bazı başlıklarına yüzeysel bir biçimde değinilen Osmanlı Venedik ticaretinde çok sayıda emtianın mübadelesi söz konusu olmuştur. Venedik gümrük kayıtlarından hareketle 1000'in üzerinde olduğu tespit edilen ticarî emtia, madenler ve madenî ürünler, hırdavat ve sair araç-gereçler, boya ve kimyevî maddeler, ecza ürünleri, baharat, canlı hayvan vs. gibi başlıklar altında kolayca tasnif edilebilir. Osmanlı kayıtları da şu an ulaşabildiklerimiz itibarıyla, her ne kadar düzenli bir bilgi sunamasalar da bu mal gruplarını çeşitlendirebilecek evsafaadır. İki devlete ait kayıtların daha detaylı incelemelerinin yapılması 18. yüzyılda iki devlet arasındaki ticaret

hacminin önemsiz olduğu yönündeki yerleşik kanaati kolaylıkla değiştirebilecektir.

Şimdilik gümrük kayıtlarının gösterdiği Osmanlı-Venedik ticaretinin Venedik Cumhuriyeti tarih sahnesinden çekilene dek devam ettiği ve 18. yüzyılın ikinci yarısında bir ivme kazandığıdır. Bunu ithalat ve ihracat rakamları üzerinden tespit etmek mümkündür. Bu rakamlar bize Osmanlılardan temin ettiği hammaddenin Venedik sanayisi için hayatî önem taşıdığını gösterdiği gibi, kendi imalatı söz konusu edildiğinde Venedik için başlıca pazarın da Osmanlı Devleti olduğunu ortaya koyar. Bu yüzden, özellikle Venedik açısından, Osmanlı Devleti ile ticaretin bir tercih değil hatta bir zorunluluk olduğu iddia edilebilir.

ÖZGÜR ORAL - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 Venedik konsolosluk sistemine dair genel bir değerlendirme için bkz. Maria Pia Pedani, "Consoli Veneziani nei Porti del Mediterraneo in Eta Moderna", ed. Rossella Cancila, *Mediterraneo in Armi (Secc. XV-XVIII)*, Palermo 2007, s. 175-205.
- 2 Özgür Oral, *Osmanlı Venedik Ticari İlişkileri, 1763-1794*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2017), s. 103-168.
- 3 Balyosun ticarî misyonuna yapılan vurguların detayları için bkz. Oral, *a.g.t.*, s. 85 vd.
- 4 1 grossa yaklaşık olarak yarım kilograma denk düşmektedir (477 gr).
- 5 Walter Panciera, *L'Arte Matrice, I Lanifici della Repubblica di Venezia nei Secoli XVII e XVIII*, Treviso 1996, s. 355.
- 6 Oral, *a.g.t.*, s. 172 vd.

- 7 Oral, *a.g.t.*, s. 178 vd.
- 8 Panciera, "The Industries of Venice in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *At the Centre of the Old World: Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland, 1400-1800*, ed. Paolo Lanaro, Toronto, 2006, s. 209.
- 9 1 libbra sottile, 301,230 grama tekabül etmektedir.
- 10 Oral, *a.g.t.*, s. 184 vd.
- 11 Oral, *a.g.t.*, s. 194 vd.
- 12 Francesca Trivellato, "Guilds, Technology, and Economic Change in Early Modern Venice", *Guilds, Innovation and European Economy, 1400-1800*, ed. S. R. Epstein and Maarten Prak, New York 2008, s. 204-205, 209.
- 13 ASVe, *Dispacci degli Ambasciatori al Senato, Costantinopoli*, f. 210, disp. 78.

- 14 Oral, *a.g.t.*, s. 247 vd.
- 15 ASVe, *Cinque Savi alla Mercanzia, Lettere dei Consoli, Alessandria*, b. 605, numarasız, 15 Şubat 1746.
- 16 Oral, *a.g.t.*, s. 205 vd.
- 17 Massimo Costantini, "Venezia, Capitale del Caffè: Un profilo di storia economica tra sei e settecento", *Il caffè : ossia brevi e vari discorsi in area padana*, ed. A. D'Orsi, Milano 1990, s. 32-43.
- 18 Ivo Mattozzi, "Le Cartiere nello Stato Veneziano: Una Storia Tra Strutture e Congiunture (1450-1797)", ed. Mauro Grazioli, Ivo Mattozzi ve Ennio Sandal, *Mulini da Carta: Le Cartiere dell'Alto Garda Tini e torchi fra Trenta e Venezia*, Verona 2001 içinde s. 149, 2 numaralı tablo.
- 19 Oral, *a.g.t.*, s. 286 vd.
- 20 Oral, *a.g.t.*, s. 294-295.

Osmanlı-İspanya Mücadelesi Bağlamında Akdeniz'e Bir Bakış

HÜSEYİN SERDAR TABAKOĞLU

ÜLKEDEKİ BİR KISIM EKONOMİK VE BEŞERİ KAYNAKLARIN BİR DENİZ EYALETİ YAPISI ÜZERİNDEN DOĞRUDAN DONANMAYA AKTARILMASI UYGULAMASI OSMANLILARIN AKDENİZ'DE BİNLERCE YILLIK DENİZCİLİK TARİHİNE ÖNEMLİ BİR KATKILARI OLARAK ÖNE ÇIKMAKTADIR.

GİRİŞ

1 6. yüzyılda Osmanlı ve İspanyol imparatorluklarının amansız rekabetine sahne olan Akdeniz, sınırları kesin olarak belirlenemeyen ve dönemin denizcilik teknolojisiyle üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurulması mümkün

olmayan bir mücadele sahasını meydana getirmekteydi.

Akdeniz'e öncelikle askerî perspektiften yaklaşan Osmanlı ve İspanyol imparatorluklarının esas olarak deniz gücünde ciddi bir rekabete girdikleri açıktır. 16. yüzyıl Akdeniz dünyasında deniz gücünün ve deniz hâkimiyetinin ne ifade ettiği netleştirilmeli-

İspanya. Nova et Accurata Regnorum Hispaniae descriptio, Biblioteca Digital Hispánica

Baştarda (Gran galera)

Biblioteca Nacional de España

dir. 19. yüzyılda gündeme gelen deniz gücü kavramı denizlerin ve deniz yollarının mutlak kontrolüne atıf yapmaktadır, ancak bu kavramla buharlı savaş gemilerinin denizde kalma becerilerinin ve çağın diğer teknolojik imkânlarının göz önünde bulundurulduğu unutulmamalıdır.¹ Deniz gücü ile ilgili temel prensiplerin tarihe uygulanabileceği ifade edilse de modern anlamda deniz gücü kavramının iki noktada 16. yüzyıl Akdeniz dünyası için yanıltıcı olabileceğini iddia edilmektedir. İlk olarak, kadirgaların oldukça sınırlı denizde kalma kapasiteleriyle denizde mutlak bir kontrol kurmalarının imkânsızlığına vurgu yapılmaktadır, dolayısıyla Akdeniz dünyasının deniz gücü kavramını tatbik edebilecek araçlardan yoksun olduğu savunulmaktadır.² Buna karşılık İspanyol arşiv belgelerinde karşımıza çıkan “*el Señorío de la Mar* (deniz hâkimiyeti)” kavramının denizlerin modern anlamda mutlak kontrolünden ziyade güçlü bir donanma ile denizlerde hareket özgürlüğünü kastettiği anlaşılmaktadır.³ Osmanlıların da Akdeniz için benzer bir yaklaşım sergiledikleri ve bu denizin mutlak kontrolünün hedeflenmediği ifade edilebilir.⁴ İkinci tartışılmalı nokta deniz gücü kavramı içinde deniz ticaretine verilen büyük önemle ilgilidir, zira düşman donanmasının imha edilmesinden sonra deniz ticaretinin kesilmesi ve limanların abluka altına alınması deniz hâkimiyeti düşüncesinde önemli yer tutmaktadır. Buna karşılık 16. yüzyıl Akdeniz devletlerinin deniz ticaretini hayati bir husus olarak gördüklerinin de şüpheli olduğu ifade edilmektedir.⁵

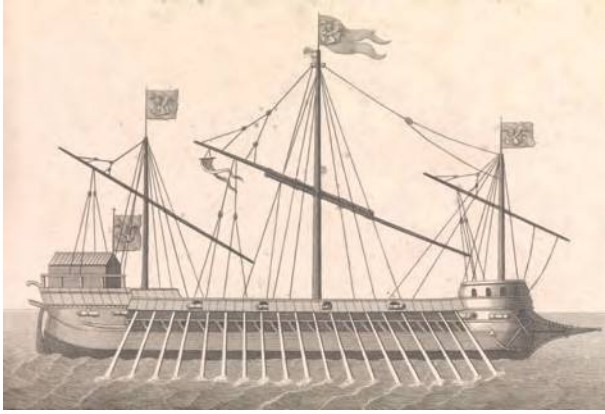
Deniz gücü tartışmaları deniz ticareti bağlamında ele alındığında ise Osmanlıların izledikleri ahidnâme siyaseti ile ticareti yasaklayıcı veya engelleyici değil, bilâkis koydukları kurallar ile deniz ticaretini teşvik edici ve düzenleyici bir konumda oldukları anlaşılmaktadır. Bu siyasetin temel prensibi Osmanlı donanmasının denizlerde güvenliği sağlaması ve dost olarak görülen ülke gemilerinin ahidnâmeler çerçevesinde serbestçe ticaret yapabilmeleridir. Osmanlıların bu yaklaşımının salt iktisadî gereklerle sınırlı olmadığı, aynı zamanda siyasî ve askerî amaçlarını destekleyici mahiyette ol-

duğunu da vurgulamak gerekir.⁶ Her ne kadar Ortaçağ'da Katalanlar Akdeniz'de geniş ticarî ağlar kurmuş olsalar da özellikle Coğrafi Keşifler sonrası Akdeniz dünyası İspanyollar için öncelikli bir ticaret alanı olma konumunu kaybetmiş ve İspanyol deniz ticareti giderek artan bir şekilde okyanuslara kaymıştır. Bu durumda kısmen Osmanlı İmparatorluğu ile girişilen mücadele ve Doğu Akdeniz limanlarının İspanyol gemilerine kapalı olması da dikkate alınması gereken bir husustur.

AKDENİZ'DE OSMANLI DENİZ GÜCÜNÜN TEMELLERİ

14. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Gelibolu'da üslenen bir Osmanlı donanmasının varlığı söz konusudur. Hızlı bir yayılma süreci sonunda Rumeli, Anadolu ve Suriye ile Mısır'ı içine alan geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğu deniz yollarının güvenliğini sağlamak mecburiyetindeydi. Bu nedenle Osmanlılar özellikle II. Mehmed döneminden itibaren imparatorluk vizyonlarını oluştururken, deniz politikalarına da gereken önemi vermişlerdi. Böylelikle Osmanlılar bir deniz gücü olmak için ilk şart olan siyasî iradeyi ortaya koymuş oluyorlardı.⁷

Deniz gücü altyapısı büyük ölçüde hammadde temini ve üretim süreci dahil olmak üzere gemi inşa ve donatım kapasitesine bağlıydı. İstanbul'un fethinden sonra Tersane-i Âmire Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca gemi üretim ve donatım merkezi olarak Gelibolu'nun yerini aldı.⁸ II. Mehmed döneminde hem yeni fethedilen İstanbul'un güvenliğinin sağlanması hem de Adalar (Ege) Denizi'nde Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesi için bir dizi deniz seferi gerçekleştirildi. Boğazönü Adaları ve Midilli'de Osmanlı egemenliği kuruldu. Böylece hem İstanbul ve boğazların güvenliği sağlanmış hem de Osmanlı donanması yeni destek üslerine kavuşmuştu. Bunun yanı sıra Venedik'e karşı denizlerde henüz tam bir üstünlük kurulamasa da Eğriboz'un fethi önemli bir kazanımdı. II. Mehmed döneminin sonlarındaki Otranto seferi ve Rodos kuşatması ise Osmanlı deniz gücünün sınırlarını gösteren iki önemli gelişmeydi.⁹

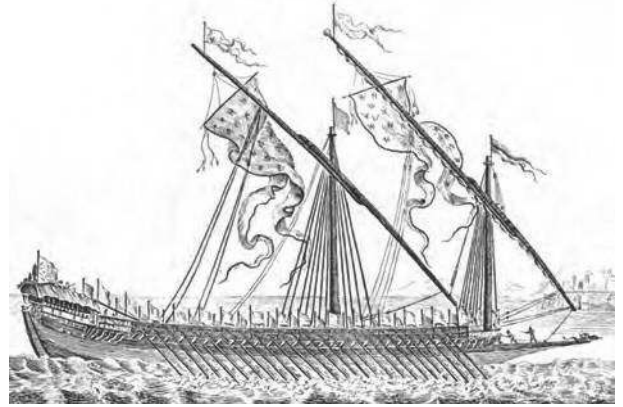
İnebahtı'da bir Venedik mavnası (galeazza)

Royal Museums Greenwich

DONANMALARIN İNSAN GÜCÜ

15. yüzyıl sonlarından itibaren Akdeniz'de ciddi bir güç olarak varlığı hissedilmeye başlanan Osmanlı donanmasının ihtiyaç duyduğu bir unsur da insan gücüydü. Bir savaş kadirgasının mürettebatı denizciler, askerler ve kürekçilerden meydana gelmekteydi. Geminin denizde idaresinden ve seyrüseferden sorumlu profesyonel denizciler kadirganın vazgeçilmez çekirdek mürettebatını oluşturmaktaydı. Kadirgalardaki asker ve kürekçi sayısı değişebilmesine rağmen yaklaşık 30-35 kişiden oluşan bu çekirdek denizci kadrosu olmadan geminin denize açılması imkansızdı.¹⁰ II. Bayezid döneminde deniz gücünde arzu edilen ilk büyük atılımı yapabilmek için Kemal Reis, Burak Reis ve Kurdoğlu Muslihiddin Reis gibi Türk korsanları ile onların emrindeki uzman denizcilerin Osmanlı hizmetine alınması önemli bir açığı kapatmış oldu.¹¹

Temelde kürekle hareket eden kadirga filolarının kendilerine verilen görevleri yerine getirebilmeleri için çok sayıda kürekçiye ihtiyaç duyulmaktaydı. 16. yüzyılın ikinci yarısında hem Osmanlı hem de İspanyol kadirgalarında en az 144 kürekçi bulunması gerektiği ifade edilmektedir. Osmanlılar donanmanın kürekçi ihtiyacını temel olarak askerî-malî bürokrasinin olağanüstü durumlar için ürettiği bir vergi kalemi olan avârız sistemi içinde çözmekteydiler. Bu düzenlemede belirlenen sayıda avârız hanesinden kürekçi alınıyor, diğer haneler ise kadirgalarda hizmete gönderilen kürekçinin masraflarını karşılıyordu.¹² Osmanlı askerî bürokrasisinin verimlilik bakımından rakiplerinden üstün bir konumda olması kürekçi temininde diğer devletlere karşı önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Osmanlılar donanmadaki kürekçi açığını kapatmak için avârız yoluyla temin edilenler dışında kölelerden, kürek mahkumlarından ve ücretli kürekçilerden istifade etmişlerdi.¹³ Osmanlı deniz gücüyle yoğun bir rekabet halinde olan İspanyol donanmasının en zorlandığı konulardan biri kürekçi teminiydi. İspanyollar köleler, kürek mahkumları ve ücretli kürekçilerin kullanıldığı karma bir sistem uygulamaktaydılar. Bununla birlikte İspanyollar Akdeniz dünyasında suçluların kürek mahkûmu olarak kullanılmasında öncü konumdaydılar. Fiyat hareketleri ve artan ücretler sebebiyle üç-

Kadirga. Royal Museums Greenwich

retli kürekçi tutmanın maliyetlerinin yükseldiği bir dönemde İspanya çözümü kürek cezası gerektiren suçların kapsamını genişletmekte bulmuştu. Osmanlılarla denizlerdeki mücadelenin de etkisiyle II. Felipe dönemine gelindiğinde kadirgalar İspanyollar için temel cezaî kurum haline gelmişti.¹⁴

OSMANLI-İSPANYA MÜCADELESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kanunî Sultan Süleyman döneminde Adalar Denizi'nde Osmanlı hakimiyetinin pekiştirilmesine yönelik eski deniz politikalarının devam ettirildiği ve Doğu Akdeniz'de Girit ve Kıbrıs dışında tam bir Osmanlı hâkimiyeti kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde Osmanlıların denizlerde hâlâ tam olarak kendilerinden emin

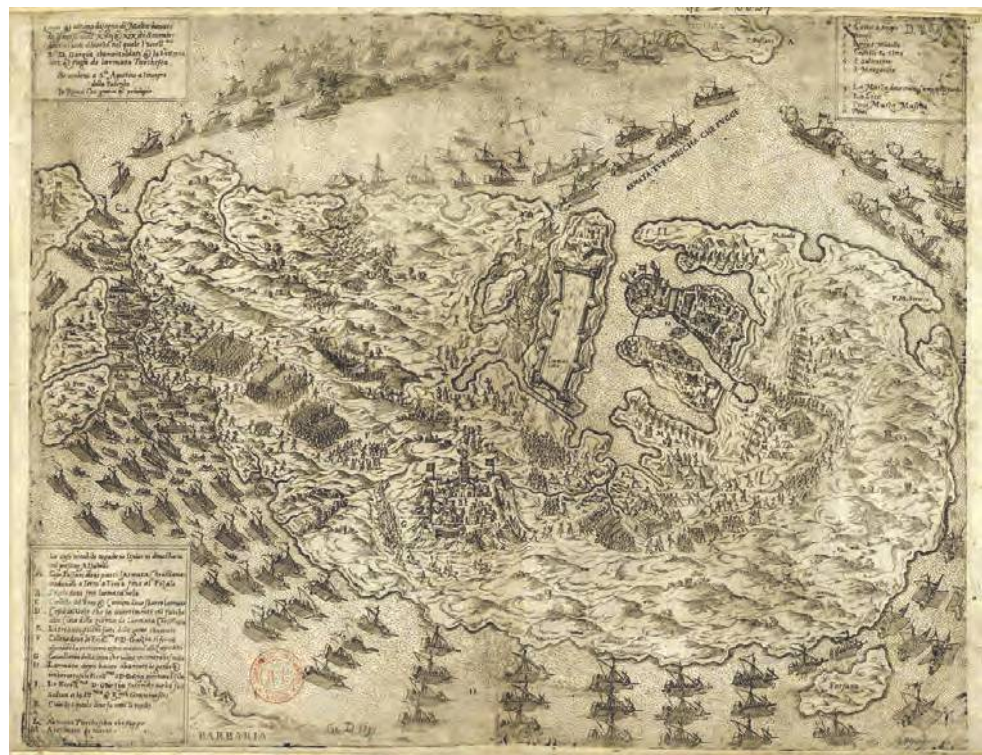
II. Felipe. Museo del Prado, Madrid

olamadıkları veziriazam Lütfî Paşa'nın Kanunî'ye yönelik "... ve bahr seferi tedbirinde kâfir bizden artukdur. Biz anlara galip olmak gerekdür" ifadesinden anlaşılmaktadır.¹⁵ Osmanlı denizgücünde ikinci büyük tarihsel atılım önemli bir zafiyetin yaşanması ile gündeme geldi. 1532 yılında Kutsal Roma İmparatoru V. Karl'ın emriyle Andrea Doria komutasındaki Hristiyan donanmasının Koron'u ele geçirmesi Osmanlı başkentinde dikkatlerin tekrar denizlere yönelmesine neden oldu.¹⁶ Bu gelişme üzerine Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz'de yıllardır İspanyollarla mücadele eden Barbaros Hayreddin Reis, İstanbul'a davet edilerek Osmanlı deniz gücüne yeni bir düzen vermesi hedeflendi. Bu ünlü Türk denizcisinin 1534 yılında kapudan paşa olarak donanmanın başına getirilmesi ve eş zamanlı olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin kurulması Osmanlı deniz gücünün Akdeniz'de hem

önemin farkında olan Kutsal Roma İmparatoru ve İspanya Kralı V. Karl, Tunus'un Osmanlıların elinden alınması için donanma hazırlıklarına başladı. Bu girişimin yeni bir Haçlı seferi ruhu ile gerçekleştirilmesi ve bu konuda propaganda yayınlarının yapılması Avrupa'da heyecan ve coşku yarattı. V. Karl, 1535 yılında Tunus seferi için Barselona limanından büyük bir donanma ile yelken açtı. Tunus'ta Hristiyan birliklerinin başarısı üzerine Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayir'e çekilmek zorunda kaldı. İspanyollara bağlılığını ilan eden Mevlây Hasan, Tunus tahtına çıkarıldı ve bölgedeki İspanyol çıkarlarının savunulması için La Goleta kalesinde kuvvetli bir garnizon bırakılmasına karar verildi. V. Karl, Avrupa'da Hristiyan dünyasının savunucusu olarak meşruiyetini ve imparator olarak imajını güçlendirmek için Tunus zaferini sonuna kadar kullandı.¹⁸

Malta Kuşatması, 1565

Bibliothèque Nationale
de France

yönetim hem de teşkilat olarak üstünlük kurmasının önünü açacaktı. Zira bu sistemde kapudan paşa hem donanma komutanı hem tersanenin en büyük idarî âmiri hem de bir deniz eyaleti olan Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin yöneticisi konumuna ulaşmıştı.¹⁷ Ülkedeki bir kısım ekonomik ve beşerî kaynakların bir deniz eyaleti yapısı üzerinden doğrudan donanmaya aktarılması uygulaması Osmanlıların Akdeniz'de binlerce yıllık denizcilik tarihine önemli bir katkıları olarak öne çıkmaktadır. Bu sistem donanmanın sefere hazır hale getirilmesinde önemli bir verimlilik artışını da beraberinde getirmekteydi.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı hizmetindeki ilk büyük deniz harekâtı 1534 yılında taht mücadeleleri içindeki Tunus'u fethederek doğrudan Osmanlı yönetimine bağlamak oldu. Tunus'un merkezî konumu onu hem Sicilya ve Napoli'ye yönelik akınlar hem de Kuzey Afrika'da yayılma için ideal bir üs haline getirmekteydi. Bununla birlikte bu stratejik

Hristiyan dünyasının Osmanlılar üzerine büyük girişiminin bizzat Kutsal Roma imparatorunun yönettiği bir deniz seferi şeklinde gerçekleştirilmesi Akdeniz'de Hristiyanların bir anlamda hâlâ üstün konumda olduklarına işaret etmektedir. Fakat bu durum Barbaros Hayreddin Paşa'nın girişimleriyle değişecek ve Preveze Deniz Savaşı (1538) ile Osmanlılar Akdeniz'deki hâkim güç konuma geleceklerdi. Papa III. Paul'un önderliğinde oluşturulan Kutsal İttifak Papalık, İspanya, Portekiz ve Venedik'i bir araya getirmekteydi. 28 Eylül 1538'de Preveze'de meydana gelen deniz savaşında Hristiyan filosu sayıca üstün olmasına rağmen Barbaros Hayreddin Paşa'nın başarılı manevralarıyla alt edildi ve Osmanlılar büyük bir zafer kazandılar.¹⁹ Preveze'nin Hristiyan dünyası üzerinde özellikle de psikolojik etkisi çok büyük olmuş ve artık Türklerin denizlerde yenilmez oldukları yaygın bir kanaat haline gelmişti. Bu zafer aynı zamanda Osmanlı deniz gücünde müthiş bir özgüveni berabe-

rinde getirmişti. Preveze yenilgisinin izlerini silmek isteyen V. Karl, 1541 yılında bu sefer Cezayir üzerine bizzat sefere çıktı. İmparator kuşkusuz bu girişimiyle hem Kuzey Afrika'daki geçmiş başarısını tekrar etmek hem de Avrupa'ya yönelen Osmanlıların dikkatini dağıtmayı hedefliyordu. Bununla birlikte V. Karl'ın Cezayir harekâtı tam bir fiyaskoyla sonuçlanmış ve İspanyollar büyük kayıplar vermek suretiyle geri çekilmek zorunda kalmışlardı.²⁰ 1551 yılında ise Osmanlı donanmasının St. Jean Şövalyeleri'nin idaresindeki Trablusgarp'ı ele geçirmesi Akdeniz'deki mücadelenin daha da şiddetleneneceğinin bir işareti oldu. 1556 yılında V. Karl'ın tahtı bırakmasıyla Kutsal Roma imparatoru unvanı kardeşi Ferdinand'a, İspanya tacı ise oğlu II. Felipe'ye geçti. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Habsburg mücadelesinde Ferdinand, Avrupa cephesini devralırken, İspanya kralı II. Felipe de Akdeniz'deki savaşı üstlenecekti.

1560 yılında Trablusgarp'ın geri alınması amacıyla İspanyolların harekete geçmesiyle Akdeniz'de yeni bir savaş dönemi başlamış oldu. Salgın hastalıklar sebebiyle daha seferin başında önemli kayıplar yaşayan İspanyollar hedef küçültürerek önce Cerbe adasının ele geçirilmesine karar verdiler. Her ne kadar İspanyol birlikleri kısa sürede Cerbe'ye hâkim olarak burada yeni askerî tekniklere uygun bir kale inşa et-seler de Piyale Paşa komutasındaki Osmanlı donanması 11 Mayıs 1560 tarihinde Cerbe Deniz Savaşı'nda İspanyol donanmasını büyük ölçüde imha ederek ciddi bir zafer kazandı. Cerbe zaferi Osmanlı denizgücüne olan güveni pekiştirmişti. Yabancı gözlemciler göre İstanbul sokaklarında zaferi kutlayan Türkler "İspanyollar da yenildikten sonra bize karşı duracak güç kaldı mı?" diyorlardı.²¹ Cerbe yenilgisi ile II. Felipe bütün dikkatini Akdeniz'de Osmanlılarla

mücadeleye vermiş ve bu amaçla doğrudan kraliyet idaresine bağlı büyük ve güçlü bir kadirga filosunun inşa edilmesini emretmişti.²²

OSMANLI BAHİRİYE TEŞKİLATININ İSPANYOLLAR TARAFINDAN ÖRNEK ALINMASI

1564 yılında İspanyol donanma komutanlığına getirilen D. Garcia de Toledo, Osmanlıların denizlerdeki üstünlüğünün temelinde kendilerine özgü bahriye teşkilatlarının olduğuna dikkat ederek bu yapının örnek alınması gerektiğini savunmaktaydı. Toledo, II. Felipe'ye sunduğu bir raporunda Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine benzer bir düzenlemenin, yani karadaki kaynakların donanmayla aynı idarî yapı içinde birleştirilmesinin daha önce ne Roma İmparatorluğu'nda ne de başka bir yerde görülmediğini ifade etmekte ancak sistemin başarısının tartışılmaz olduğunu eklemekteydi. Neticede Toledo'nun donanma komutanlığı görevinin Sicilya genel valiliği ile birleştirilmesi teklifi II. Felipe tarafından onaylandı. Böylece İspanyol denizcilik teşkilatı içinde Sicilya, aynı Osmanlı sistemi içindeki Gelibolu gibi, gemi inşa kızakları, malzeme depoları ve peksimet fırınlarıyla önemli bir deniz üssü haline geldi. Bununla birlikte bu uygulama Osmanlı bahriye teşkilatında olduğu gibi kalıcı olmamış ve kurumsal bir yapı kazanamamıştı.²³

AKDENİZ İÇİN SAVAŞ

Osmanlılar hem Orta Akdeniz'de hâkimiyet kurmak hem de Hristiyan korsanlarının Müslüman denizciliğine verdikleri zararların önüne geçmek için 1565 yılında St. Jean Şövalyeleri'nin elindeki Malta adasına büyük bir sefer düzenlediler. Fakat uzun süren kuşatmada yıpranan ve lojistik problemler yaşayan Osmanlı kuvvetleri İspanyol yardım birliklerinin ka-

İnebahtı Deniz Savaşı, 1571

Biblioteca Nacional de
España

raya çıkmasıyla zor durumda kaldı ve geri çekilme kararı verildi. Malta'ya yardım harekâtı Cerbe'den sonra yeni inşa edilen İspanyol filosunun Osmanlı deniz gücüne karşı ilk güç denemesi olmuştu. Bununla birlikte yeni filonun henüz bir deniz savaşına hazır olmadığına farkında olan II. Felipe, Malta kaybedilse bile donanmanın kesinlikle tehlikeye atılmaması talimatını vermişti.²⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki hâkimiyet sahasını tamamlamak için Kıbrıs üzerine harekete geçmesi Hristiyan dünyasının bir kez daha Akdeniz'de Osmanlı deniz gücüne karşı birleşmesine neden oldu. 20 Mayıs 1571 tarihinde imzalanan Kutsal İttifak antlaşmasına göre Papalık, İspanya ve Venedik Cumhuriyeti'nin donanmaları Hristiyan filosunu meydana getirmekteydi. Bu filonun hazırlıklarının uzun sürmesi Osmanlıların 1571 sefer mevsimi boyunca hem Kıbrıs'a gerekli takviyeleri ulaştırmalarına hem de diğer Venedik hedeflerini vurmalarına olanak tanıdı. Buna karşılık Osmanlı donanması da uzun sefer boyunca yıpranmış ve 7 Ekim 1571 tarihinde taze kuvvetlerle karşısına çıkan Hristiyan donanması karşısında ezici bir yenilgi yaşamıştı. Cerbe'den sonra yeniden inşa edilen ve neredeyse 10 yıl boyunca Akdeniz hâkimiyetini ele geçirmek için Osmanlılarla bir deniz savaşına hazırlanan İspanyol kadirge filosu İnebahtı'daki Hristiyan zaferinde önemli rol oynadı. İspanyolların İnebahtı Deniz Savaşı'na hazırlanırken Barbaros Hayreddin Paşa'yla karşılaşmalarından ve Preveze tecrübelerinden gerekli dersleri çıkarttıkları, Osmanlıların denizlerdeki üstünlüğünün temeli olarak gördükleri Osmanlı bahriye teşkilatını örnek alarak deniz güçlerini yeniden organize ettiklerine dikkat çekmek gerekmektedir.²⁵

RÖVANŞ VE SONUÇ

İnebahtı Deniz Savaşı her ne kadar Hristiyanlar için büyük bir zafer olsa da sonrasında bu başarıdan yeterince istifade edilemediği açıktır. Osmanlı filosu savaşta imha edilmiş ancak Osmanlı deniz gücünün temellerine, tersane altyapısına ve gemi üretim ve donatım merkezlerine herhangi bir zarar verilememişti. Bu nedenle veziriazam Sokollu Mehmed Paşa ile Kapudan Kılıç Ali Paşa'nın olağanüstü gayretleri ve Osmanlı deniz gücü kapasitesi sayesinde Osman-

Müezzinzade Ali Paşa. Hauptbibliothek der Universität Zürich

lılar donanmalarını çok hızlı bir şekilde yeniden inşa etmeyi başardılar. 1572 yılında gemi ve asker sayısı bakımından eskisinden de güçlü bir şekilde denize açılan Osmanlı donanması Hristiyan filosu ile karşı karşıya gelmiş ve her ne kadar yeni bir deniz savaşını göze alamasa da denizlerin Hristiyanlara terk edilmeyeceğini göstermişti. 1574 yılında ise İnebahtı yenilgisinin rövanşı olarak Tunus'un ve La Goletta kalesinin İspanyolların elinden geri alınması Akdeniz'de iki büyük imparatorluk arasındaki mücadelenin son büyük hamlesini oluşturdu. Tunus'un fethiyle birlikte Osmanlılar Akdeniz'deki savaşta zaferlerini ilan ederken İspanyollar ise giderek Akdeniz'den uzaklaşarak okyanuslardaki çıkarlarına yöneldiler.

HÜSEYİN SERDAR TABAKOĞLU - KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ, FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 Alfred T. Mahan, *Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Boston: Little, Brown and Company, 1918.
- 2 John F. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century*, Conway Maritime Press, 2003, s. 31-33.
- 3 "Don Garcia de Toledo'dan II. Felipe'ye", 31 Mayıs 1565, *CODOIN*, XXIX, 167.
- 4 Kapalı bir deniz konumunda olan Karadeniz ve Haremeyn'in güvenliği için ayrı bir statüde tutulan Kızıldeniz birer istisna olarak not edilmelidir.
- 5 Guilmartin, *Gunpowder and Galleys*, s. 33-34.
- 6 İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizcililiği*, İstanbul 2006, s. 5-7.
- 7 Andrew C. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of Oceanic Discoveries, 1453-1525", *The American Historical Review*, cilt 75, no. 7, Aralık 1970, s. 1895-1898.
- 8 İdris Bostan, "İlk Osmanlı Deniz Üssü: Gelibolu", *Türk Denizcilik Tarihi*, cilt 1, ed. İdris Bostan, Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 73-75.
- 9 Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire", s. 1903-1904.
- 10 Hüseyin Serdar Tabakoğlu, *Akdeniz'de Savaş: Osmanlı-İspanya Mücadelesi, 1560-1574*, İstanbul 2020, s. 139.
- 11 Volkan Dökmeci, *Akdeniz'de Devletler ve Korsanlar: Venedik Kaynaklarına Göre II. Bayezid ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizcililiği ve Korsanlık*, İstanbul 2020, s. 15-24.
- 12 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 187-203.
- 13 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 204-220; Tabakoğlu, *Akdeniz'de Savaş*, s. 151-152.
- 14 Tabakoğlu, *Akdeniz'de Savaş*, s. 157-158.
- 15 Mübahat S. Kütükoğlu, *Lütfi Paşa Âşafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)*, İstanbul 1991, s. 33.
- 16 Özlem Kumrular, "Koron Seferi: Uzak Topraklarda İmkânsız Misyon", *Toplumsal Tarih*, sayı 127 (Temmuz 2004), s. 76-79.
- 17 İdris Bostan, "Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu, 1534", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizcililiği*, İstanbul 2006, 47-66.
- 18 James D. Tracy, *Emperor Charles V, Impresario of War*, Cambridge 2002, s. 146-149.
- 19 İdris Bostan, "Preveze Deniz Zaferi ve Sonrasında Akdeniz Dünyası", *Türk Denizcilik Tarihi*, I, ed. İdris Bostan, Salih Özbaran, İstanbul 2009, 173-183.
- 20 Tracy, *Emperor Charles V*, s. 176.
- 21 Tabakoğlu, *Akdeniz'de Savaş*, s. 199-200.
- 22 Tabakoğlu, *Akdeniz'de Savaş*, s. 93-99.
- 23 Tabakoğlu, *Akdeniz'de Savaş*, s. 56-58.
- 24 Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "The 1565 Malta Campaign According to Spanish Archival Documents", *Kanuni Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, ed. M. Fatih Çalısır, Suraiya Faroqhi, M. Şakir Yılmaz, İstanbul 2020, s. 105-124.
- 25 Tabakoğlu, *Akdeniz'de Savaş*, s. 253-274.

Osmanlı Sularında İngilizler

AHMET TEKİN

DOSYA

İNGİLTERE, 1580 AHİDNÂMESİ İLE OSMANLI PİYASASINA GİREREK KENDİ ÜRÜNLERİNİ SATMA VE DOĞU PAZARI MALLARINI TEMİN ETME İMKANINA KAVUŞTU.

İngiltere'nin en parlak dönemlerinden birinin mimarı sayılan Tudor Hanedanı'nın son üyesi, 1558-1603 yılları arasında 45 yıl hüküm süren Kraliçe Elizabeth, dinî, siyasî ve iktisadî yararı gözetken dış politikası sebebiyle ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Fakat komşuları ile yaşadığı sorunlar düşünüldüğünde bu siyasetin sebepleri takip edilebilir. Neticede İngiltere ne nüfus ne de askeri güç olarak o dönem en yakın rakipleri olan Fransa ve İspanya ile mücadele edecek imkânlarla sahip değildi.¹ Bundan dolayı onun bazen Fransa ile anlaşmaya yanaşması, bazen ayaklanan Protestanları destekleyerek rakiplerine

zorluklar yaşatması, bazen de İspanya ile oyalama siyaseti gözetmesi makul gözükmektedir.

Elizabeth'in Protestanlığı kucaklayıcı yaklaşımı ve İngiliz çıkarlarını önde tutması Avrupa'da düşman belenmesini kaçınılmaz kıldı. Nitekim iktisadî amaçlarla İspanya ve Portekiz gibi memleketlerin kolonilerine musallat olması da onun pragmatist politikasının bir parçasıydı. Zaten İngiltere bu yaklaşımıyla Papalık kurumunun "Yeni Dünya'yı" Portekiz ve İspanya arasında bölüştürmesine dair antlaşmayı tanımadığının da altını çiziyordu.² Tebaasının ticarî faaliyetlerini mümkün olduğunca destekleyen Elizabeth okyanuslarda ve Akdeniz'de iş yürüten İngiliz tüccarına da desteğini esirgemedi. İngiltere'nin bu sahalarda var olmak istemesi şüphesiz problemleri ilişkilerini daha da çetrefilli bir hale soktu. Böyle bir ortamda İngilizler mümkün olduğu kadar müttefik edinebilmeyi kendi politikalarını sürdürebilmek adına elzem gördüler. İşte bu "müttefikler" İngilizlerin dinî, siyasî ve iktisadî çıkarlarını gözetmelerine imkân tanıdı.

Belki de Elizabeth, Osmanlıları doğrudan bir müttefik olarak görmemişti. Neticede İngilizler ve Osmanlılar arasındaki ilişkilerin devlet düzeyinde tesisine iki girişimci tüccar vesile oldu: Edward Osborne ve Richard Staper. Bu iki girişimci Osmanlı topraklarında ticaret yapabilmenin imkânlarına dair bir inceleme için 1575'lerde John Wight ve Joseph Clements'i İstanbul'a gönderme kararı aldı.³ Clements'in İstanbul'daki temas ve incelemeleri sonrası aynı isimler resmî bir girişim için William Harborne isimli bir temsilciyi 1578'de İstanbul'a gönderdi. Harborne bazı temaslarda bulunup, üst düzey bürokrasiden bazı önemli isimlerle görüşerek bir sonuç elde edebildi. 1579'da Sultan III. Murad'dan Kraliçe Elizabeth'e yazılmış bir mektup ile Londra'ya döndü. Elizabeth de aynı yıl Türk tüccarına aynı kolaylıkların sağlanacağına dair bir mektup yazdı. Harborne, bu mektubu takdim etmek üzere İstanbul'a geldikten 7-8 ay sonra, Mayıs 1580'de tüm İngilizlerin ticaretine müsaade eden ilk ahidnâmeyi almayı başardı.⁴ Girişimci İngiliz tüccarının hüneri ve kraliçenin desteği sonucunda Osmanlılar ile İngilizler devlet düzeyinde bir ilişkiyi resmen başlatmış oldular. Akdeniz'de büyük bir güç ve Katolik dünyaya karşı en büyük "tehdit" olan Osmanlıların bahşettiği ahidnâme, böylelikle, İngilizlere hem siyasî hem de iktisadî faydalar sağlayacak bir zemin hazırlayacaktı.

İngilizler, 1580 ahidnâmesinden önce de Akdeniz'de Venedik ve Fransa bayrağı altında yelken açıyordu. Hatta daha öncesinde, Karadeniz üzerin-

1.Elizabeth portresi (The Darnley Portrait of Elizabeth I of England). Wikimedia Commons

16.yy sonu, Armada
dönemi haritası

Royal Museums Greenwich

den doğu ile ticaret yapma gayretleri söz konusuydu fakat bu yoldan ticaretin hem güvensiz hem de maliyetli oluşu İngilizlerin Karadeniz'deki varlığını daha fazla sürdürmemesine sebep oldu.⁵ Nitekim kendi ürünlerini satabilecekleri ve doğu pazarı mallarını temin edebilecekleri Osmanlı piyasası daha cazip gelmiş olmalıydı. Neticede, söz konusu ahidnâme ile Osmanlı hâkimiyetinde bulunan yerlerde resmen faaliyette bulunabilecek konuma geldiler. William Harborne da İngilizlerin ilk elçisi olarak görevine başlamak ve İstanbul'da elçilik teşkilatını kurmak için 1583 Nisan'ında III. Murad'ın huzuruna çıktı.⁶ Resmen kabulünden sonra sorumluluklarını yerine getirmek üzere kolları sıvayan Harborne'un notlarından anlaşıldığı kadarıyla maiyyetinde 22 kişi bulunuyordu. Fındıklı taraflarında bir zamanlar Kıbrıs Beylerbeyliği yapmış olan Arap Ahmed Paşa'ya ait evi kiralayan Harborne, büyük ihtimalle elçilik sekreteri ile maiyyetindeki hizmetkârları, terzisi, seyisi, aşçısı, tüccarlar ve büyükelçilik papazı ile buraya yerleşti. Bunların yanı sıra İstanbul'da elçilik için hizmet veren tercüman ve yeniçeriler de elçiliğin, dolaylı da olsa, maiyyetinden sayılırdı.⁷ İlk elçiliğin nüfusu oldukça mütevazı görünse de aslında kendi döneminin şartları içerisinde düşünüldüğünde hiç de fena sayılmazdı. Harborne İstanbul'da daimî bir elçiliğin kurucusu olarak büyük bir iş başarmış olsa da asıl zorluk bundan sonra başlıyordu. Öncelikle ciddî bir yük oluşturan hediye meselesi problemli. Bunun yanı sıra ahidnâme şartlarının dışına çıkıldığı merkezden uzak yerlerde, İngilizlerin her zaman dostluk gördüğünü ve bir zarara uğramadığını söylemek pek mümkün değildir. Üstüne üstlük, İngilizlerin daha evvelden belirli bir ücret karşılığında bayrakları altında ticaret yaptıkları Fransa ve Venedik, kârlarındaki düşüşten hiç de hoşnut değildi. İngiliz elçisi, hem pek âşinâ olmadığı Osmanlı sistemi hem de Fransa ve Venedik gibi rakiplerinin alengirli girişimlerine karşı daima tetikte olmalıydı.

Tüm İngilizlere ticaret hakkı tanıyan ahidnâmeye rağmen kraliçe, 1581 yılında sadece on iki tüccara Osmanlı sınırlarında ticaret yapma müsaadesi vermişti. Böylelikle devletlerarası ilişkinin yükünü kaldırabilmeleri ve ticareti daha iyi yönetmeleri beklenen bu tüccarların oluşturduğu birlik, "Türkiye Kumpanyası" adıyla kurulmuş oldu. Kraliçenin ısrarı sonrası elçiliğin her türlü masrafının da kumpanya tarafından ödenmesi kararlaştırıldı. Elçi, kraliçe tarafından atandığından, sahip olduğu diplomatik misyonun yanı sıra tüccarların çıkarlarını koruyan ve gözetken bir kumpanya temsilcisi olarak ikili bir kimliğe sahipti.⁸ Akdeniz'de ticaretin zor, riskli ve masraflı olması gibi türlü sebeplerden tüccarlarca hazırlanan bir dilekçe, 1590 yılında İngiliz yöneticilerine sunulmuştu. Bunun neticesinde, "Türkiye Kumpanyası" ve "Venedik Kumpanyası'nın" birleştirilmesiyle 1592 yılında "Levant Kumpanyası" kurularak tüccarlar tek bir çatı altında toplandı.⁹ Bu yeni oluşumun, kumpanyayı oldukça geliştirdiğini ve tüccarın kazancını artırdı-

Levant Kumpanyası Arması

1582'de İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in gönderdiği saat org III.Murad'ın huzurunda, *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Kültür AŞ, 2015

ğın söylemek mümkündür. 17. yüzyılın ortalarında İngiltere'de çıkan iç savaşlar nedeniyle ticarî hacim biraz düştü ama yüzyılın ikinci yarısında ticaretin toparlandığını da ifade etmek gerekir. Bu düşüş sırasında, 1612 yılında ahidnâme almayı başarmış olan Hollandalılar ise epey yol kat etmiş ve Akdeniz'de kendilerine yer edinmeyi başarmıştı.¹⁰ Fransa, Venedik ve İngiltere elçilerinin çabalarına rağmen Hollandalılar, işin içinden hakkıyla çıkabilirdi. Bu önemli bir başarıydı çünkü Akdeniz'deki zengin ticaret imkânları, kıyasıya bir rekabeti de beraberinde getiriyordu yahut diğer bir ifadeyle, ekmek aslanın ağzındaydı.

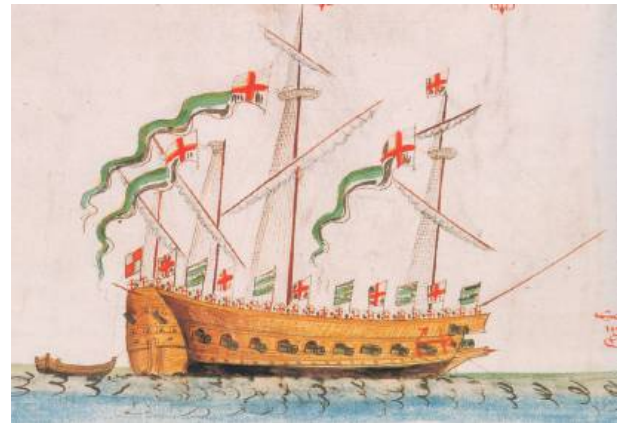
"Kraliçe Elizabet'in bu müdeyyyatına Fransa ile Venedik karşı durdular. Halbuki onların bu hareketi Türklerin gümrük varidatı için büyük bir zarardı. Sokollu Mehmet Paşa bu noktayı yüksek zekâsıyla idrak etti. Şark limanlarının İngilizlere de açılmasına karar verildi."¹¹ diye yazar Ahmet Refik. Hakikaten de 16. yüzyılda Akdeniz dünyasına resmen dâhil olan İngilizler, Fransa'nın bölgedeki ticarî konumuna olduğu kadar diplomatik konumuna da meydan okudular. İngilizler, Fransız korumasından kurtulmak ve onlarla tam bir eşitlik elde etmek niyetindeydi. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nde ticaret yapacak olan diğer Hristiyan ulusları da İngiltere'nin bayrağı altına almaya kararlıydılar.¹²

1583 yılında, Fransa'nın şiddetli muhalefetine rağmen, William Harborne'un çabalarıyla padişah, İngiliz tüccarları, Levant ticaretinde ayrıcalıklara sahip olma noktasında Fransızlarla görece bir eşitliğe yerleştirdi. Fransızlar, bu kararın ardından, Akdeniz'deki yeni rakipleri karşısında daha ayrıcalıklı olabilmek için epey gayret sarf ettiler. Özellikle ahidnâmesi olmayan Hristiyan devletlerin İngiltere bayrağı altında ticaret yapmak istemeleri 17. yüzyılın başlarında yoğun bir diplomasi trafiğine sebep oldu. "Osmanlı hükümeti, Fransız protestolarını umursamayarak harbilere istedikleri devletin korumacılığı altında sefer yapma izni verdi."¹³ Venediklilerin raporlarından anlaşıldığı kadarıyla da İngilizlerin yasaklı malların (kalay, kurşun, çelik, silah, barut vb.) ticaretini yap-

ması ve özellikle bölge ticaretinde artan etkinlikleri huzursuzluğa yol açmıştı.¹⁴ Sürekli bir rekabet ortamının olması, şüphesiz sadece Akdeniz'de ticaret yapılması ile ilgili değil, bu devletlerin kendi aralarında ki siyasi çekişmelerinin de bir yansımasıydı.

İşte böyle bir ortamda sarayın desteğini almak, ahidnâme şartlarını yenilemek ve hatta genişletebilmek elçilerin öncelikli vazifesiydi. Bunu sağlamanın yollarından biri, erken modern dönem diplomatik ilişkilerinin belki de en şaşıla kısmı, hediye takdimiydi. Osmanlılar için hediye ve dostluk kavramları iç içeydi. Ayrıcalık elde etmek veya bunları yenilemek isteyenler Osmanlılara hediye vermek zorundaydı. İnalçık'ın da belirttiği gibi "Bir harbîye eman garantisi vermenin en önemli şartı dostluk ve sadakat vaadiyle müracaat etmesiydi."¹⁵ Bu dostluğu sağlamanın yolu da hediye vermek gibi diplomatik bir uygulama ile mümkündü.¹⁶ Osmanlı Devleti'nin haşmetini koruduğu ve ilişkilerin kurulduğu erken zamanlarda İngilizler de hediye vermenin ilişkilerinin gidişatında ne kadar önemli olduğunu idrak etmişlerdi.¹⁷ Oldukça maliyetli olan bu iş zaman zaman İstanbul'daki elçilere zor zamanlar yaşattı.

Harborne, 1583 yılında İstanbul'a geldiğinde "padişaha 500 Duka altın değerinde bir çalar saat, üç altın yıldızlı gümüş şamdan, iki vazo, vezirlere de İngiltere'de dokunan çuha ve yünlü kumaşlardan getirdi."¹⁸ Her elçinin İstanbul'a atanmasına müteakip padişahın huzuruna çıkması ve dolayısıyla da hediyeler sunması gerekiyordu. Bu sebeple Harborne'un ardılları olan Edward Barton ve Henry Lello gibi isimler de benzer uygulamayı tabîi olarak sürdürdüler. Hediyeler daima göz alıcı ve pahalıydı fakat bunlar arasında en görkemli olanı Lello'nun büyükelçiliği zamanında III. Mehmed'e armağan edilen orgdu. Belki de sonraki dönemlerde hiçbir hediye bu kadar iz bırakmadı. Hediyeinin bu etkiyi yaratacağından şüphe duymamış olacak ki 1599 tarihli mektubunda Kraliçe Elizabeth şöyle yazar: "İşte size, Büyük Türk'e giden, kuşku yok ki üzerinde çok konuşulacak, başka uluslar, özellikle Almanlar arasında ileri geri konuşmalara yol açacak, onları son derece utandıracak büyük ve sıra dışı bir armağan."¹⁹ Armağan hakikaten de beğenilmiş ve hayranlık uyandırmıştı. Beş metre yüksekliğe sahip olduğu iddia edilen orgun zirvesinde müzik sona erdiğinde öterek kanat çırpın kuşlar

İngiliz savaş gemisi, Antelope, 1546. Wikimedia Commons

İspanyol Armadası
İngiliz kıyılarında, 1588,
ressam: Cornelis Claesz
van Wieringen
Rijksmuseum, Amsterdam

vardı. Aynı zamanda çeşitli değerli taşlarla süslü, yedi gezegeni gösteren ve çanlarla bezenmiş olan bu org bir günde dört kez çalışacak mekanizmayı haizdi. Orgun yapılış hikâyesi, yolculuğu ve özellikleri Thomas Dallam'ın güncesinde detaylıca anlatılmıştır.²⁰ Bu noktada belki de neden böyle bir hediyein tercih edildiğinin sorulması gerekir. III. Murad'ın ölümü sonrası tahta oturan yeni padişahın da tebrik edilmesi için huzura çıkmak gerekliydi fakat henüz III. Murad'a hediye takdiminin üzerinden çok zaman geçmemiş olması tüccarları sarsmış ve yeniden masraf çıkması homurdanmalara sebep olmuştu. Diğer yandan tüccarlar, ayrıcalıklarını yenilemek ve hatta genişletmek için sarayı etkilemek gerektiğinin de farkındaydılar. Dolayısıyla çıkarlarını koruyabilmek için zaten geciktikleri hediye takdiminin etkileyici olması gerektiğini düşünmüş olmalıydı. Kraliçeye gelince, muhtemelen o da böyle bir hediye ile düşmanı İspanya'ya karşı Türk donanmasının yardımını temin etme arzusunu güdüyordu.

SONUÇ YERİNE

İngiltere, Osmanlı Devleti'nde ticaret açısından önemli bir konum elde etmekle kalmayıp İstanbul'da fazladan siyasî nüfuz da kazanmıştır. Kraliçe ve ardılları, İstanbul'da padişahların güvenini nasıl kazanacaklarını ve iyi ilişkileri ne şekilde sürdüreceklerini, Akdeniz'de hükümdarlarının ve bayraklarının prestijini nasıl koruyacaklarını bilen bir grup girişken ve mahir diplomat tarafından temsil edildikleri için belki de çok şanslıydılar.

Öte yandan Osmanlılar için İngiltere gibi uzak bir memleketle ahidnâme bahşetmenin ne faydası vardı? Bu sorunun esaslı cevaplarından biri İngilizlerin İstanbul'da göze girmelerini sağlayan kalay, çelik, kurşun, barut vb. askeriyede kullanılan yasaklı mallara olan talebi karşılamalarıydı. İlişkiler bir açıdan silâh yapımında kullanılan bu ham maddelerin temini vesilesiyle gelişti.²¹ Osmanlılar 16. yüzyılın takriben son çeyreğinde doğuda Safeviler, batıda ise Avusturya ile mücadele halindeydi. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan silah ve hammaddeyi karşılamak zorundaydılar. İngilizleri öne çıkarmış olmalıdır. Neticede Kraliçe Elizabeth, Katolik dünyasından aforoz edilmişti ve bazı malların ticaretinin yasaklı olmasının İngilizler nezdinde bir bağlayıcılığı yoktu. Hatta böyle bir yasaklı bir dönemde bu işten oldukça kâr etmeleri ancak doğal olarak nitelendirilebilir.

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlıların Ortodoksların hâmililiğini yapmış olması, 16. yüzyılda Venedik ve Fransa ile iyi ilişkiler tesis edip bu devletlere ahidnâme bahşetmesi bir açıdan Hristiyan dünyasının birlikteliğini zayıflatma gayesi taşıyordu. Dolayısıyla uzak bir diyardan olan İngilizlerin Osmanlılarla irtibat kurması neticesinde ilişkiler ticarî amaçla başlamış olsa dahi hemen sonrasında siyasî bir boyut kazandı. Böylelikle ahidnâme bahşederek Osmanlılar da şüphesiz siyasî ve ticarî kazançlar sağlamış oldular.

AHMET TEKİN - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, AKDENİZ DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

- 1 Susan Doran, *Elizabeth I and Foreign Policy, 1558-1603*, London 2000, s. 7.
- 2 A.g.e., s. 28.
- 3 Hamit Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, İstanbul 1951, s. 70.
- 4 A.g.e., s. 69.
- 5 Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1850)*, Ankara 2013, s. 13-14; Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, Ankara 1953, s. 9-10.
- 6 William Harborne ve İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin ilk evrelerine dair belge temelli bir çalışma için bkz. S. A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Oxford 1977.
- 7 S. A. Skilliter, "The organization of the First English Embassy in Istanbul in 1583", *Asian Affairs*, 10:2 (1979), s. 159-165.

- 8 Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, İstanbul 2013, s. 31-33.
- 9 A.g.e., s. 42-43.
- 10 Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi 2003), s. 1.
- 11 Ahmet Refik Altunay, *Türkler ve Kraliçe Elizabeth (1200-1255)*, İstanbul 1932, s. 5.
- 12 Arthur Leon Horniker, "Anglo-French Rivalry in the Levant from 1583 to 1612", *The Journal of Modern History*, volume XVIII, December Number 4, (1946), s. 289-290.
- 13 Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII (2000), s. 249.
- 14 Gábor Ágoston, "Merces Prohibitae: The Anglo-Ottoman Trade in War Materials and The Dependence Theory" *Oriente Moderno*, nuova serie, Anno 20 (81) Nr. 1, s. 184-187.

- 15 İnalçık, "İmtiyâzât", s. 245.
- 16 Michael Talbot, "A Treaty of Narratives: Friendship, Gifts, and Diplomatic History in the British Capitulations of 1641", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVIII (2016), s. 362.
- 17 Daha sonraki yüzyıllarda da hediye meselesine dair ayrıntılar için bkz. Michael Talbot, *British-Ottoman Relations, 1661-1807*, Woodbridge 2017, s. 105-140.
- 18 Ahmet Refik, *Türkler ve Kraliçe Elizabeth (1200-1255)*, s. 6. Aslında çuha zaten yünden dokunmuş kumaş anlamına gelir. Kurat'ın Hammer'den aktardığına göre hediyeler beş bin altın değerindedir: *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 53.
- 19 Stanley Meyers, *Sultan'ın Orgu*, çev. M. Halim Spatar, İstanbul 2000, s. 25.
- 20 A.g.e.
- 21 İnalçık, "İmtiyâzât", s. 249. Ayrıca İngilizler ile Osmanlılar arasındaki yasaklı malların ticaretine dair bkz. Ágoston, "Merces Prohibitae", s. 184-187.

BİLGİ, YETENEK VE CESARET ÜRÜNÜ:

Osmanlı İmparatorluğu ve İslam

SALİH ÖZBARAN

TARİHİ, SOSYAL HATTA DOĞA BİLİMLERİNİ KENDİLERİNE ARAŞTIRMA ALANLARI OLARAK SEÇMİŞ, ÖZELLİKLE DE OSMANLI VE ONA ÖNCÜLÜK EDEN KONULAR ÜSTÜNDE DURANLARIN, TARİH ÖĞRENCİLERİNİN VE MERAKLILARIN PROFESÖR AHMET YAŞAR OCAK GİBİ TARİHÇİLERE İHTİYACI VAR.

TACA ATILAN TARİH

2011 yılında *Toplumsal Tarih* dergisinde Ahmet Yaşar Ocak'ın kitaplarından Anadolu ve daha geniş ölçekte Osmanlılarda İslam konusuyla ilgili bir tanıtma yazımı, onun 2004 yılında Türkiye Bilimler Akademisi Ödül Töreninde yaptığı bir konuşmasından şu alıntıyı yaparak bitirmiştik:

"1990'lara kadar Türk Üniversitelerinde sosyal bilim dallarının ilgi alanına neredeyse hiç girmemiş bu konunun yalnız teorik boyutuyla değil, sosyolojik, antropolojik, psikolojik, tarihsel ve felsefi boyutlarıyla, önyargısız sağlıklı akademik araştırmalarla ele alınması gerektiğinin şart olduğunu bir kere daha vurgulamak isterim... Bu suretle, hem din bağnazlığı, hem de din karşıtlığı makul seviyelere çekilebilecektir".¹

Ocak yeni çıkan *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam: Bir İmparatorluk Bir Din* (Alfa Yayınları, 2021) kitabında dile getirdikleriyle -sadece bir Giriş mahiyeti taşıdığını belirtme tevazuu gösterse de- on yıl öncesinde söylediklerini yeni bilgi ve yorumlarla, İslamın siyaset içine gark edildiği şu yaşadığımız günlerde, tekrarlama gereğini duyuyor:

"Amacımız, bu giriş kitabını yazmaya teşebbüs etmekle Osmanlı tarihçilerinin nicedir hep "taca attıkları" bu hassas ve önemli konunun artık ele alınmasına vesile olmak, Osmanlı tarihçiliğinin en zayıf alanı olan düşünce, zihniyet, kültür ve din tarihine "karınca kararınca" dikkat ve ilgi çekmeyi başarabilmektir".²

Profesör Ocak, bu vesileyle bir Arap atasözünü dile getiriyor, Türkçe anlamıyla "her şey tamamlandığında mutlaka eksikliği vardır" düsturuyla tarihçiliğin tevazu (tabii ki yetkinlik ve sorumluluk donanı-

mı da) taşıyarak yapılabileceğini hatırlatıyor; aynen Eric Hobsbawn'ın Fransa'daki *Annales* okulunun benimsediği "histoire totale" kavramındaki eksikliğe yönelik eleştirisi gibi: istenildiği kadar "efradını cami ağıyarını mani" olsun yeni bir belge/kaynak, yeni bir göz, yeni bir bakış açısıyla ekleme veya çıkarma yapılabileceği gibi.

Öncelikle, ilgili modern literatürü, terminolojiyi ve yöntemi belirlemeye çalışırken Tijana Krstić'in kitabının³ bir paragrafına -ve şüphesiz Türk tarihçiliğini de göz önünde tutarak- önemli iki eksiğe vurgu yapıyor Ahmet Yaşar Ocak: 1) Osmanlı tarihçiliği bugüne kadar imparatorluğun tarihine dair pek çok mesele üzerinde uğraşmakla beraber onun İslam'la ilişkisi konusuna dokunmamıştır; 2) Osmanlı tarihçileri imparatorluk bağlamında bu mühim konuyu tasavvuf, İslam hukuku ve medrese tarihçilerine bırakmıştır (s. 22).

Ocak, şüphesiz, İslam tarihi üstüne çalışan ya da ele aldığı konuya ve onun özgün kaynaklarına değinen birçok yerli ve yabancı tarihçinin düşüncelerini ve saptamalarını yok saymıyor; Halil İnalcık'tan Mehmet İpşirli'ye, Feridun Emecen'den İsmail Erünsal'a, Cemal Kafadar'dan Derin Terzioğlu'na, Michel Balivet'den Cornell Fleischer'e, Bernard Lewis'ten Tijana Krstić'e ve daha nicelerine -yeri geldikçe- başvuruyor, düşüncelerini yansıtıyor (*Türk Korkusu* ve *İslam Korkusu* kitaplarında özellikle sınır ötesindeki ülkelerdeki algılamaları ayrıntılarıyla yansıtan Özlem Kumrular'ın yer almaması beni şaşırttı!). Ancak, kendisinin eklediği orijinal kaynaklar ve yararlandığı makale ve kitaplar eserini daha da zenginleştirirken andığım bu tarihçilerden yaptığı alıntı bazen onay alıyor bazen de eleştirilerle karşılaşılıyor; Ocak'ın yorumlarındaki özgünlük, öngörü ve cesaret -yıllardır sürdürdüğü çalışmalarını- tepe noktasına taşıyor.

Ocak, bu bağlamda, gerek yurt içinde gerekse daha geniş ortamlarda ortaya konulan çalışmaların yetersizliğine değinirken, "Osmanlı tarih yazıcılığının devasa sorunsalı" olarak nitelediği ve kendisinin defalarca dikkat çektiği alanda beklediği "tartışma ortamının" yaratılmadığını açığa vurmakta. Bu vesileyle de, Türk tarihçiliğinin çok sessiz kaldığı, sorgulamayı, eleştiriyi, tamamlamayı ve yorumu devreye sokabilecek -ele aldığı konuda- bir tarihçilik seviyesinin özlemini duymadığını ilan etmekte: "Hiçbir Osmanlı tarihçisi en azından söylediklerimizi tekzip

Ahmet Yaşar Ocak

veya teyit edecek, eksikliklerini belirtecek yahut kendi mütalaalarını ortaya koyacak bir şey yazmadı" (s. 21-28). Analiz kolaylığı sağlayacağı umuduyla tarihçilerin genelde "Ortodoks İslam" ve "Heterodoks İslam" terimlerini kullanılmalarına dair itirazlarıyla eleştirilerine başlıyor; yani Sünni ve Sünni olmayan İslam ayırıştırmasıyla. Dipnotta da olsa şöyle keskin bir yorum yapma gereği duyuyor:

"Özellikle de Türkiye'de bazı Amerikan üniversitelerinin "teori ağırlıklı" yayınlarını hayranlıkla izleyen ve onları taklit etmeye heveslenerek önemli bir bilimsel yaklaşımı paylaştıklarını düşünmenin çekiciliğine takılan pek çok genç araştırmacı bu akımın peşinde gidiyor. Fakat burada diğer bazı terimlerde olduğu gibi ihmal edilen önemli bir nokta var: Cazip görünen yeni terimler eski-lerin kapsayıcılıklarını hesaba katmadan tek bir noktayı merkeze alıyorlar. Mesela müteşerri ve gayri müteşerri terimleri bahis konusu kesimlerin yalnızca resmî yahut Sünni İslam'ın inanç ve ritüellerine bağlılık yahut ilgisizlik tarafını öne çıkarıyorlar" (s. 29).

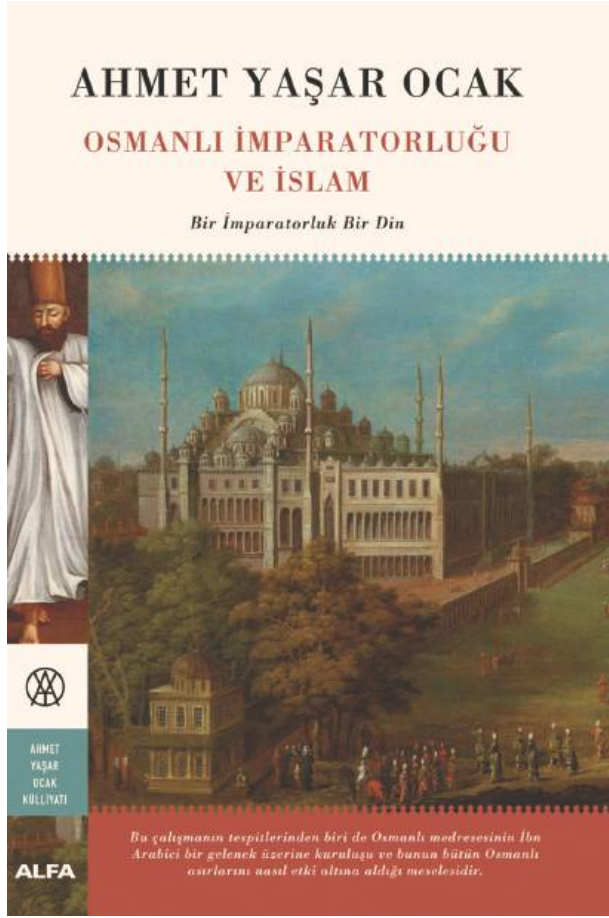
Ben bu noktada, hemen ünlü iktisat tarihçimiz Ömer Lütfü Barkan'ın bir zamanlar *ATÜT* (Asya üretim tarzı) tartışmaları bağlamında geçmişin -alelacele- teo-riye oturtulması vesilesiyle yaptığı uyarıları anımsadım; aynı zamanda Şükrü Hanioglu'nun "tarihimizi ve toplumumuzu son derece mekanik ve o toplum hiç düşünülmezsizin ortaya atılmış olan teoriler ile incelemekte bir sınır koymak; köşeleri bu teoriler ile belirlenebilecek sahada, özgürce, ilk elden kaynaklara inerek yorum yapmanız gerekmektedir" anımsatmasını düşündüm. Öte yandan da çok yakın zamanda yitirdiğimiz iktisat tarihçisi Mehmet Genç'in "kavramlaştırma ve teori ile ilgilenme" hususunda geri kalmışlığımıza işaret eden uyarılarını ve yıllar önce ünlü tarihçi Fernand Braudel'in "teori yoksa tarih de yoktur" düsturunu hatırladım. Hatta, Braudel gibi tarihçilerin "total" tarih anlayışlarıyla disiplinlerarası bilimsel ve kuramsal bağlamında kullanılan

kavram, model ve yöntemler arasında dolaşan Peter Burke'in *Tarih ve Toplumsal Kuram* kitabını yeniden elime aldım.

Şüphesiz, tarihçilik değişik aşamalardan özellikle 19-20. yüzyıllarda ve 21. yüzyılın ilk iki onyılında, farklı yorum ve yörgulmalarla baş başa kaldı; onları burada tartışma konusu yapmayacağım, tereciye tere satmayacağım. Ancak kestirmeden belirtmeliyim ki Ocak'ın yukarıda kaydettiğim sorunlara ilişkin uyarıları yerindedir. Tarihin kalıplara dökülerek yazım ve anlatım tarzlarının denetimden geçirilmesi kaçınılmazdır.⁴

Profesör Ocak, eleştirilerini sıraladıktan sonra, İslami devlet ve toplumları için uygulanabilecek olan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yapılanmayı esas alan dördü bir tasnifi (sosyolojik tasnifi) öne sürüyor. "Müslümanlık" yerine "İslam" kelimesini kullanarak (bu sözcüğün sadece inanç, ibadet, ahlak ve muamele kurallarını kapsayan bir yapı olma özelliği dışında) siyasal duruş, ideoloji, zihniyet, felsefe, algı ve yorum kategorilerini de kapsadığını belirtme gereği duyuyor; daha önceki bir yayınında da önerdiği "devlet, ulema, sūfıyye ve halk" temelinde dördü sosyolojik bir tabana oturtuyor:

- 1) Osmanlı Devlet İslamı (Resmî, Siyasal İslam: Osmanlı devlet mekanizmasının siyaset etme aracı mahiyetindeki İslam algı ve pratiğidir);
- 2) Osmanlı Medrese İslamı (Kitabî İslam: Sünni eğitim ve tedris geleneğinin ürettiği literatürden beslenen teorik İslam);
- 3) Osmanlı Tekke İslamı (Sufî, Metafizik İslam: Türklere tasavvuf aracılığıyla girmiş, Türklerce şekillendirilmiş eski İslamî algı ve yorum biçimi);
- 4) Osmanlı Halk İslamı (Popüler İslam: Kentlilerden, kırsal kesimdeki köylüler ve konar-göçerlerden oluşan halkın inanç, mitoloji ve çeşitli sosyo-kültürel etkilerin zamanla dönüşen renkli bir İslam algısı ve pratiği; Sünnî ve heterodoks kesimiyle Müslüman halkın İslam anlayışı ve pratiği. (s. 32-38).

OSMANLI KİMLİĞİ

Ocak, öncelikle, İslam parantezi içine aldığı “Türkî, Rumî ve Farsî” özellikleri esas tutarak “Osmanlı Kimliği”nin yelpazelerini de genişletiyor, “Osmanlı kimdir?” sorusuna yanıt arıyor, önceki tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin eksik sorgulamalarını aşarak. “Her tarihsel çalışma metni sonuçta onu yazanın kendi versiyonunu yansıtır” muktezasınca, -Braudel’in “daha dün kesin ve güvenilir” sayılan yöntem, tasarı ve tanımlarının çökebildiğini hatırlatması gibi- kitabını yoruma açık bırakıyor (s. 44).

Hatırlatmada yarar var; Osmanlı tarihçileri, bu arada yazılı ve görüntülü olarak tarihsel konuları işlemeye çalışan iletişim araçları aracılığıyla, Osmanlı tartışmalarına yönelik en büyük atağı 1999 yılında yapmışlardır; Osmanlı Beyliği için kuruluş saydıkları bu yıl dönümünde imparatorluğa kimlik biçme yarışına girmişlerdir. Böyle bir ilgi kimi zaman yararlı çalışmaları, konferansları, sergileri hatta uluslararası işbirliklerini kapsamış olsa da, örneklerini günümüzde hem siyasal hem de entelektüel ortamlarda tanık olduğumuz bir yağmacılığın da önünü açmıştır.

Ocak, Osmanlı kimliği -ya da aidiyetleri- meselesinde önce “Türklük ve İslamlık” tanımını yatırıyor masaya; imparatorluğu “Türk-İslam” çerçevesinde gören tanınmış tarihçileri sıralıyor. “Türkmenler tarafından kurulmuş” olsa da “padişah-ı İslam”, “heterodoks İslam”, “vernaküler İslam” (yerel), “Osmanlı İslamı” gibi sıfatlara (ne denli taraftar bulurlarsa bulsunlar veya reddedilsinler) yer veriyor. İkinci olarak, imparatorluğun “İslam” gibi tek bir kimlikle tanımlanamayacağı varsayımında olanları irdeliyor; Doğu

Roma/Bizans’tan devralınan “Rumîlik” tezini devreye sokuyor; bu bağlamda Salih Özbaran ve Cemal Kafadar tarafından yazılanlar üstüne düşüncelerini belirtiyor. Anılan bu konuda Michel Balivet ve Spiros Vryonis gibi tarihçilerin Grekçe ve Latince gibi kaynakları da kullandıkları çalışmalarının Türkçede yansıtılmış olmamasına hayıflanıyor, haklı olarak:

“Her iki kitapta da katılmayacağımız görüş ve tespitler olabilir ve vardır. Ama bunlar çeviri için engel olmamalıdır. Çünkü katılmadığımız bu görüşler dipnotlarda ayrıca belirtilir ve eleştirilebilirdi. Türkiye’nin artık bu hasta psikolojiyi terk etmesinin zamanı çoktan gelmiş ve geçmektedir” (s. 62).

Ocak, öncelikle Özbaran’ın ve Kafadar’ın kitaplarında dile getirilen “Rumîlikten kasıtları”nı birkaç cümle içinde şöyle özetliyor:

“Osmanlı kaynaklarında da açıkça örüldüğü üzere, sadece bir coğrafya (Rum, Biladü’r-Rum, Doğu Roma-Bizans toprakları) değil, bu topraklarda yaşayan insanların ve kültürlerin kaynaşmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu bu kaynaşmayı temsil etmesi sebebiyle Rumî bir imparatorluktur” (s. 65).

Ve iki noktada Özbaran’ın (benim) görüşlerime katılmıyor; şöyle dillendiriyor yorumunu: Osmanlı Türkçesinin İstanbul merkezli yaratmış olduğu zenginliği, Ocak’ın ifadesiyle “Osmanlı eliti”nin Arapça ve Farsçadan gelen öğelerin asırlar boyu işlenerek, yeni anlamlar kazanmak suretiyle Türkçeyi zenginleştirdiği; fethedilen yerlerde “mahiyet kaybı” yaşanmadığı, dini inanç, ritüel ve temel uygulamalarda değişiklik olmadığı. Safevilerle yarışacak şiir dünyasını ya da “edebiyat ve tarihçilik alanlarında en olgun işlenmiş bir dil ile mahsullerini” ortaya koymaya çalıştıklarını reddetmek mümkün değil; şiirlerini Türkçe söyleyen “şuarâ-yı Rûm” yani “Rum şairleri” olarak ün salmış olan bir edebiyat akımını görememek ne mümkün.⁵

Yanlış anlaşılma olasılığının önüne geçmek için açıklamalıyım ki benim yazdığım kitabın adı *Bir Osmanlı Kimliği*’dir ve Ocak’ın İslam parantezine aldığı kimlik öğelerinin -belirli yüzyıllar için- sadece bir tanesidir; Osmanlıları tek başına tanımlayabilecek bir tarif değildir. “Bir Roma (Rumî) imparatorluğudur” gibi keskinliğe yer vermemektedir. Cemal Kafadar’ın *Kendine Ait Bir Roma* kitabında da başat bir “Rumîlik” konumuna oturtulduğunu düşünmüyorum.⁶ Onun gerek coğrafi ve politik gerekse sosyokültürel açılardan ele alınmasını teşvik ediyor.⁷ Osmanlıların 16. yüzyılın 2. yarısında Yemen’in yeniden fethini anlatan Rumûzî’nin *Tarih-i Feth-i Yemen*’indeki şu beyitleri yüksek kültüre ve Türkçeye olan hasretini, koskocaman Osmanlı coğrafyasında Türkçenin neler ve ne kadar etki yaptığını veya yapamadığını dile getirdiği için hatırlamaya değer: “İy Rumûzî nedür siyak u sibak / Bize sen söyleme zûban-ı ırak // Türkî söyle bize ki Rumîyuz / Rumîye hoş degül mi Türkî söz”.⁸

Mertol Tulon “Osmanlı Türkçesi” makalesinde isabetle açıkladığı üzere, bilgi ve düşüncenin aktarıldığı “hoş ifadeli Türk dilinin” ancak -merkezi sayılan ve Doğu Roma’ya atfen- “Rum” ülkelerinde gerçekleş-

şebileceğini savunan Nergisi'den naklediyor ve onun "Rum" kimliğine sığan yüksek düzeyli bir toplumun anlayış ve zevkini yansıttığını ileri sürüyor.⁹ Ayrıca, Halil İnalcık'ın Osmanlı'yı bir Türk imparatorluğu olarak görmekten ziyade onu -İslam niteliğini başat olarak vurguladıktan sonra- çok kültürlü bir yapı nitelendirmesiyle değerlendirmesini de hatırlatmak "faideden hali" olmasa gerek.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nu tek ve kesin bir kimlikle tanımanın tarihçiler nezdinde artık fazla bir itibarı kalmamıştır. Çoklu bir yapıya sahip olan bir imparatorluğa bir kimlik tanımlaması gerekiyorsa "bu kimlik *Rumîlik*'tir" veya "Türklük ve İslam imparatorluğun kimlik ve aidiyetini tamamlayan öğeler değildir" gibi Ocak'ın -Özbaran'a dayanarak yaptığı- yorum (s. 62-64) yanlış anlaşılma mahal verebilir. Rumî aidiyet, nihayetinde, Ocak'ın sıraladıklarından sadece bir tanesidir.

DEVLET VE SİYASALLAŞMIŞ İSLAM

Hız Muhammed'in hayattayken "bizatihi" Medine'de temelleri atılan bir devlet olarak yönetilen topluma ve uluslararası ilişkilerine yeni bir mahiyet kazandırmış olduğuna işaret eden Ocak, daha sonraki yüzyıllarda siyasallaşmış karakteriyle padişahların fetihçi, yayılmacı politikalarını hatırlatıyor; "*ilâ-yı kelimetullah*", "*cihad*" ve "*gaza*" ideolojilerinin meşruiyet simgesi durumuna getirdiklerini tekrarlama gereğini duyuyor. (s. 91-92). Ocak, Müslüman olmaya zorladıkları bölge ve toplumlara yönelik politikalarını açıklarken sultanların, hükümdarların -pek çok tarihçinin cesaret edip söyleyemediği- bazı hususları da şöyle açıklıyor:

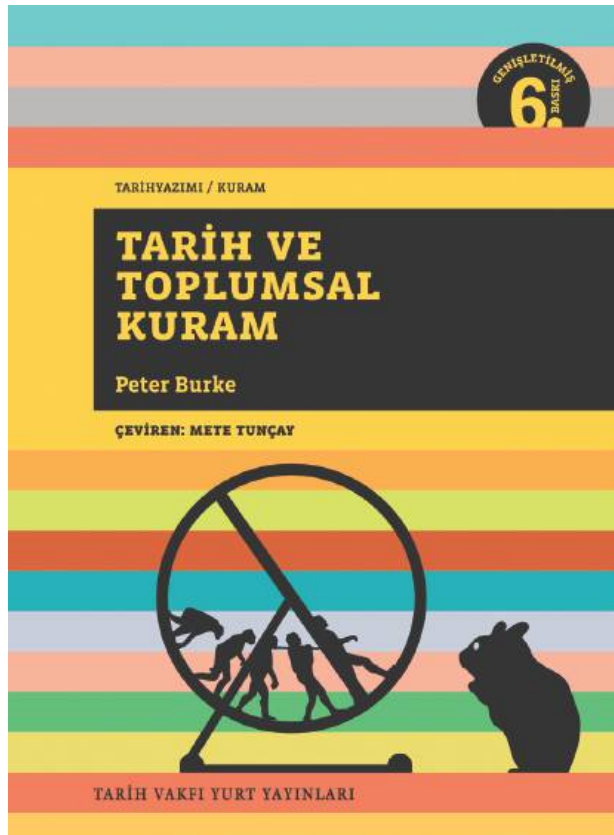
"Yalnız Türk hükümdar ve sultanları değil, halifeler ve bütün Müslüman hükümdarlar, tebaaları içinde oluşan kişisel veya toplumsal muhalefet hareketlerini [Tanrı varlığına inanmayan, dinsiz anlamları taşıyan -S.Ö.-] *zendeka* ve *ilhad* silahını kullanarak kamuoyu önünde mahkum etmiş ve aslında bütünüyle siyasi olan ağır cezalarla cezalandırmışlar, hatta çoğu zaman ölüme mahkum etmişlerdir. Abbasi halifesi Me'mun'un kurduğu *Mihne* teşkilatı bu politikanın bir ürünüdür. Osmanlı döneminde, 16.yüzyıldaki *Melamî* ve *Gülşenî* hareketine uygulanan idam cezaları, bu politikanın en çarpıcı örneklerini oluşturur" (s. 95).

Ocak, Evrensel imparatorluk iddiasını İslam ile bütünleştirirken genellikle Sasaniler, Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular dönemlerinden alıp getirerek, hem tarihsel derinlik içinde çok güzel geziniyor hem de Osmanlıların Safevî ve Babürlü gibi imparatorlukların hedeflerindeki İslam'ı yüceltip yayma ("*ilâ-yı kelimetullah*") yolunda bir dünya imparatorluğu hasretini ortaya döküyor; evrensellik (cihangirlik/cihanşümullük) iddia ve ideallerini ekliyor. Padişahların dindarlığının değişik güçlerce sınırlandırıldığını belirtirken, şeriat yanında örf, bazen ordu ve ulema hatta sarayı; en güzel örneğini Halil İnalcık'ın *Hasbahçe'de Ayş u Tarab*¹¹ eseriyle verdiği "işret mec-

lisleri" örneğinde olduğu gibi içkili alemleri de padişahın yaşam sıfatları arasına ekliyor. Fatih Sultan Mehmed'in "*Kayser-i Rûm*" unvanının yanına *Sultan-ı İslam*, *Sahibu'z-zaman*, *Padişah-ı Cihan*, *Sultan-ı Müslimin*, *Padişah-ı İslam-penah*, *Zıllullahi fî'l-arz/arazîn* (Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi), *Sahib-Kıran* (Kutlu zamanda doğmuş Padişah), *Sahib-i Zaman* ve daha nice sıfatlarını sayarken, bu arada bilhassa daha ziyade Cornell Fleischer'in incelemesini esas alarak Kanuni Süleyman'ın Mehdilik algısını işliyor. *El-Müeyyed min 'İndullah* (İlahi desteğe mazhar olmuş) üstüne yazdıkları çok şeyi özetlemekte:

"Müslüman devletlerin İslam'ı siyasallaştırmalarının göstergelerinden biridir. Bu sebeple yayımladıkları belgelerde ve zamanlarında yazılan bazı siyasetname kitaplarında *el-müeyyed min'indullah* özellikle zikrediliyordu. Osmanlı padişahları da bu durumun istisnası olmadılar. Onlar da Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olma" iddialarının yanında bu unvanı adeta onun ayrılmaz bir parçası olarak kullanmaya yüzyıllar boyu özen gösterdiler..." (s. 123).

Sahib-kıran ve *Mehdi-i sahib-zaman* sıfatlarını, 1516 Mısır seferine katılan Bahşi mahlaslı bir halk şairinden yansıttığı şiirinin ilk mısraları şöyle: "*Sultan Selim cülusunda / Salâ dedi de yürüdü / Gidelim Mısır'a doğru / Yola dedi de yürüdü*". Tabii burada aklıma Osmanlı İmparatorluğu'nun "barut imparatorluğu" olup olmadığını sorgulayan tarihçiler geliyor; aynı seferle ilgili olarak da, esir düşen Memlûk emirlerinden Kurtbay'ın Yavuz Sultan Selim'e manidar - bir o kadar da meydan okuyan -David Ayalon'un yansıttığı- sözleri aklıma takılıyor: "İçimizden tek bir kişi bile sizin bütün ordunuzu yenebilir. Eğer inanmıyorsanız,

gelin deneyelim... Yeter ki ordunuzdakilere ateşli silahları kullanmamalarını emredin".¹² Bu bağlamda, Ocak özet olarak, bir bakıma kuram yerine geçebilecek şu satırlarla ilgili bölümü sonlandırıyor, siyasi-dini *elkab* ile "mutlak otorite sahibi" oluşunu gözden irak tutmuyor:

"Bu suretle bütün dindarlıkları, şahsi hayatlarında ve devlet yönetiminde İslam'a sadakatlerine rağmen İslam devlet yöneticiliğinin -İslam'ın erken tarihi göz önüne alındığında- İslamî olmayan otokrat bir devlet yöneticisi olmuşlardır".

Siyasallaştırılan İslam'ın "Sünnî" geleneğine ayrı bölümler açan Ocak, başta Halil İnalcık olmak üzere 1990'lı yıllardan itibaren yapılan araştırmaları da sıralıyor; dönemin kaynaklarını ustalıkla tahlil ediyor. "Pâdişâh-ı dîn-penâh" (dinin sığınağı olan padişah) sıfatı Sünnî İslam'ın her yerindedir.

Yazar - bu bağlamda- tarihçiler arasında tartışma yaratmış olan en önemli hususlardan biri sayılan "Osmanlı Hilafeti"ne dikkat çekiyor. Konunun yeterince ele alındığını düşünse de "serhat gelenekleri"ni baz alıp bazı açıklamalar ekliyor kitabına, haklı olarak:

"Osmanlılar her ne kadar 17. yüzyıla gelinceye kadar hilafet konusunu öne çıkaran ve bunu sürekli vurgulayan bir politika gütmemiş olsalar da esasen buna zaten sahip olduklarının bilinci içinde buna ihtiyaç hissetmediler... Öyle anlaşıyor ki o artık kendini bütün bir İslam dünyasının hamisi olarak görmekte, özellikle "Ehl-i Rafz'a [ayrılıkçı topluluğa -S.Ö.] karşı mücadeleyi birincil görevi olarak düşünmektedir" (s. 150-151).

Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bürokrasisindeki Sünnî karakterini de işleyen Ocak, Batılı veya Türk tarihçilerinin "dışlayıcı olmayan, kucaklayıcı, yerel kültürlerle karışmış din anlayışının" yönetimde Sünnîlik lehine terk edildiği şeklindeki yorumlara katılmıyor; onları "gerçekçi" bir zeminden yoksun buluyor. Her zamanki gibi Sünnîlik geleneğini tarihsel bir zemine oturtma gereği duyuyor. İznik'in Osmanlı fethinin ardından 14. yüzyıldaki kuruluş sürecinde

faaliyete geçen Orhaniye Medresesi'nin daha o zamanlar Sünnî İslam temelinde bürokrat yetiştirme amacı taşıdığını bildiriyor, Yavuz Sultan Selim zamanında katı bir siyaset haline geldiğini de reddetmiyor.

Ahmet Yaşar Ocak, Sünnî İslam'ı Osmanlı bürokrasisi içinde baş rolü oynamış olanları "*kadılar, müftüler, kazaskerler, şeyhülislam*" olarak sıralarken, *ulema'nın "Osmanlı ilmiye silki"* içindeki nüfuzunu şöyle belirtiyor:

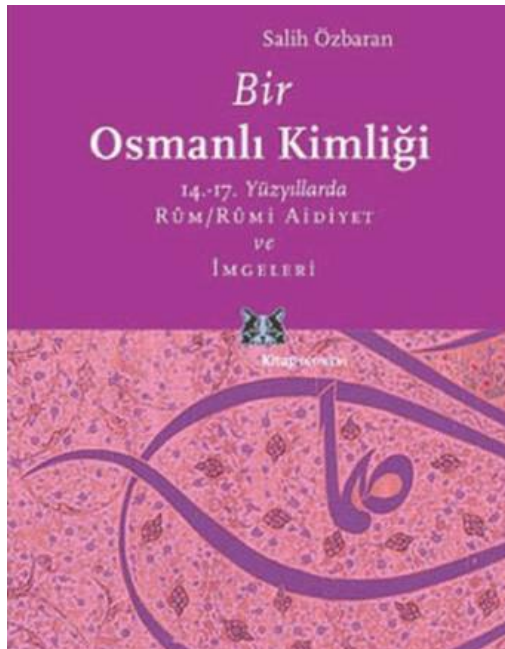
"Fatih Mehmed'le birlikte, atamalarının bizzat padişah beratıyla gerçekleştirilmesi yolunu açmak suretiyle devlet teşkilatının bir parçası haline getirmiş, onu bir bürokrat sıfatıyla devlet İslamının temsilcisi ve uygulayıcısı konumuna yerleştirmiş" (s. 156).

Merkezi sistemin en önemli otoritesi sayılan *Divan-ı Hümayun*'dan kadılara gönderilen fermanlarda kullanılan *elkabı* esas alarak kadılık kurumunun işlevini açıklayan Ocak, madalyonun öbür yüzüne de dikkat çekiyor, kadıların "rüşvet ve yolsuzluk" bağlamında ne denli ileri gittiklerini sergiliyor. 13. yüzyılda Anadolu'ya gelip yerleşen Necmeddin Râzî'nin olumsuz gözlemleriyle ona karşı çıkan İran menşeli kadıların düşüncelerini karşılaştırırken rüşvete bulaşmış olanlarla görevlerini üst düzeyde yapanlar aracılığıyla Osmanlı öncesinden örnekler veriyor. Ocak'ın erken Osmanlı dönemini ise bilhassa anonim bir *Tevârih-i Âl-i Osman*'a atıfla tespit ettiği kara tabloyu şöyle aktarıyor:

"Çandarlı Kara Halil ve oğlu Ali Paşa dönemlerinde kadılık yapanların çoğu adlarını yazamayacak kadar cahil ve bir hüccet düzenleyemeyecek kadar beceriksizdirler. Her iki veziriazam da kendi zamanlarında türlü yolsuzluk ve suiistimallere bulaşmışlardır, ancak hesap yapmayı ve defter tutmayı yerleştirmişlerdi. Bununla beraber Ali Paşa zamanında "fisk u fücür ziyade olmuş..." (161-162).

Ocak, Mustafa Âli'nin *Mevâ'idü'n-Nefais* eserine dayanarak müderrisler ve kadılar hakkındaki değer-

Salih Özbaran'ın
Bir Osmanlı Kimliği ve
Cemal Kafadar'ın
Kendine Ait Bir Roma
kitapları

lendirmelerini sayfalarına ekliyor; bu iki zümrenin Fatih Sultan Mehmed döneminden Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar uzanan zaman içinde seçkin ve mesleğe layık kişilerden oluştuğunu, Kanuni zamanında ise bozulmaların başladığını, bilimsel yetersizliğin ve rüşvetin yaygınlaştığını vurgulama gereği duyuyor; ama bu gözlemlerin süzgeçten geçirilmesi gerektiğine de inanıyor.

Osmanlı devlet İslamı'nın halka mal edilmesi yolunda daha avantajlı ve daha etkili -ama devleti resmen temsil eden konumda bulunmayan- müftülük kurumu için de benzer tespitleri naklediyor; 16.ve 17. yüzyıllarda sıkıntıları bizzat müelliflerin ağzından yansıtıyor. Tarihçi "Peçevi'ye inanacak olursak" deyip, "Kanuni Süleyman zamanında İstanbul gibi imparatorluğun merkezi olan ve küçük medreseler hariç Fatih ve Süleymaniye medreseleri gibi iki büyük medresenin bulunduğu büyük bir kentte fetva verecek ehil müftülerin bulunmaması"nı çarpıcı ve inanılması güç bir durum olarak niteliyor (s. 167-169).

İlgili bölümün son iki yan başlıkları altında kazaskerler ve şeyhülislamlar üzerinde duruyor Ocak, "en derin bilgiye sahip olan alimlerin en alimi, takvaca üstün olanların en üstünü, fazilet kaynağı..." gibi niteliklerini sıraladığı, bütün kadılıkların bağlı olduğu -Anadolu ve sonra Rumeli- kazaskerlikleri için "en yüksek adli ve hukuki merci" derecelerine rağmen onların "hem bürokratik hem bilimsel açıdan" tartışılmaları gereğini dile getiriyor.

Şeyhülislama gelince, yazar, bu kurumun Osmanlı devlet yapısındaki ulemanın en büyüğü, İslam'ın en yüce talim, yorum ve fetva makamı olduğunu; bürokratik yapı içerisinde ilmiyenin "en bürokrat âlim"i pozisyonunda bulunduğunu yineliyor. Padişah beratıyla göreve getirilen şeyhülislamların 17. yüzyıldan itibaren görevden alınmaları (azilleri) gözlenmiş olsa da güçlü ve sağlam karakterli şeyhülislamların Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi otoriter sultanlara karşı etkili olabildiklerini hatırlatıyor. Ancak, yazarın açıklığa kavuşturduğu üzere, Osmanlı devleti -teorik olarak- din temeli üzerine oturmaktaysa da -padişahın saygı gösterilmişse de- devlet otoritesi her zaman dinin üzerinde yer almıştır.

MEDRESE VE ULEMA

Yazar, tüm bu tespitlerin merkezine oturtmaya çalıştığı ve imparatorluğa "siyasal İslam" özelliğini kazandıran "kitabi İslam" bağlamında medreseleri ve oraya hükmeden alimleri (ulema'yı) anlatıyor, önemine dayanarak ona birkaç bölüm ayırıyor. "Osmanlı bilim, kültür ve düşüncenin hem teşkilat yapısı ve işleyişi, hem de uygulanan eğitimin şekli ve mahiyeti..." gibi yanlarıyla sergilemeye çalışıyor.

Ocak kitabının bel kemiği olarak nitelendirilebilecek "devlet yetkisi ve İslamî etki" bağlamında Halil İnalçık'ın bir görüşünü naklediyor ve kendi yorumunu yansıtıyor. Osmanlı medreselerinde bilimin geri kalmışlığına dair ve kendisinin onayladığı bir zamanların Amerikalı tarihçisi A.H. Lybyer'in medreseyle ilgili birkaç satırını örnek vereyim; *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam* kitabının ayrıntılarıyla ve uzmanlarınca değerlendirmeyi hak ettiğini vurgulayayım:

"İnalçık bu suretle "İslam dünyasındaki klasik dinî-siyasi ümmet telakkisinin karşısında Müslüman Türk devletlerinde devletin her çeşit otorite ötesinde siyasi ve icrai bir kavram olarak mutlak bir üstünlük kazandığını, sadece devletin ihtiyaçlarını göz önünde tutan örfi hukukun galebe çaldığını" ileri sürer. İnalçık'ın ilk bakışta keskin bir yargı gibi duran bu cümlesi belli ölçüde tarihsel bir gerçeği yansıtsa da durum tam da böyle değildir. Zira Fatih Mehmed'den sonraki dönemde Osmanlı yönetim sisteminde örfün yanında şeriat da daima mevcut olmuş, ... güçlü şeyhülislam zamanında daima varlığını... ve özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda her zaman örfle beraber bir arada olmuştur. Aslında bu Osmanlı devletinin ana karakteridir" (s. 240).

"Ne var ki muhafazakârlıkları bu yararlı kurumu zamanla zararlı hale getirdi demekte [Lybyer] ve yüzyıldan yüzyıla ne öğretim yöntemlerinde ne öğretilen derslerde bir değişiklik yapılmasına izin verilmedi. Bu yüzden bir zamanlar en hevesli öğrencilerini insan bilgisinin en ön safhalarına taşıyan eğitim sistemi, dünyanın öteki uluslarının çoktan geride bıraktıkları bir noktada bu öğrencileri hapseder oldu" (s. 208).

Ocak, imparatorluktaki bu gidişatı dile getirirken Avrupa'da başlayan "siyasal, toplumsal, ekonomik, bilimsel, kültürel ve şüphesiz sanat ve edebiyat alanlarında (askerî alanın dışında) süratle başlayıp gelişen değişimler" için Osmanlıların pek de meraklı olmadıklarını hatırlatma gereği de duyuyor, İmparatorluğun "devlet-i ebed-müddet" ve değişmez olduğuna dair inançlarını dile getiriyor; değişim ve gelişimi fark edemediklerini ya da ettilerse bile önemsemediklerini -bilinen bir gerçek olsa da- vurgulama gereği duyuyor, sıkıntıların "nizam-ı kadîme ihtilal ârız olması"ndan ileri geldiği, kurtuluşun eski nizama, "kanun-u kadim"e dönüşte arandığını yineliyor Ocak; doğal olarak da imparatorluğun düzeninde bozulmayı kaleme alan layiha yazarlarını Taşköprülüzâde'den başlayarak hatırlatıyor:

Gelibolulu Mustafa Âli, Selanikî Mustafa, Hasan Kafi Akhisarî, Koçi Beğ ve Katip Çelebi'nin önceki yıllarda "ulemanın yetersizliği, medreselerde ders

yapılmaması, toplumun irşad edilmemesi, ulemanın merasim uleması haline gelerek teşrifatta yer kapma yarışına girmesi, sık aziller, rüşvet ve iltimas, hikmet ve felsefenin tedrisattan kalkması vs gibi muhtelif gerekçelerle dile getirmişler ve onların bu görüşleri modern tartışmalara mesnet oluşturmuştur (s. 210-211).

Ocak, bu olumsuz gidişatın yalnızca taassupla açıklanmasına karşı çıkıyor; yani olumsuzlukların sadece taassupla izah edilebileceği düşüncesine itiraz ediyor; bu yolu yeğleyenlerin “kolaycı yorumları”na katılmıyor ve karşılaşılan olay ve olguların “sebepler değil sonuç” olduğunu ilan ediyor. Ortaya çıkan durumu ve bilhassa medreselerde ortaya çıkan olumsuzlukların şöyle açıklanabileceğini düşünüyor:

“İmparatorluğun dış ve iç dinamikler güdümündeki siyasal, toplumsal ve ekonomik değişim sancılarının yarattığı korku ve endişeden kaçmak için taassup denilen şeyin hiçbir taviz vermeden dinin sıkı yorumuna sığınmanın bir yansımasından başka bir şey olmadığını söyleyebiliriz. Kanaatimizce medreselerde zuhur eden olumsuzlukları bu açıdan tartışmak daha gerçekçi ve sonuç alıcı olacaktır” (s. 211).

Sahip oldukları onca devlet olanaklarına, aldıkları yüksek maaşlara, mazhar oldukları bol imtiyazlara, kapsamlı bir ifadeyle söylemek gerekirse ve az sayıda kalan bilim dallarındaki faaliyetleri bir yana yaşadıkları müreffeh ortama rağmen, paralel gittiğine inandığı şu iki süreci öne sürüyor: “1. Medreselerde talebeye okutulan gelenekleşmiş kitaplar, 2. Müderrislerin yahut genel ifadeyle ulemanın benzer bir durumu sürdüren telifatı”.

Bürokrasi içine karışmış olan ulemanın parlak bir çıkış yakalaması artık imkânsız gibiydi; zaten yetim kalmış akli bilimlerin ve felsefenin yanında dini bilimlerde -tamamen durmuş olmasa da- Ocak’ın Hezarfen Hüseyin Efendi’den aktardığı “*Kütüb-i mu’tebere ne vechile okunageldi ise ol veçhile okuna*” düsturu damgasını vurmuştu. Ulemanın siyasal otorite, hukuk (şeriat ve örf) ve özellikle halkla etkileşimi (camiler, cami dersleri, vaazlar, hutbeler, hatipler, imamlar, cer ve cerre çıkmak yani cami ve mescitlerde halkın sorularını yanıtlamak gibi *cer akçesi* veya arpa buğday vs karşılığında faaliyet göstermek) hususlarındaki görüşlerini ve ayrı bir bölümde ele aldığı “Tekke İslamı” hakkındaki düşüncelerini Osmanlı tasavvufundaki Vahdet-i Vücuda / İbn Arabîci / Ekberî konularındaki düşüncelerini okuyucuyla baş başa bırakıp, o bölümü sadece birkaç alıntı yaparak sonlandırıyor:

“Erken Osmanlı döneminde siyasal erkin tercihiyle Davud-Kayserî ile İznik medresesinde İbn Arabîci eğitim resmen başlamış oluyordu. Bu eğitimin bir yandan Osmanlı sufi çevrelerinde, diğer yandan İznik, Bursa, Edirne gibi dönemin önemli kentlerindeki diğer medreselerinden yetişen bürokrat ve ulema içinde giderek köklü ve vazgeçilmez bir şekilde yerleşip gelenekleştiğini görüyoruz” (s. 290).

“Vahdet-i vücud düşüncesinin Osmanlıda sadece Sünnî tasavvuf düşüncesi içinde değil, bir boyutu da Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Bektaşî ve Alevî toplumunda ortaya çıkar. Bu başlı başına bağımsız bir çalışma konusu teşkil edecek kadar renkli ve önemli bir konu olabilir” (s. 294).

“Öyle görünüyor ki Osmanlı devlet anlayışındaki bu İbn Arabîci zihniyet o [16.] yüzyıla sınırlı kalmadı. Sonraki İbn Arabî şârihleri bu zihniyeti sürekli beslediler ve yüzyıllarca yönetici kadrolar bu zihniyetle devleti yönettiler [her ne kadar 16. yüzyıldaki gibi şiddetle cezalandırmalar hafiflese de] (s. 304).

“[Ulema ve sufiler arasındaki] rekabet gerçekte hiçbir zaman sona ermedi. Zira iki kesim arasındaki bilimin kaynağı anlayışı ve bunun kazanılma yöntemleri aslında bu rekabete yol açmaktadır. *El ‘ilmü fi’s-sudûr lâ fi’s-sütûr* (Bilim satırlarda değil sadırlarda yani göğüslerde, kalplerdedir) şeklindeki kısa ve açık ifadesi bu rekabetin kaynak ve yöntem farklılığından ileri gelen sebebini çok veciz bir şekilde gösterir... Onlar nazarında çalışmakla kitaplardan elde edilen bilim “zarfın üstündeki adres” olarak kaldı (s. 326-327).

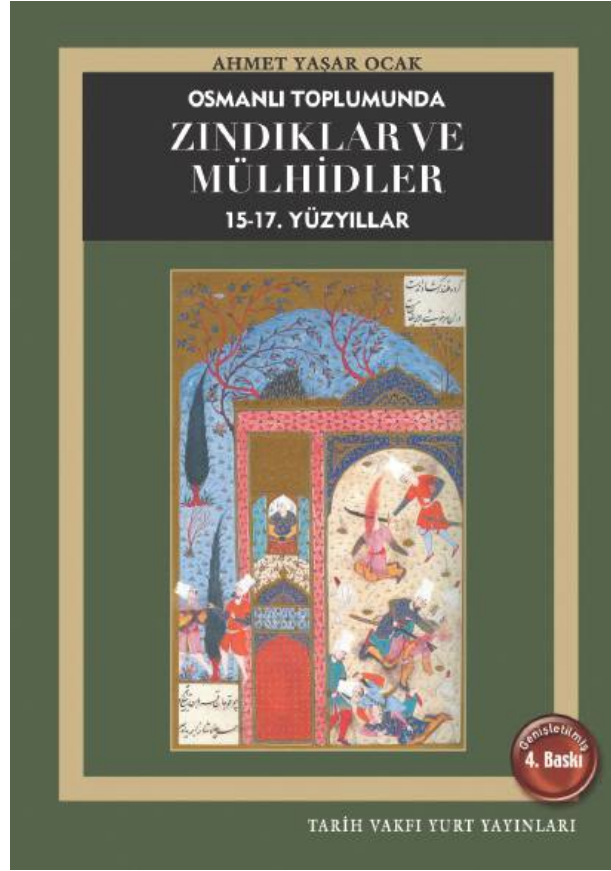
HALK İSLAMI

Ocak, Osmanlı İslamını ele aldığı kitabındaki son ana bölüm popüler İslam saydığı Halk İslamıdır ve bu kavram da halk dini ile elit olarak nitelediği seçkinlerin zamanla bütünleşmiş hali olarak belirtilmektedir; özellikle de konunun tarihsel ve sosyolojik olarak düşünülmesine, ağırlık verilerek. Bu yaklaşımın “İslamı bölmek parçalamak” anlamına gelmeyeceğini de anımsatarak (Suraiya Faroqi gibi tarihçilerin *yüksek kültür, halk kültürü ve geleneksel kültür* tanımlamalarını sorunlu bulmalarına karşın). Yazar, geleneksel kültür farklılıklarını düşünerek coğrafi bir tasnifle halk İslamının “Anadolu Halk İslamı”, “Balkan (Rumeli) Halk İslamı” ve “Arap Halk İslamı” olarak da değerlendirilebileceği düşüncesini taşıyor; bu arada Sünnî olmayan Alevî İslamını ve diğer birçok öğeyi hatırlatıyor:

“Halk İslamı ekseriyeti itibarıyla kitabî İslam’ın vazettiği inanç, kural ve ritüelleri kabul etmekle beraber onları kendi geleneksel yapısına göre algılayarak yorumlar, kısmen tevil eder ve bir takım ek unsurlarla çerçeveleyerek uygular. Bunlar İslam’a eklemlenerek onun ayrılmaz parçaları olur... Kitabî İslam nazarında *hurafe* olarak nitelendirilen İslam öncesi eski inançları, pratikleri, mitleri kitabî İslam’ın kalıplarını kullanarak bünyesi içine alır... Halk ulemanın uyarılarına hiçbir zaman aldırış etmemiş ve hurafelere inanmaya ve uygulamaya devam etmiştir. Çünkü bu onun kolayına gelen ve onu rahatlatan bir inançtır (s. 340-343).

İÇKİ, AFYON, ZİNA, HOMOEROTİZM

Halk İslamı’nı işlerken Osmanlı kaynaklarında yeterli bilgiyi bulamayıp zamanın yabancı seyyah,

diplomat, ajan vb kişilerin gözlemlerini aktardıkları kitaplardan yararlanan Ocak, halkın İslami kuralları ihlal ettikleri eylemleri de not ediyor ve özellikle gezginlerin kendi ülkelerindeki gelenek ve uygulamalarla yaptıkları kıyaslamaları okuyucusuna sunuyor. “Osmanlı Müslüman halkında da kitabi emir ve yasakların dışına çıkan bazı alışkanlıklara sahip insanların bulunduğu da bir gerçektir” tespitiyle bilhassa içki (şarap), zina ve homoerotizm alışkanlıkları üstüne tanıklıklardan izlenimler aktarıyor. “Seyyahların anlattığına göre” diyor Ocak, izlenimlerini sürdürüyor:

“Yasağa aldırmaayanlar ihbar edilirlse derhal yakalanarak kadının huzuruna çıkarılıp mahkeme ediliyor, arkasından falakaya yatırılıyor ve para cezasına mahkûm oluyorlardı. Ayrıca bir eşek üstüne ters bindirilip kuyruğu da eline verilerek boynuna aldığı cezanın yazıldığı bir yafta asılmak suretiyle sokaklarda teşhir ediliyorlardı. Bu yüzden bazı hatırlı kişiler gece tanıdıkları Hristiyan komşularının evlerinde veya kuytu meyhanelerde, yüksek bürokratlar ise ya kendi istediklerinde veya davet edildiklerinde elçilik rezidanslarındaki ziyafet sofralarına katılıyor ve içiyorlardı” (s. 364).

Özellikle Kalenderîler ve bazı dervişlerin açıkça satılabilen *maslak* ve afyon kullanımını not ettikten sonra kadınlarla ve homoerotizmle ilgili yansıttığı yorumlarıyla bitireyim bu faslı:

“[Türk kadınlarının İngiltere’dekilerden çok daha güzel, dünyanın en güzel tenlisi olduklarını söyleyen Lady Montagu] İffet konusunda en az kendilerinininkiler kadar günahkâr ve hatta daha serbest davrandıklarını, âşıklarıyla buluşmak için genel-

likle Yahudi dükkanlarını seçtiklerini söylüyor” (s. 366).

“Her hâlükârda Osmanlı Müslüman toplumundaki içki, homoerotizm konusu Osmanlı halk İslamının toplumsal tabanına yansıttığı ve onun ve onun bir parçası olan ciddi bir meseledir. Kur’an-ı Kerim’de açıkça yasaklanan ve en büyük günahlardan olduğu kesin hükme bağlanan, üstüne üstlük fıkıh literatüründe de en sert tedbirlerle şarap içmenin ve livatanın [halk dilindeki oğlancılığın] yasaklanması toplumda onları ortadan kaldıramamıştır” (s. 371).

SONUÇ

Görüleceği üzere, okuduğunuz sayfalarda yazarı ko- nuşturma amacını taşıdım. Bilgim ve yetkim, burada ele alınan sorunların içine daha fazla nüfuz etmemi engelledi. Ama -Profesör Ocak’ın yinelemekten usanmadığı ve benim tarihçilik mesleğimde üzerinde durmaya çalıştığım ilkeler bağlamında- tespitlerini önemsedim, görüşlerine eşlik etmeye çalıştım. Böylece ciddi akademik tavrın ve bilimselliğin -kutsal sayıldığı için sorgulanması eksik kalmış bir konunun- teolojik bağımlılığa kapılmadan bir tarihçi tarafından nasıl işlenebileceğine işaret etmek istedim (Bu arada, yazarın vurgulama gereği duymasından kaynaklandığını sandığım tekrarlamalarını göze batan değil, boşluk yaratmaktan kaçındığı için bilgilendirci olarak algıladım).

Ahmet Yaşar Ocak, şüphesiz, İslam tarihi üstüne çalışan ya da ele aldığı konuya -ve onun özgün kaynaklarına değinen- birçok yerli ve yabancı tarihçinin düşüncelerini ve saptamalarını adete her sayfasında yansıtıyor. Ancak, kendisinin eklediği orijinal kaynaklar ve yararlandığı makale ve kitaplar eserini daha da zenginleştiriyor. Onlardan yaptığı iktibas, bazen onay ve eleştirilerini katarak eklediği yorumlardaki bağımsızlık, öngörü ve cesaret çalışmasını tepe noktalara taşıyor. Tarihi, sosyal hatta doğa bilimlerini kendilerine araştırma alanları olarak seçmiş, özellikle de Osmanlı ve ona öncülük eden konular üstünde duranların, tarih öğrencilerinin ve meraklıların Profesör Ocak gibi tarihçilere ihtiyacı var.¹³

Tarih, eğer çağdaş dünyanın ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ulaştırdığı değerler ile yansıtılacaksa, bilimsel yöntemler uygulayacaksa ve sanat yanıyları da cazibesi arttırılacaksa, fermanla yazılmayacaksa, Halil İnalcık’ın *Şair ve Patron* kitabında belirttiği “Patrimonyal devlette her türlü nimet ve mertebe, yalnız ve yalnız hükümdardan kaynaklandığı için, buna erişmek isteyen namzetler arasında kıyasıya bir rekabet, hased, entrika ve yaltakçılık egemendi ve toplumun ahlâkını yahut ahlaksızlığını” oluşturan dönemdeki şehnamecilik tekrarlanmayacaksa Osmanlı dünya tarihçiliğinin önemli bir ögesi olarak kalacaktır; ciddi tarihçilerin elinde yoğrulacaktır. Eğer yukarıda belirtilen değerler ve yöntemler yok sayılacaksa o artık bir masaldır. Aksi halde bilgi, disiplin ve eleştiriyi yok sayarak kitap yazanların ve masal anlatanların “arı kovanına çomak sokmak” mubahtır.¹⁴

2011 yılında Ahmet Yaşar Ocak'ın iki kitabını değerlendirenken yaptığım bir tespiti yineleyerek bitireyim makalemi:

"Tarihçiler vardır; el attıkları konuları olgunlaştırarak geliştirmeyi bilmişler, birçok meslektaşlarının aksine, katı sonuçlara ulaşma telaşına kapılmadan hazmetmeleri gereken kaynakların dillerini sabırla öğrenerek ve onlara dayanarak çeşitli açıklama yolları göstermeye gayret etmişler ya da geçici sonuçlar için dahi olsa ne denli araştırma yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Onların ölçütleri, dar bir çevrenin ve tutucu yaklaşımın çemberini kırmıştır, mesleklerini çağdaş düzeyde tutmak için gerekli kriterleri yakalama çabası içinde olmuşlardır".¹⁵

Sonuca bir sonuç daha: Yazımı -başladığım gibi- Ocak'ın birçok noktayı açıklayıcı saydığım ve sonuç bölümünde adeta, İslam tarihçileri için çok ciddi bir uyarı mahiyetindeki bir cümlesiyle bitireyim; Osmanlı medrese geleneğinin ve müderrislerinin açmazlarını ve yaşadığı problemlerini yansıtan belgeleri/kitapları hafife almadan -dini siyasal iktidara karıştırmadan, ona payanda yapmadan- Osmanlı İslam tarihinin bilimsel ortamlarda çok daha bir itina ile masaya yatırılmasını dileyerek: "Osmanlı medresesi aleyhtarlığı olarak savunmacı refleksle mukabele etmek yerine ciddiye alınıp tartışılmalıdır" (s. 388).

SALİH ÖZBARAN - EMEKLİ TARİH PROFESÖRÜ

DİPNOTLAR

- 1 S. Özbaran, "Osmanlı Tarihçiliğinde İslam ve Ahmet Yaşar Ocak Farkı", *Toplumsal Tarih*, 2011, sayı 213, s. 182. Ayrıca bakınız: S. Özbaran, *Geçmiş Güncelleştirmek: Tarihçi İmgesinden Medya Sözcülüğüne*, Tarihçi Kitabevi, 2011, s. 190.
- 2 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*, s. 15. Bundan sonra Ocak'ın kitabı için verilen sayfa numaraları metin içinde gösterilmiştir.
- 3 Tijana Krstic, *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire (15th-17th Centuries)*, Stanford University Press, 2011 (*Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları*, çev. A.T. Şen, Kitap Yay., 2015).
- 4 S. Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, Cem yayınevi, 1992, IV. Bölüm.
- 5 Selim S. Kuru, "Rûmî Edebiyat: Bir yazınsal geleneğin oluşumu, 1450-1600", *Türkiye Tarihî 1453-1600: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, ed. S. N. Faroqi ve K. Fleet, Kitap Yayınevi, 2013, s. 653-702.
- 6 Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu'na kimlik biçerken İber Ortaylı'nın "Müslüman da olsak... bu bir Roma İmparatorluğu'dur", A. Hourani'nin "İslam dünyasının Romalıları" ve P. Wittek'in "Rum Türkleri" biçimindeki tanımlamalarını da unutmamak gerekir. Öte yandan "Rumî" sözcüğünü yalnızca "Grek/Yunan gibi keskin ifadelerle anlamlandırmaya çalışan tanınmış tarihçiler de vardır (S.Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*: 14.-17. Yüzyıllarda Rum / Rumî Aidiyet ve İmgeleri, Kitap Yayınevi, 2004, İkinci bölüm).
- 7 Tanıtmaya çalıştığım kitabın müellifi Ocak'ın Anadolu'da hüküm sürmüş olan Selçukluları tanımlarken sürekli "Rum Selçukluları" tabirini kullanmasının, onun Selçukluları (kimi tarihçilerin de kullandığı) sadece "Rum/Romalı" kimliğine soktuğunu düşünemeyeceğimiz gibi!
- 8 Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, s. 117.
- 9 *Osmanlı* (ed. G. Eren), s. 427.
- 10 Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, Giriş.
- 11 Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- 12 D. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, Londra 1956, s. 94.
- 13 Bu makaleyi sonlandırmak üzereyken Hacettepe Üniversitesi'nin ve içinde barındırdığı Tarih Bölümü'nün 50. yılı kutlamaları çerçevesinde 2 Kasım 2021 tarihinde Profesör Ahmet Yaşar Ocak tarafından verilen bir konferansı internetten dinleme fırsatı buldum. Andığım kitap için önbilgi mahiyetinde izlenmesinin yararlı olabileceğini düşünüyorum ve öneriyorum.
- 14 Ahmet Yaşar Ocak, *Arı Kovanına Çomak Sokmak*, Söyleşi: Hasan Şahin, Timaş 2014.
- 15 Özbaran, *Geçmiş Güncelleştirmek*, s. 182.

OSMANLI MATBUAT KAPİTALİZMİ VE MİLLİYETÇİLİK (1913-1914)

Balkan Savaşları'yla birlikte Türk milliyetçiliğinin kitleselleşme yoluna girmesi, kapitalist yayıncılığın desteğini alması sayesinde mümkün olabilmiştir. 1913-1914 senelerinde gerek Osmanlı medya sisteminin dönüşümü gerekse Türkçülüğün yükselişi, Balkan Savaşları ve 1913-1914 Boykotu'nun statükoyu sarstığı koşullarda matbuat kapitalizmi ile Türkçülüğün etkileşiminin sonucudur. Bu zaman diliminde payitahtta gözlenen matbu canlanma, ifadesini en başta bir dergi patlamasında bulur. Milliyetçi tonlar da içeren dergi furası, Osmanlı matbuat kapitalizminin yeni atağını ve artık "Türk matbuat kapitalizmi" yoluna girişini temsil eder. Milliyetçiliğin yükselişi bir yönüyle, kendileri milliyetçi ve hatta Türk olsun veya olmasın, kâr amacı güden yayıncıların dahliyle ilgilidir. "Kitaphane/kütüphane" olarak anılan bu yayıncı kitapçılardan başka, genç yazarlar, matbuat emekçileri ve seyirci okurlar da sürecin dinamik unsurları olarak göze çarpar. Kapitalist yayıncılığın geliştiği koşullarda görsellik, promosyon ve reklam gibi araçlar öne çıkarken piyasadaki rekabet, ifadesini giderek şiddetlenen polemiklerde bulur. Kökeninde ticari çıkar ve rekabet yatan polemikler siyasi ve ideolojik kışvelere bürünür, ulvi ideallerle perdelendir. Gazete, dergi, yıllık gibi süreli yayınların, her formda kitabın, panorama, albüm, fihrist, katalog, broşür, fotoğraf, kart, kartpostal, el ve duvar ilanı, afiş gibi matbu türlerin, dönemin yeni kitle iletişim aracı sinemanın toplamından müteşekkil "medya sistemi", mücadelenin ve dönüşümün arenası olur.

Online Satış: <https://tarihvakfi.org.tr/kitaplar/>

Birinci Dünya Savaşı'nda Tarafsız Avrupa Başkentlerinde Münferit Sulh Arayışları: Stockholm Sefareti

SACİT KUTLU - BİLGE KARBİ

BU İNCELEMEDE OSMANLI DİPLOMASİ TARİHİNDE ARKA PLANDA KALMIŞ SEFARETLERİN SAVAŞ ZAMANI OYNADIKLARI ROLE DİKKAT ÇEKMEK VE BURALARA TAYİN EDİLEN SEFİRLER HAKKINDA ALMAN, AVUSTURYA VE OSMANLI İSTİHBARAT RAPORLARINA DAYANARAK YENİ BİLGİLER SUNMAK AMAÇLANMIŞTIR.

Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, İkinci Wilhelm'in Ortadoğu'da İngiltere'yle rekabet amaçlı emperyalist Şark politikası (Drang nach Osten) doğrultusunda, gelişirken¹ Almanya, Osmanlı hariciyesine yön veren isimleri yakından izlemişti. İkinci Meşrutiyet dönemi yönetimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ağırlığı arttıkça, Berlin'in ilgisi onların üzerinde yoğunlaştı. Alman diplomatlar İttihatçıların ne denli Alman yanlısı veya karşıtı olduklarını saptamaya çalıştılar

Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Berlin Sefareti'ne Osman Nizami Paşa'nın yerine Mahmud Muhtar Paşa atanınca, İstanbul'daki Alman Büyükelçi, Hans von Wangenheim'in Berlin'e gönderdiği rapor, bu durumu, yeterince aydınlatıyordu.

"Mahmud Muhtar Paşa, Prusya ordusunda görev almış ve iyi bir izlenim bırakmıştır. Berlin'de aşırı Alman dostu olabilir ve bu Türk-Alman ilişkilerinin gelişimi için son derece önemlidir. Mahmud Muhtar Paşa, halk tarafından milli kahraman olarak görülüyor ve hem bu nedenle hem de kendi gücü ve aile ilişkileri sayesinde gelecekte Türkiye'de lider bir rol üstlenebilir."²

Büyük Güçlerin Şark meselesi bağlamında Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri dış politika İttihatçıları iki bloktan birine dâhil olmanın kaçınılmaz olduğuna inandırmıştı. Nitekim Wangenheim, 22 Temmuz gibi görece erken bir tarihte, Enver Paşa'nın Almanlarla ittifaktan yana olduğunu bildirdi.³

2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan gizli anlaşmaya⁴ rağmen Babiâli Enver Paşa-Amiral Souchon ikilisinin, 27 Ekim'de, Ka-

radeniz'deki emrivakilerine kadar iki taraf ile de flört etmiş ve geri dönüşü olmayacak şekilde taraf olmaktan kaçınabilmişti.⁵

Savaşan taraflar Birinci Dünya Savaşı'na, kısa sürede, kesin zafere ulaşacakları inancıyla başlamışlardı. Zamanla inançları sarsılmaya başladı. Alman Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg ve Genelkurmay Başkanı General Erich von Falkenhayn düşmanları bölerek kendilerini kurtaramazlarsa bir yıpratma savaşı ile karşı karşıya olduklarını ilk fark edenlerdi.⁶

İtilaf devletleri de benzeri düşüncelere kapılınca tarafsız ülkelerin başkentleri, bir anda, barış görüşmelerinin yapıldığı stratejik noktalar haline geldi. Alman ve Osmanlı diplomatları bu kentlerde, Rusya başta olmak üzere, İtilaf devletleri temsilcileriyle diplomatik görüşmeler yaptılar.

Olası bir barış durumunda Babiâli en çok, Rusya'nın talepleri karşısında, müttefiklerinin taktiklerini tavırla ilgileniyordu. Bağlaşıkları da Osmanlı Devleti'nin atacağı adımları merak ediyordu. Avusturya-Macaristan'ın deneyimli diplomatlarından İstanbul Büyükelçisi Johann von Pallavicini'ye göre Hariciye Nazırı Halil Bey (Menteşe), münferit (tekil) sulh imkânlarını araştırmak amacıyla Berlin'e ve Viyana'ya gitmişti. Eski Roma Sefiri Nabi Bey ve eski Petersburg Maslahatgüzarı Fahrettin Reşat Bey'in de içinde oldukları yeni hariciye komisyonu da barış olasılıklarını araştırmak amacıyla kurulmuştu.⁷

Bu incelemede Osmanlı diplomasi tarihinde arka planda kalmış sefaretlarin savaş zamanı oynadıkları role dikkat çekmek ve buralara tayin edilen sefirler hakkında Alman ve Avusturya istihbarat raporlarına dayanarak yeni bilgiler sunmak amaçlanmıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NİN YURTDIŞI TEMSİLCİLİKLERİ VE ALMANYA'NIN DEĞERLENDİRMELERİ

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na İttifak devletleri yanında katılınca İtilaf Devletleri ile diplomatik ilişkileri kesilmişti. Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan gibi müttefiklerle İran, Felemenk (Hollanda), İsveç, İspanya, Danimarka, İsviçre gibi tarafsız ülkelerdeki temsilcilikler faaliyetlerine devam ediyordu.⁸

Görsel 1 - Alman Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg
Wikimedia Commons

ABD 1917'de savaşa katıldıktan sonra da Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sürdürmek istedi. Fakat Babıâli yoğun Alman baskısı altında ilişkilerini kesti. Osmanlı menfaatlerinin korunması İspanya elçiliğine bırakıldı.⁹

Savaşın uzaması üzerine Osmanlı hükümeti, Kasım 1915'te, Kopenhag'da bir orta elçilik kurulmasına karar verdi. Yine aynı tarihlerde, 1908'de kapatılan, Bern sefareti yeniden açıldı.¹⁰ Savaşan devletlerin diplomatik işlerinin çoğunu yürütmeye başladıkları Stockholm, Lahey (Den Haag) ve Bern gibi tarafsız başkentlerdeki Osmanlı sefaretleri yoğun birer diplomasi merkezine dönüştüler. Buralara yapılan tayinler, Almanya'nın yoğun ilgisini çekiyordu.

Henüz erken bir tarihte, 1915 sonlarına doğru, Almanya'nın Kopenhag Temsilcisi Ulrich von Brockdorff-Rantzau,¹¹ Osmanlıların İskandinav başkentlerindeki temsilcilikleri hakkında, yaptığı bir görüşmeyi Berlin'e ilettili. Doğu'yu iyi bilen bu kişiye göre Kopenhag, Stockholm ve Oslo gibi göze çarpmayan yerlerdeki Osmanlı temsilciliklerinin İtilaf devletleri ile temas noktaları olmaları güçlü bir olasılıktı. Buralardaki Türk temsilcileri yakından takip edilmeliydi.¹²

Almanya, Kırım Harbi sırasında 1854 yılında açılan, Lahey sefareti de yakından izliyordu. Osmanlı Sefiri Aristarki Bey'in, Eylül 1914'te, vefatı üzerine Lahey Sefareti'ne sabık Brüksel Sefiri Nusret Sadullah Bey (Ayaşlı) atanmıştı.¹³ Nusret Bey, İkinci Abdülhamit döneminde Berlin ve Viyana sefiri olan, Sadullah Paşa'nın oğluydu. İyi tahsilli ve Alman eğitimine aşinaydı. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın tek kız kardeşi ile evliydi.¹⁴

Fakat, bir süre sonra, sağlığı bozulan Nusret Sadullah Bey İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Yerine vekâleten sabık Atina Sefiri Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu) getirildi.¹⁵ Ancak Almanya bu değişimi hiç hoş karşılamadı. Nusret Sadullah Bey, görevi süresince, çok dost edinmişti, Almancayı gayet iyi konuşuyordu, görgü kurallarına hâkimdi. Almanya ve Avusturya ile olan ilişkileri güçlendirmek yönünde çabalamıştı. İçinde Batı'ya karşı ufak bir zaaf olsa da bunun açığa çıkmasına hiç izin vermemişti.¹⁶ Berlin, sefirlerle ilgili yaptığı kıyaslamada, onların sadece Almanya hakkında olumlu düşüncelere sahip olup olmadıkları ve Almanya'yı ne kadar tanıdıklarını önemsiyordu. İstanbul'dan Berlin'e gönderilen raporlarda Muhtar Bey'in Alman yanlısı olmadığı ve dolaşısıyla Lahey'deki temaslarının izlenmesi gerektiği bildirilmişti.¹⁷

Hollanda'nın haftalık *De Wereldkroniek* gazetesi, 8 Temmuz 1916 tarihli sayısında, Muhtar Bey'in bir fotoğrafı ile hakkındaki değerlendirmelere yer verdi (Görsel 3): Yeni Lahey Sefiri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinden, hatta dış politika uzmanlarından, biriydi. Malî konularda Cavid Bey'e diplomatik konularda da Muhtar Bey'e danışılırdı. Kuşkusuz Muhtar Bey gibi İttihatçıların en deneyimli diplomatlarından birinin bu göreve getirilmesi Babıâli'nin bu temsilcilikten yakın gelecekte daha büyük beklentileri olması nedeniyledi. Bu önemin altında yatan sebep, olası barış görüşmeleri sırasında, Osmanlıların Hollanda'yı ve Hollanda Kraliçesini arabulucu olarak değerlendirmek istemeleri ve bu müzakerelerin Lahey'de, uluslararası Barış Sarayı'nda, gerçekleşme ihtimalinin güçlü olmasıydı.¹⁸

Ahmet Muhtar Bey'in atandığı tarihte Almanya'nın Lahey elçisi olan Richard von Kühlmann, babası Otto von Kühlmann'ın Anadolu Demiryolu Şirketi'nin müdürlüğünü yaptığı dönemde, 1873 yılında, İstanbul'da doğmuştu. Savaşın önce Petersburg, Londra, Stockholm gibi merkezlerde görev yapmıştı. Almanya'nın da, tıpkı Osmanlı Devleti gibi, Lahey'e önem verdiği atanan diplomatların deneyimlerinden anlaşıyordu.

Muhtar Bey, göreve başladıktan iki ay sonra, 1916 yılının yaz aylarında Bulgar meslektaşına resmî bir ziyarette bulundu. Sohbet sırasında, daha önce İstanbul'da yerleşik, yüksek mevkideki bir İngiliz tüccarın kendisine Türkiye'nin merkezî devletler yanında savaşa girmekle hem malî iflasın eşğine geldiğini hem de savaşı kazanacak olan İtilaf devletlerinin ülkelerini parçalamak kaderine engel olamayacağını; henüz imkân varken uygun şartlarda bir barış anlaşması yapmanın daha yararlı olacağını söylediğini aktardı. Bulgar sefir muhatabına bu sözlerin Osmanlı Devleti İstanbul, Çanakkale, Batı Anadolu, Ermenistan, Suriye ve Filistin'den vazgeçebilirse, geri kalan bölgeler için yeni bir siyasi düzenleme yapılabileceği anlamı taşıdığını söyledi. Gerçi Muhtar Bey, muhababı üzerinde, bu düşünceye yakın olduğuna dair bir izlenim bırakmamıştı. Fakat görüşmeden haberdar olan ve Osmanlı sefirinin kendisine mesafeli yaklaşı-

Görsel 2

Politisches Archiv des
Auswärtiges Amtes-PA
AA/ R 13828

mından rahatsız olan Kühlmann, Muhtar Bey'in Bulgar meslektaşına nasıl güvenerek bu bilgileri aktardığını merak ediyordu. Kühlmann'ın duyduğuna göre Muhtar Bey, Lahey'de uzun süre kalmayacaktı ve görevi yine Nusret Sadullah devralacaktı.¹⁹ Gerçekten de Muhtar Bey, vekaleten yürüttüğü Lahey'deki görevinden Ekim 1916'da ayrıldı.

Sağlığının düzelmesi üzerine görevine geri dönen Nusret Bey, İttifak devletlerinin Lahey'e ilettikleri sulh şartları hakkında, Hollanda Dışişleri Bakanı John Loudon'un verdiği bilgileri İstanbul'a ulaştırmıştı. Loudon İttifak devletlerinin önerilerini İtilaf devletlerine, basın aracılığıyla, alenen değil de bir veya birkaç bitaraf devlet aracılığı ile gizlice yapmış olsalar daha faydalı olacağı kanaatindeydi. Nusret Bey'in asıl ilgilendiği konu olan Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar ile ilgili talep ve tehditlerini ise, özellikle İttifak Devletlerinin Romanya'da (Galiçya) kazandıkları zaferden sonra, gülünç buluyordu. Bakana göre asıl Almanya'nın Alsace-Lorraine konusundaki katı tutumu, barışı engelliyordu. Sohbetten çıkan bir başka önemli sonuç da Rusya'nın durumunun iyi olmadığıydı.²⁰

Yeniden açılan Bern Sefareti'ne, Selanik eski Başşehbenderi Fuat Selim Bey atanmıştı.²¹ Savaşın dört devletin ortasındaki İsviçre, tarafsızlığı nedeniyle, politik manevraların takip edilebileceği en uygun yer, Fuat Selim Bey de bunu başaracak uygun isimdi.²²

İstanbul'daki Alman büyükelçiliğinden Berlin'e gönderilen raporda, Mısır'daki Türk kökenli bir aileden gelen Fuat Selim'in, Selanik'teki görevi sırasında kendini kanıtladığı ve İttihatçıların sonsuz güvenine sahip olduğu, savaş başladığında, Suriye'deki orduda görevli olduğu bildirilmişti.²³ Bern'deki Alman Elçi Gisbert von Romberg'e göre Fuat Selim Bey, Almanya açısından kesinlikle güvenilir biriydi. Görev yerinin değiştirilerek Bern'den gönderilmesi engellenmeliydi.²⁴

Fuat Selim Bey'in, İstanbul'a bildirdiğine göre, aslen iktisatçı olmasına rağmen Alman dışişlerinin önemli siyasi görevler tevdi ettiği biri İngiliz temsilcilerle Cenevre'de barış olasılıklarını görüşmüştü. İn-

gilizler Bağdat demiryolu hattının pazarlık edilebileceğini söyleyince muhatapları, Almanya'nın Osmanlı Devleti ile olan manevi bağları nedeniyle, bunun mümkün olmayacağını belirtmiş ve İngilizlerin önerisini Berlin'e ulaştırmıştı. Taraflar konuyu İsviçre'de tekrar görüşeceklerdi. Fuat Selim Bey'in değerlendirmesine göre İngilizlerin savaştaki en büyük beklentilerinden biri Osmanlı Devleti'nin taksimi ve Irak meselesinin kendi çıkarlarına uygun çözülmesiydi.²⁵

STOCKHOLM SEFARETİNDE DİPLOMASİ: ALMANYA, RUSYA VE OSMANLILAR

Stockholm sefareti Babıâli için, Petersburg'a yakınlığı nedeniyle, Rusya'daki gelişmeler hakkında en değerli istihbaratın elde edildiği yer haline gelmişti. Bu nedenle, savaş boyunca, diğer tarafsız başkentlere kıyasla daha öne çıktı. 1916 yılında Stockholm Sefiri, Hüseyin Cevat (Ezine) Bey'di.

İngiliz belgelerinde Cevat Bey, "nazik, çok popüler, dürüst, çok iyi niyetli, çok Almanfol (Alman dostu) ve zengin" bir kişi olarak tanımlanmaktaydı.²⁶ Müttefiklerin de Cevat Bey hakkındaki yorumları benzerdi. Öncesinde Londra maslahatgüzarı olduğu için, İngilizler ile ilişkileri iyi olan Cevat Bey'in bu göreve getirilmesini Almanlar Babıâli'nin İngiltere ile barışa yakın durması olarak algılamışlardı. Talat Bey'in ve çevresinin güvendiği Cevat Bey'in İtilaf devletleri ile bir iletişim kanalı açmış olması ihtimal dahilindeydi.²⁷

Cevat Bey'in, 2 Ocak 1916'da bildirdiğine göre, Petersburg'da mahrumiyet ve sıkıntı kadar, savaşın sonucundan duyulan korku da barış arzusu da çok artmıştı. Özellikle kömür azlığı ve amele yokluğu yüzünden iktisadî hayat çökmek üzereydi. Vagon bulunamadığı için şimendifer nakliyatı mümkün olmuyor, büyük şehirlere zahire ve hububat gönderilemiyordu. Pahalılık almış yürümüş, et, yağ ve gaz buhranı başlamıştı. Bir ihtilalden çekinildiği için tevkifler çok artmıştı.

Alman kaynakların Enver Paşa'ya bildirdiklerine göre de Rusya'da durum "kötüden daha fenaya" doğru gidiyordu. İngiltere ve Fransa'ya yakın olan Dışişleri Bakanı Sazanov istifa etmiş ve yerine saraya yakın olan Stürmer gelmişti. Çariçe Aleksandra Feodorovna ile daha pek çok tanınmış kişi, Almanya ile ayrı bir barış anlaşması yapmaktan yanaydılar. Ancak Çar İkinci Nikola ve Rus hükümeti Almanya ile ayrı bir barış akdine yanaşmıyordu.²⁸

Osmanlı hariciyesi de müttefiklerinin Rusya ile görüşmeleri ihtimalini göz ardı etmiyordu. 13 Ekim 1916'da hariciye nezaretinden Berlin sefareatine gönderilen talimatta; Rusya ile Almanya ve Avusturya arasında sulh akdi konusunda Stockholm aracılığıyla bazı görüşmeler yapıldığına ve Almanya'nın Rusya ile barış yapma ümidi taşıdığına dair edinilen istihbaratın teyidi isteniyordu.²⁹

Benzeri duyumları olan Cevat Bey Stockholm'deki Alman meslektaş Hellmuth Lucius von Stoedten'a; bu söylentilerin aslının olup olmadığını, Almanya ile Rusya arasında bir sulh müzakeresi yapılıp yapılmadığını sordu. Böyle bir durum söz konusu ise ne gibi

pazarlıkların olduğunu öğrenmek istedi. Görüşmelerin detayları hakkında bilgi talep etti. Bu rivayetlerin hepsinin dedikodudan ibaret olduğu cevabını veren Støedten, Petersburg'la görüşme söylentilerini resmen yalanladı.³⁰

Stockholm Ataşemiliteri Ali Muhtar Bey, 1916 sonlarında, Støedten'in verdiği yemekli davete katıldı. Alman ataşemiliterinin ve ataşenavalinin de bulunduğu yemekte konu barış görüşmelerine geldiğinde Ali Muhtar Bey, Rusya ile bir sulh akdinin ne gibi şartları içereceğini sordu. Mesela Rusya'nın gözü İstanbul ve Boğazların işgalinde iken veya Doğu Anadolu üzerinden ineceği Adana ve İskenderun civarından Akdeniz'e çıkmak amacını güderken münferit bir sulh akdi nasıl mümkün olacaktı? Türkiye'nin bu savaşı, istiklal ve mevcudiyetinin temini için yaptığını söyleyen Ali Muhtar Bey'e göre, şayet Rusya ile yapılacak olan barış Rus çıkarlarına uygun olacaksa Türkler buna karşı çıkarlardı.

Alman meslektaşı cevaben Osmanlı Devleti aleyhine olacak herhangi bir şartı kabul etmeyeceklerine dair bağlayıcı konuştu. Støedten ise, geçmişte, kendisinin Stockholm'de dışişleri memuru olduğu yıllarda, Osmanlı Sefiri olan, Mustafa Asım'ın (Turgut)³¹ Rusya ile Türkiye'nin arasını bulmanın mümkün olduğunu

söylediğini hatırlattı. Türk diplomatlar arasında da bunu mümkün görenlerin olduğunu söyledi.

Ali Muhtar Bey'in İstanbul'a bildirdiğine göre Stockholm'de herkes Rusya ile yapılacak sulh hakkında konuşuyordu. Rusya ile yapılacak bir barış, İttifak devletleri içerisinde en çok Osmanlı Devleti'ni ilgilendirdiğinden, ileride ani bir olayla karşılaşmamak için, şimdiden araştırma yapmakta fayda vardı. Kendisi Rusya ile tekil bir barışı mümkün görmüyordu. İşitiğine göre Rusya'da savaş yanlısı olan panslavistler hükümet üzerinde etkiliydiler ve Rusya kati bir hezimetle uğratılmadan "sulh-ü münferit akdine" yanaşmazlardı. Yapılması gereken, Ruslara savaş alanında kesin bir darbe indirerek, panslavistleri hükümetten düşürmekti. Eğer Almanlar geçen yıl Ruslara karşı kazanılan muzafferiyeti devam ettirebilseler ve Rusya'yı kıpırdayamayacak hale getirmiş olsalar, Ruslarla ayrı bir barış yapılması daha önce mümkün olabilirdi.³²

1916 sonunda Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in ölümü üzerine Otto Karl tahta çıktı. Kont Ottokar Czernin Dış İşleri Bakanı oldu. 1917 yılına Habsburg İmparatorluğu bu değişimlerle ve artan ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin kaygısıyla girdi.

Babîâlî de önemli değişimlere sahne oluyordu. Şubat ayında hem sadrazam hem hariciye nazırı değişti. Yeni Sadrazam Talat Paşa, Sait Halim Paşa kabinesinin Hariciye Nazırı Halil Bey'i dışarıda bıraktı. Onun yerine Ticaret Nazırı Ahmet Nesimi Bey'i (Sayman) hariciye nazırı atadı. Müttefikleri irkiltten bu değişikliği Avusturya büyükelçiliğinde görevli Trautmansdorff ile artık İstanbul'da olan, Alman Büyükelçi Richard von Kühlmann aralarında değerlendirdiler. Trautmansdorff'un belirttiğine göre, Ahmet Nesimi Bey'in Hariciye Nazırı olması Almanlarda hoşnutsuzluk yaratmıştı. Ahmet Nesimi Bey gibi, Alman yanlısı olmayan, birinin hükümette bu denli üst düzey bir göreve getirilmesini dostluğa aykırı buluyorlardı.³³

Savaşın en kritik dönemi olan 1917 yılında, diğer devletlere bakıldığında, Rusya'da 27 Şubat/12 Mart'ta devrim olduğu, Fransız ordusunda isyanlar çıktı, İtalyanların Caporetta Muharebesinde ağır bir yenilgiye uğradığı, Almanya ve İngiltere'de grevler yaşandığı görülüyordu. Bu nedenle, ABD dışında, savaşan tüm ülkelerin hükümetleri birbirleri ile temasa geçmeye daha istekliydiler.³⁴ Sonuçta Stockholm, barış görüşmeleri için Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin kesişme noktası haline geldi.

Cevat Bey, 28 Şubat/13 Mart 1917'de, Rusya'daki ahvalin karışmakta olduğunu bildirdi. Üç gün sonra Bern Sefiri Fuat Bey, Rusya'da "tam bir ihtilâlî" başladığını rapor etti. Rusya'daki 'Şubat Devrimi' ile ilgili en sarıh bilgileri, İsveç basınından yaptığı derlemelerle, 19 Mart'ta Cevat Bey gönderdi. 20 Mart'ta Kopenhag'dan Rusya'nın "münferit bir sulh" yapabileceği bildirildi. Fakat Rusya'daki yeni hükümetin "kabul olunabilecek esaslar dahilinde" ayrı bir barış akdine yanaşabileceğine dair İstanbul'da uyanan beklentiler gerçekleşmedi.³⁵

1917 yılında, Osmanlı hariciyesinde yaşanan bir diğer önemli gelişme, İsmail Canbolat'ın Stockholm

Görsel 3 - Lahey Sefiri Ahmet Muhtar Bey, *De Wereldkroniek* gazetesini, 8 Temmuz 1916. Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes-PA AA/ R 13828

sefaretine tayini oldu. İsmail Canbolat gibi, 1906 yılında, Selânik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ilk on kurucusundan ve Heyet-i Âliye'nin üç üyesinden, birinin bu göreve getirilmesi birçok açıdan önemliydi.³⁶

Alman Büyükelçi Kühlmann, gizli bir kaynaktan aldığı bilgiye dayanarak, Babiâli'nin Cevat Bey'i görevden alacağını yerine, Cemiyet'in içinde gelecekte etkili olabilecek güçlü kişilerden biri olan, İsmail Canbolat'ın olağanüstü bir görevle Stockholm'e gönderileceğini Berlin'e önceden bildirmişti. Rapora göre, her ne kadar meslekten diplomat olmasa da Canbolat'a büyük bir güven duyuluyordu. Onun Stockholm'e gönderilişi ile Babiâli'nin Rusya ile ya-

Görsel 4 - Berlin Sefiri Mahmud Muhtar Paşa ve Osmanlı Şehzadeleri Berlin'deki Alman Genel Karargâhı önünde
Sacit Kutlu Arşivi

kın ilişkiler kurma arzusu arasında bir bağlantı vardı. İstanbul'a Rusya ile doğrudan temasa geçerek barışı sağlamak gibi tozpembe bir inanış egemendi. Alman dostu olan Canbolat, tamamen güvenilir ve dürüst bir insandı. Kühlmann, Stockholm'deki Alman elçiliğinin Canbolat ile yakın ilişkiler kuracağından emin idi.³⁷ Canbolat'ın Stockholm'e gönderilmesinin arkasında yatan nedenlerden biri de İstanbul'daki siyasi çekişmeydi. İttihat ve Terakki Hükümeti Canbolat'ı Maliye Nazırı Cavid Bey ile arasının iyi olmadığından İstanbul'dan uzaklaştırmak istemişti.³⁸

Canbolat'ın Stockholm'den önce uğradığı Viyana'da Talat Paşa ile görüştüğü de İstanbul'dan Berlin'e bildirilmişti. Bir başka bilgi de Canbolat'ın yol harcırahının 5 bin lira gibi olağanüstü yüksek bir miktarda olması ve zeki eşinin de kendisi ile beraber seyahat ettiği yönündeydi.³⁹ Aynı günlerde Stoedten Berlin'den Canbolat'ın karakter özellikleri ve güvenilirliği konusunda detaylı bilgiler istemişti.⁴⁰

Canbolat'ın Stockholm basınına verdiği demeç Osmanlı hükümetinin barış hakkındaki düşüncelerini içermektedir. Stoedten'in Berlin'e gönderdiği, 18 Mayıs 1917 tarihli *Svenska Dagbladet* gazetesinde yer alan habere göre Canbolat, siyaseten pasifist bir karaktere sahip olduğu için, İsveç gibi barıştan yana olan bir ülkeye tayin edilmesini memnuniyetle karşılamıştı. Uzun ve yorucu bir mücadele veren Türk halkı, şayet bağımsızlığı ve sınırları geri verilirse, barıştan yanaydı. Osmanlı Devleti bu savaşa Rusya'nın işgal politikası yüzünden katılmıştı. Ancak Rusya'daki ihtilal nedeniyle savaşın asıl sebebi ortadan kalkmıştı.

Canbolat sözlerini her ne olursa olsun artık barıştan söz etmenin vaktinin geldiği söyleyerek bitiriyordu.⁴¹

6 Haziran 1917 tarihli *Times* Gazetesi'nde, Canbolat'ın geçmişi hakkında bilgiler verildikten sonra, Stockholm'e tayini ile ilgili bir yorum yayınlandı. *Times*'a göre Osmanlı hükümeti Rusya ile kendi başına barış yapmaktan ziyade Kafkasya'daki savaşı sonlandırmayı umuyordu.⁴²

Fakat Canbolat, Stockholm'deki önemli misyonu her ne idiye onu yerine getiremeden, iki ay sonra İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Alman diplomatik çevrelerinde bu geri dönüşün nedeni olarak Osmanlı sefirinin sağlık durumu mazereti kabul gördü. Sadece konuya şüpheli yaklaşan iki diplomat asıl nedenin sağlık durumu olmadığını düşünmekteydiler. Örneğin Stoedten, güvenilir kaynaklardan, Canbolat'ın sağlık nedeniyle değil farklı bir sebeple görevi bıraktığını öğrenmişti. Canbolat kendisine de iklim koşullarından şikâyet etmişti ama durumunda görünür bir hastalık belirtisi yoktu.⁴³

Canbolat'ın tayinini başlangıçta adeta alkışlayan Kühlmann da asıl sebebin, sağlıktan ziyade, Canbolat'ın geçmişi olduğunu bildirdi. Meşrutiyet'in kargaşa yıllarında bir polis memurunu kurşunlamıştı. Ayrıca Meşrutiyet'in ilanının hemen öncesinde Selânik'te Enver'in padişah yanlısı bir akrabasına yönelik başarısız bir suikast girişimine katılmıştı. İtilaf devletleri basınının Canbolat'ın geçmişindeki bu bilgilere ulaşmaları onun Stockholm'deki görevini tehlikeye düşürmüştü. Görevden ayrılmasının asıl nedeni buydu.⁴⁴ Gerçekten İsmail Canbolat, Balkan Savaşı sırasında, kendisini tutuklamaya gelen İnzibat Çavuş'u Nizamettin Efendi'ye ateş etmiş ve çavuş ölmüştü. Divan-ı Harb-i Örfî tutukevinden, 40 gün sonra, bir şekilde tahliye edilmiş ve yurtdışına çıkmıştı.⁴⁵

Kühlmann'ın bildirdiğine göre, Roma eski Sefiri Nabi Bey bir Alman dostuna, Canbolat'ın Rusya ile imzalanacak barış antlaşmasında rol üstlenebileceği düşüncesi ile Stockholm'e gönderildiğini söylemişti. İsveç Kralı ile yakın ilişki içinde olan Şerif Paşa da İsveç'ten Krala yazdığı bir mektupta, Canbolat'ın geçmişi hakkında bilgi vermişti. Ayrıca *Times* gazetesinde de Canbolat hakkında benzer iddialar öne sürülmüştü.⁴⁶

Fakat tüm gerekçelere rağmen İsmail Canbolat'ın, adeta apar topar, geri dönmek zorunda kalmasının asıl nedeni Teşkilat-ı Mahsusa (Umuru Şarkiye) mensubu⁴⁷ birinin, Stockholm gibi, bir Batı başkentinde görevlendirilmesinin hoş karşılanmaması da olabilir.

Stockholm Maslahatgüzarı Esat Bey, 3 Kasım 1917'de, Rusya'da bir 'Bolşevik İhtilâlî' vuku bulacağına dair ilk bilgileri İstanbul'a gönderdi. Gerçekten Lenin'in (Vladimir İlyich Ulyanov) lideri olduğu Bolşevikler, 25 Ekim/7 Kasım 1917'de, Kerensky'nin 'Geçici Hükümet'ini devirdi. (Ekim Devrimi.) Başta Petrograd ve Moskova olmak üzere, Rusya'nın önemli şehirlerinde devlet yönetimi Bolşeviklerin eline geçti. Sovyetler (Şuralar) sistemine dayanan bir rejim kurulmaya başlandı. Lenin, 8 Kasım 1917'de, Barış Kararnamesi'ni

Görsel 5 - Önde soldan sağa: Alman General Max Hoffmann, Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Ottokar Czernin, Dâhiliye Nâzırı Talat Bey, Büyükelçi Richard von Kühlmann Brest Litowsk'ta

yayınlandı.⁴⁸ Rusya ile Almanya, aralık ayında, ateşkes görüşmelerine başladılar.

Rusya ihtilalin ardından savaştan ayrılrsa da savaşın devamı ve Osmanlı Devleti'nin geleceği meselesi Stockholm'de görüşülmeye devam etti. Aralık 1917'de tekrar eski görevine dönen Cevat Bey, Stockholm'de Ruslarla teması sürdürdü. Bağlantı kurduğu kişilerden biri, Avrupa Sosyalist hareketinin en önemli temsilcilerinden, bizzat Cevat Bey'in zeki ve dirayetli bir sosyalist olarak tanımladığı, Angelica Balabanov (1878-1965) idi.

Madam Balabanov'un Cevat Bey'in İsveçli bir tanıdığına yaptığı değerlendirmeler İstanbul'a rapor edilmiştir. Balabanov mevcut durumdan mutsuzdu. Ancak bunun nedeni Bolşevikler değildi. Hatta, ona göre, Lenin hükümetinin durumu iyiydi. İşçi ve köylülerin topraklarını ellerinden almak isteyenler düşman olarak görülüyordu. Rus istihbaratına göre Alman hükümeti her ihtimale karşı müzakereye hazırды. Fakat Almanya'nın emperyalist davranışlarının "sulh-u umumi akdini" geciktirmesi Rusların Almanya'daki sosyalistlerden uzaklaşmasına neden olmuştu.⁴⁹

SONUÇ

Savaş şartlarında iletişimin doğal olarak kısıtlı olmasına ilaveten dış dünyadaki gelişmelerin müttefik Almanya ve Avusturya-Macaristan süzgecinden geçerek İstanbul'a ulaşmasına rağmen, yurt dışındaki Osmanlı temsilciliklerinin olumlu bir sınav verdikleri fark ediliyor. Özellikle Ahmet Nesimi Bey'in hariciye nâzırı olmasının ardından bu tespiti yapmak daha olanaklı hale geliyor. Bununla birlikte, münferit sulh arayışlarına çok fazla anlam yüklemek de mümkün görünmüyor. Çünkü, aynı dönemde savaşa dâhil olan, ABD'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sürdürmek istemesine Babilî'nin, yoğun bir Alman baskısı nedeni ile karşı çıkması, kendi menfaatleri doğrultusunda karar vermekten aciz olduğunu yeterince kanıtlıyor.

Öte yandan özellikle Almanya ve İngiltere'nin, tıpkı Osmanlı devleti ve Rusya gibi, tarafsız başkentlerdeki barış temaları, sanki gerçekten barış olasılığını araştırmaktan çok, birbirlerinin ve zayıf müttefiklerinin niyetini öğrenmeye yönelikti. Rusya'daki gelişmeler bu doğrultuda yeterli ipucu veriyor. Rus Devriminin, Rusya'nın kaderini değiştirmesine ve Rusya'nın savaştan çekilmesine rağmen savaş, boşluğu ABD'nin doldurması suretiyle, devam etmişti. Bu bakımdan Angelica Balabanov'un, Ekim Devrimi'nin hemen ardından, Rusya'daki sosyal ve siyasal ortamla ilgili tespiti ve emperyalizm vurgusu gayet aydınlatıcı ve değerlidir.

Dikkat çeken bir başka nokta tarafsız devletlere gönderilen Osmanlı diplomatlarının kimlikleridir. Örnek olay olarak Canbolat'ın Stockholm Sefareti'ne tayininin birden çok nedeni vardır. Almanlar her ne kadar İkinci Meşrutiyet'in ilanından beri İttihatçıları yakından takip etseler de bu atamanın ve kısa sürede geri dönüşünün nedenlerini yeterince aydınlatamamışlardır.

SACİT KUTLU

BİLGE KARBİ - BEYKENT ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 Bu dönemde Almanya, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli yerlerinde açtığı okullar, konsolosluklar, hayır kurumları, dernekler ile kurumsallaşmasını arttırdı. Berlin-Bağdat demiryolu bu Almanya-İngiltere rekabetinin ve Osmanlı Devleti'nin stratejik konumunun anlaşılması için önemli bir gelişmedir. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- 2 R-13828, Wangenheim'dan Berlin'e, 13 Mart 1913, No. 149.
- 3 Matthew Smith Anderson: *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 322.
- 4 Veli Yılmaz, *Birinci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Matbaacılık, İstanbul 1993, s. 67.
- 5 Anderson, a.g.e., s. 322.
- 6 David Stevenson, "İki İttifakın Politikası", *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, çev. Tansel Demirel, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2012, s. 74.
- 7 HHStA, PA XII-466, Pallavicini'den Burian'a, 5 Eylül 1916.
- 8 Aydın Çakmak, *Hariciye Nezareti (1836-1924)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 184.
- 9 Çakmak, a.g.e., s. 281.

- 10 BOA, HR. SYS. 2106/1, 13 Ekim 1916. Çakmak, a.g.e., s. 316.
- 11 Weimar Cumhuriyeti (1918-1933) döneminin ilk Dışişleri Bakanı'dır.
- 12 R 13828, Brockdorff-Rantzau'dan Berlin'e, 22 Aralık 1915.
- 13 Çakmak, a.g.e., s.194.
- 14 R 13828, Pera'dan Berlin'e, 21 Ocak 1916.
- 15 Çakmak a.g.e., s. 294.
- 16 R 13828, Lahey'den Berlin'e, 26 Mayıs 1916.
- 17 R 13828, Pera'dan Berlin'e, 31 Mayıs 1916.
- 18 R 13828, Lahey'den Berlin'e, 10 Temmuz 1916.
- 19 R 13828, Lahey'den Berlin'e, 19 Ağustos 1916.
- 20 BOA, HR.SYS. 2304-00017-1, 29 Kânunuevvel 1916.
- 21 Çakmak, a.g.e., s. 312.
- 22 BOA, HR.SYS. 2105-56, 6 Ekim 1915.
- 23 R 13828, Pera'dan Berlin'e, 12 Ekim 1915. Cemal Paşa'nın Mayıs 1915'te Emniyet'e telgrafi Fuat Selim'in bu görevine uygun olmadığı yönündeydi. BOA, DH. ŞFR. 479-39, 8 Mayıs 1915.
- 24 R 13828, Romberg'den Berlin'e, 29 Mart 1917.
- 25 BOA, HR. SYS. 2441-31-1, 2 Teşrin-i Evvel 1917.
- 26 Evren Küçük, *Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2017, s. 17.
- 27 R 13828, Pera'dan Berlin'e, 11 Ocak 1916.
- 28 Akdes Nimet Kurat: *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 312-315.
- 29 BOA, HR. SYS. 2106-14-1, 13 Teşrin-i Evvel 1916.
- 30 HR. SYS. 2106-14-4, 16 Teşrin-i Evvel, 1916.

- 31 1908-1909 yılları arasında Stockholm sefiridir.
- 32 HR. SYS. 2106-15-8, 2 Kasım 1916.
- 33 HHStA PA-211, Trauttmannsdorff'tan Czernin'e, 17 Nisan 1917.
- 34 Stevenson, a.g.m., s. 78.
- 35 Kurat, a.g.e., s. 317-321.
- 36 Nermin Zahide Aydın: *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulad (1880-1926)*, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Haziran 2014, s. 15.
- 37 R 13828, Kühlmann'dan Berlin'e, 17 Nisan 1917.
- 38 Küçük, a.g.e., s. 19.
- 39 R 13828, Kühlmann'dan Berlin'e, 26 Nisan 1917.
- 40 R 13828, Stoedten'dan Berlin'e, 30 Nisan 1917.
- 41 R 13828, Stoedten'dan Berlin'e, 18 Mayıs 1917.
- 42 "Turkey's New Minister at Stockholm: İsmail Janbolat's Sinister Record", Times, 6 Haziran 1917, s. 6.
- 43 R 13828, Stoedten'dan Berlin'e, 8 Temmuz 1917.
- 44 R 13837, Kühlmann'dan Berlin'e, 11 Temmuz 1917.
- 45 Aydın, a.g.e., s. 18.
- 46 R 13828, İstanbul'dan Berlin'e, 31 Temmuz 1917.
- 47 Aydın, a.g.e., s. 34.
- 48 Kurat, a.g.e., s. 325-327.
- 49 HR.SYS. 2458/2-1, 12 Eylül 1918. Yalçın Murgul, *Osmanlı Devleti için Bolşevik İhtilali neyi ifade ediyordu? Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 13, Sayı 26, 2017, s. 13.

KADIN KADINA TARİH:

Yuvarlak Masa Söyleşisinden
Yazıya Geçenler...

Tarihçi Olarak Feminist Etik

GÜLHAN BALSOY

Kadın tarihçi olmak ve feminist tarihçilik ilk bakışta iki ayrı konu gibi görünse de aslında birbirleriyle çok ilişkililer. Sadece tarihçiler için değil akademik disiplinlerin tamamında bilgi üretim süreçlerinde feminist etik bir tür öz düşünümseelliği, yani araştırma konularını analiz etmek için kullandığımız kavramları ve araştırma sürecinde izlediğimiz etik normları kendi araştırma ve eğitim faaliyetimize de yansıtmayı, bu faaliyetleri de aynı norm ve değerlerle yürütmeyi çağırıyor. Bu doğrultuda feminist tarihçilik benim için sadece “kadın ve toplumsal cinsiyet” üzerine çalışmak, okumak, araştırma yapmak, ders vermek değil, bu bilgi üretimi faaliyetlerinin tümünü feminist bir etikle yürütmek anlamına geliyor. Başka bir deyişle, araştırma ve eğitim faaliyetlerini gerçekleştirirken karşılaştığım ya da parçası olduğum toplumsal cinsiyet norm ve eşitsizliklerinin ayırdına varmak, bunlar üzerine düşünmek demek.

Bu genel tanımlama üzerinden özel olarak tarihçi ya da Osmanlı tarihi alanında çalışan biri olarak feminist etik nasıl mümkün olabilir? Türkiye’de tarih alanı akademinin geneline kıyasla çok daha erkek bir alan. 2021 YÖK verilerine göre üniversitelerde çalışan her kademedeki öğretim üyelerinin % 45,6’sı kadınlardan oluşuyor.¹ Bu oranın alt kırılımlarına baktığımızda, kadın öğretim üyelerinin önemli kısmının akademik hiyerarşinin alt basamaklarında yer aldığını, yukarılara çıktıkça kadınların oranının düştüğünü görüyoruz. Tarih alanına gelecek olursak tüm öğretim üyelerinin ancak % 26’sı kadınlardan oluşuyor. Alandaki kadın profesörlerin oranına baktığımızda ise bu rakam % 17’ye kadar düşüyor. Dolayısıyla, tarih gerçekten daha “erkek” bir alan. Bu oranlar tarihçiliği illa cinsiyetçi kılmaz elbette, ama alanın “cinsiyetli” bir alan olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacak. Bu cinsiyetliliğin bir göstergesi kadın akademisyenlerin akademik hiyerarşideki konumlanışıyla ilgili. Cinsiyetliliği yaratan faktörlerden başka bir tanesi tarih alanındaki akademik ve yarı akademik dergilerin yayın kurullarında gözlemek mümkün. Bu süreli yayınlarda yer alan makalelerin sahibi olan akademisyenlerin cinsiyetleri de tarih alanının cinsiyetli-

Mihri Müşfik, *Mevsume Yalçın Portresi*

liğini teyit eder durumda.² Tarih bölümlerinde verilen derslerin başlıkları ve içerikleri, tarih alanında yayımlanan kitapların ve dergilerde basılan makalelerin konuları ve içeriklerine şöyle bir baktığımızda tablo daha da vahimleşiyor. Üstelik sadece cinsiyetli değil, belli bir sınıfsallığı ve etnisitesi olan bir alanla karşı karşıyayız.

Bu gözlemlerin elbette daha incelikli araştırmalarla desteklenmesi gerek. Ancak başta sorduğum soruya geri dönecek olursam, tarihçiler olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yapılabilecek çok şey var. Verdiğimiz derslerin izlencelerinde daha çok kadın tarihçinin çalışmasına yer vermek, düzenlediğimiz ya da katıldığımız konferanslarda kadın meslektaşların varlığını, görünürlüğü ve etkinliği için uğraşmak, ders verirken kadın öğrencilerin kendilerini ifade edebilmesi için daha fazla alan açmaktan başlayıp çok daha yaratıcı adımlarla uzatılabilecek bir liste. Kadın Kadına Tarih Konferanslarıyla attığımız adım içinde yer aldığımız alana dair feminist etiği gözeten bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlıyor. Kadın tarihçilerinin görünürlüğüne ve etkilerinin artması sadece bizleri değil alanın bütününe de güçlendirecektir.

Kaynaklar üzerine de bir şeyler söyleyecek olursam, tarihçiler olarak, araştırma yaparken gerçek insanlarla değil çoktan göçüp gitmiş, arkalarında fazla bir iki satır bir şeyler bırakmış insanların hikayeleriyle uğraşıyoruz. Bu kısacık sözlere, hikayelere de çoğunlukla Devlet Arşivlerindeki belgeler aracılığıyla ulaşabiliyoruz. Osmanlı devletinin ve devletin farklı kurumlarının, bu kurumların memurlarının kendi ihtiyaçları için, kendi perspektiflerinden yazılmış, çoğu zaman karşısındaki muhataplarıyla empati kurmak gibi bir amacı olmayan, onların söylediklerini kendi amaçlarına uyacak şekilde eğip büken, daha çok devletin hatta belki de sıradan bir memurun çıkarlarını korumayı amaçlayan belgelerle. Bu belgeleri kullanarak yaptığımız çalışmalarda, belgelerde yazılanlara sadık kalmaya, onları üretil-

dikleri tarihsel bağlamdan koparmamaya, ilk baştaki üretiliş amaçlarıyla ilişkilendirerek anlamaya dair bir kaygı güdüyoruz. Ancak feminist analiz yaparken bir taraftan da belgelerdeki biçime ya da içeriğe ilişkin bazı ipuçlarını kullanarak satır aralarında kalan toplumsal cinsiyet hiyerarşilerini açığa çıkarmaya çalışıyoruz. Belgelere tamamen “sadık” kalıp sıkça söylediği gibi “bırak belge konuşsun” dediğimizde sadece düz bir okumanın ötesine geçemeyizken fazla eleştirel bir okumaya giriştiğimizde de belgeye söylemediği, söyleyemeyeceği şeyleri söyletecek kadar ileri gidebiliyoruz. Doğru sınırı bulmak elbette sadece feminist tarihçilerin görevi değil, tüm tarihçilerin bu soru üzerine zaman zaman düşünmesi gerektiğine inanıyorum ama feminist tarihçilerin de bu konuda ufuk açıcı bir cevabı olabildiğine inanıyorum.

Tarihyazımı ve Kadınlar

TUBA DEMİRCİ

Kadınların toplumsal hayatta yaşadığı türlü ayrımcılığın önemli bir boyutu da “tarihsizliğidir”. Kadın hayatlarını biçimlendiren talihsizlikler silsilesi, aslında evrensel nitelikteki tarihsizliklerinden başlar. Kadınlar, mensubu oldukları toplumsal kesimlere bağlı olarak deneyimleri ve kudretleri çeşitlenen, emekleri ve katkıları her tür değer yaratımı ve emeği mümkün kılan yegâne grup olsa da tarihyazımında yok sayılmış, ancak son altmış yılda tarihsel değerlendirmelerin öznesi olabilmıştır.

Tarihyazımı kadınları yönetici-seçkin gruplarla bağlantılı olmadıkça veya sergüzeştleri büyük tarihsel dönüşümlerle çakışmadığı sürece karanlıkta bırakır. Tarihsel anlatılarda kadın hayatlarını birbirinden farklılaştıran dinamikler konusunda bir hipermetropluk da vardır; kadınlar “aynılaştıran” tarihi genellemelerle, örneğin melek-mübarek; tümüyle eğitimsiz ya da istisnai münevverler yahut tarım dışında çok da emek kullanmayan, toplumsal değişimin öznesi ol(a)mayan isimsiz yığınlar olarak resmedilir. Tarihi ilginizi kadınlara doğru genişleten, toplumsal tarihi ancak “sıradan” ve gölgede kalmış kesimlerin çoğul ve muazzaf olmayan tarihi serüvenleriyle daha bütünlüklü anlatabilme iddiasındaki tarihyazımı paradigmasıdır.

Tarih erkeklerle dair; erkekler arasında ise başat (hegemonik) erkekliklerin ilgi, uğraş ve deneyimlerinin anlatılarını kurar. Tarihyazımını öncelikle kadınları ve kadınlarınkinin özdeşi bir tarihsizliği paylaşan diğer grupları da dikkate alıp, cinsiyet farklılıklarından kaynaklı hiyerarşilere odaklanarak, cinsiyetler arası ilişkiler; bu ilişkilerin şekillendirdiği iş bölümü ve servet-gelir paylaşımının farklı dönem ve toplumlardaki tezahürlerine bakarak gerçekleştirmek, feminist tarih yazımının fikridir. Toplamların dününü ve geçirdiği dönüşümleri incelerken toplumsal cinsiyeti

Mümtaz Yener, *Eminönü'nde Emekçiler*

asli bir değişken olarak ele almak toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri yanında diğer pek çok eşitsizliği de görünürlü kıldığından, tarihyazımının öncülüğünde sosyal bilimler alanında yöntemsel bir meşruiyet kazanmıştır.

Feminizm salt aktivizm değil, bir bilgi kuramı ve felsefi gelenektir. Hem toplumsal-siyasi bir hareket, hem de kuram olarak feminizmin odağında toplumsal cinsiyet vardır. Toplumsal eşitsizliklere, bu eşitsizliklerin en temel biçimi olan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle bakma girişimi, feminizmin fikridir. Feminist hareket ve kuram karşılıklı olarak birbirini beslemeseydi bugün toplumsal cinsiyetten, toplumsal cinsiyetin seçkin yahut sıradan kadınlar ve onlara bağımlı kesimlerin hayatlarını nasıl biçimlendirdiğinden haberdar olamayacaktık. Ataerkilliğin tarihsel dönemeçleri, eril iktidar-tahakküm kurgularıyla, erkek egemenlik sistemlerinin restorasyonu gibi feminizmin özünü oluşturan mevzular bir yana, evrensellik iddiasını belgeye dayalı tarihçilikle pekiştiren “bilimsel tarihyazımının” insan deneyimlerinin “belgeyle sabit”, ancak çok kısıtlı bir bölümünü aktarabildiği fikrini edinemeyecektik.

“Bilimsel” tarihyazımı, “belge yoksa tarih de yoktur” ve hakikate “asli kaynak” tarihsel belgelerin incelenmesiyle ulaşılabileceği anlayışına dayandığından, belgesi bol mevzular savaş, yönetim ve diplomasiye odaklı, “erkekleri ilgilendiren” anlatılarla gelişmiştir. Tarihin erkekler evlerinin dışına çıktığında başladığında ve evle ev dışının birbirini dışlayan alanlar olduğunda karar kılındığından, kadınların tarih boyunca “özel” alan evde gerçekleştirdiği, aslında kamusal hayatı da biçimlendiren eylemleri önemsenmeyerek görmezden gelinmiştir. Tarihyazımı, neyin kamusal alanı ilgilendiren ve bu nedenle tarihi, öte yandan neyin kamusal ve tarihi olmadığını tayin etmiştir. Bu şart-

teçhizat-teknolojiler, tümüyle erkeklerin eseri olduğu iddia edilen bir medeniyet silsilesi verir bize. Öyle ki tarih seçkinler, devlet adamları, erkeklere benzediği oranda ismi kalmış kadınlar, erkek emeğinden türemiş maddi dünyadan ibaret gibidir. Ancak burada kasıtlı bir seçim vardır; nitekim geçmiş salt erkeklerin yönettiği-yönetildiği, savaştığı ve vergi mükellefi olduğu bir toplumsal düzenden ibaret değildir. İnsanın maddi kültürü de sırf seçkin erkeklerin basireti ve erkek yığınlarının emeğiyle oluşmamıştır. Tarih yazımının insan deneyimlerinin çok kısıtlı bir parçasına odaklanmasına karşın, bir evrensellik iddiası vardır ve “evrensel” hikâye oldukça eksiktir.

TARİHYAZIMINDAN SORUMLU OZAN-ANLATICI, DİN ADAMI, FİLOZOF, VAKANÜVİS VE AKADEMİLİ TARİHÇİLERİN ERKEK OLMASI, 1950’LERE KADAR TARİHİN AĞIRLIKLIL OLARAK ERKEK UĞRAŞLARI VE ERKEK BAKIŞI AÇISINDAN YAZILMASINA NEDEN OLMUŞTUR.

Mihri Müşfik, *Yaşlı Kadın Portresi*

larda tarihçiler yanı başlarındaki hayatı, “ehemmiyetsiz” addedilen kesimlerin yaşadıklarını görmeksizin tarih yazmış; “geçmiş” bu anlatılardan öğrenenler de tarihi eksik bellemiş, gündelikleri ve deneyimlerini tarihyazımında bulamadığımız kadınlar böylelikle göz ardı edilmiştir. Bizler Osmanlı Bursa’sı ve İstanbul’unda dokunan, güç ve servetin sembolü ipekli kumaşları kimlerin kullandığını, bu kumaşların tarz ve renklerini biliyoruz, ancak bu kumaşları kim(ler) in, nerede, hangi şartlarda dokuduğu yirminci yüzyıla değin karanlıkta kalmıştır. Tarih sıklıkla krallar; vezirler; “erkek” gibi yönettiğinde övülen aksi halde şeytanlaştırılan kraliçeler-sultan hanımlar; ordular,

Feminist tarihyazımına göre tarih, kadınlar ve toplumsal cinsiyet farklılıkları görmezden gelinerek yazılamaz. Tarihyazımı geçmiş yaşantıların bilgisini derleyerek aktarılabilir hale getirme; dün-bugün ilişkisi kurularak süregelen eşitsizliklerin köklerini tespit girişimi de olduğundan, eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya vesile olacak siyasi-kültürel bir strateji kurabilmenin özüdür. Geçmiş bugünü anlayabilmek, bugün ile dünün farkı yardımıyla, bugün yaşadığımız sorunların kök nedenlerini irdelemek için araştırırız. Geçmiş kadınlar ve madunlara bakılmadan, toplumsal cinsiyet farklarının oluşum-dönüşümü irdelenmeden anlaşılamaz.

Tarihyazımından sorumlu ozan- anlatıcı, din adamı, filozof, vakanüvis ve akademili tarihçilerin erkek olması, 1950’lere kadar tarihin ağırlıklı olarak erkek uğraşları ve erkek bakış açısından yazılmasına neden olmuştur. Eğitim ve arşivlere erişim, tarihsel merak ve bu merakı giderme ayrıcalığına sahip kişilerin erkek olması tarihyazımını şekillendirmiştir. Erkek tarihçiler eril bir anlatı tekeli kurmuş, ürettikleri bilgi de sorgulanmayan bir hakikat halini almıştır. Erkek hâkimiyetindeki tarihsel anlatılarla toplumsal cinsiyeti dikkate almayan yaklaşımlar, kadınların toplumsal hayattaki önemli işlevlerine ve gündelik olana, vergilendirme ve orduyla ilişkileri dışında odaklanmamıştır. Erkekler, erkekler hakkında, erkeklerin ilgi alanları etrafında şekillenmiş belgelerle kadınsız ve kitlelerin hayatını ıskalayan tarihi böylelikle kurumsallaştırmıştır. Devlet yönetmemiş veya yönetmeyi becerememiş (!), savaşmamış, erkekler gibi gelir elde etmemiş kadınların tarihlerinin yazılmasına gerek duyulmamıştır. Bu döngüyü kıran, tarihe ilgi duyan, tarih bölümlere giren ve tarihsel merakını hemcinsleri ve onların hayatını belirleyen dinamiklere odaklayan kadın tarihçilerdir. Ben tarihsel merakımı, evin giriş kapısının ardında, hiç durmaksızın işleyen bir üretim bölümü (shopfloor) olan mutfığa ve emeği babamın kamusal hayatının velinimeti olan anneme borçluyum.

Kadınların Tarihini Yazmak

İPEK HÜNER CORA

Kadınların tarihini yazmak dediğimizde ilk akla gelen ne olursa olsun kaynaklarda kadınların peşine düşmek oluyor. Tarihçilerin şimdiye dek kadınların izini sürerek yaptığı onca çalışma bizlere kadınların varlığını, eylemlerini, gündelik hayatlarını, faaliyetlerini gösteriyor. Kadınlar her yerdedi. Kadın emeği her yerde.

Ancak “tarih” yazarken, önüne bir sıfat eklemediğimiz takdirde, peşine düştüklerimizin genellikle erkekler olduğunu, hatta en azından Osmanlı’nın merkezi coğrafyasını düşündüğümüzde Sünni, Müslüman, beyaz erkekler olduğunu unutmaz yazıyoruz. Bu bağlamda yaptığımız sadece eril bir dili sürdürmek de değil, aynı zamanda Gülhan’ın da bahsettiği gibi devlet-merkezli bir bakışı da sürdürmek. Leslie Peirce’in mahkeme kayıtlarında toplumsal cinsiyetin izlerini sürerken gözlemlediği gibi, “özgür, Müslüman ve yerleşik olup Türkçe konuşan erkek erişkin” söz konusu olduğu takdirde, onları sıfatlarla betimlemiyor kayıtlar.³

Bunların dışında kalan herkes, farklı yaş, din, dil, cinsiyet, ırk ve aidiyetlerle betimlenenlerin kayıtlarda kendileri ile ilgili sıfatlarla belirtilmeleri gerekiyor-başka bir deyişle, Gülhan’ın dikkat çektiği sınıfsallık ve etnisite aslında tarihyazımına dair de farkında olmak gereken bir mesele. Bunun da ötesinde, kayıtlarda bir sıfatla dahi betimlenmeyen ve görünmez kalanlar. Gerek arşiv kaynaklarında bu sıfatları ya da kimi yerlerde sessizlikleri takip ettiğimizde karşımıza “başka” bir tarih çıkıyor. Ancak bugün de çok iyi bildiğimiz üzere, aslında yaşanan hayat, “başka” bir hayat değil. Kadınlar ve emekleri, bu hayatın içinde, her yerdeler.

Belgelerin yanı sıra belki farkına dahi varmadan bakışını, dilini ve kategorilerini benimsediğimiz başka bir alan da anlatısal kaynaklar: nasihatnameler, seyahatnameler, mektuplar, hikayeler... Bu eserleri kaleme alanların bizlere (ya da kendi dönemlerindeki okurlarına) gerçeği, yalnızca gerçeği söylemek üzerine verilmiş sözleri varmışçasına (ya da bu sözü verseler bile bu sözleri tutmak zorundalarmışçasına) elimizde kırmızı kalemle yaklaşıyoruz kaynaklara. Neyin doğru neyin yanlış, neyin gerçek neyin kurmaca olduğunu bugünden bakarak eledikten sonra da başlıyoruz kadınların nasıl yaşadığının, neler yaptıklarının peşine düşmeye. Bir kaynak ne kadar eskiyse, o kadar kurgudan uzak olacağına dair bir önkabulle başlıyoruz anlatmaya: tarihte kadınlar öyle, kadınlar böyle... Oysa bu anlatıların çoğunun yine eli kalem tutan erkekler tarafından kurgulandığı, kâğıda

Atayî, Hamse, minyatür detayı. Walter Art Museum W.666.91A

döküldüğü ve tekrar tekrar yazıldığını unutmuyoruz. Kadınları gördüğümüz pencerenin sınırlarının dahi erkekler tarafından çizildiği, arkasında oldukları kapıların dahi erkekler tarafından kapandığı ve o kapalı kapıların ardındaki kadınların ne yaptıklarının dahi erkekler tarafından tahayyül edildiği bir dünyayı kâğıt üzerinden okuyoruz ve anlamlandırmaya çalışıyoruz. Kimi zaman parodisi yapılan oryantalist seyyahlardan çok farklı değil bu bakımdan tarihinin konumu: Hiç görmediği pencerelerin, perdelerin, kapıların ardını bir şekilde görmeye çalışmak... Dışardan gelenlere şüpheyle bakılan mahallelerin arka sokaklarında dolaşmak... Yazılan dilekçelerin, haberlerin, mektupların sessiz öte taraflarını tahmin etmeye çalışmak... Her yerde olan kadınları ve emekleri, ipuçlarından bulmaya çalışmak...

Peki, feminist tarih yazımı dediğimiz, ne yapmak: “Başka” bir tarih yazmak, kadınların, çocukların, gayrimüslimlerin... merkezin dışında kalanların da “ek”lendiği bir tarih yazmak ya da onların tarihini ayrı ayrı yazmak yerine, tarihi “başka” türlü yazmak... Peşine düştüğümüz kadınlara, çocuklara, tüm diğer aktörlere, yukarıdan bakmadan, roller biçmeden, kutsallık atfetmeden (Tuba’nın da dediği gibi, melek-mübarek diye etiketlemeden), şeytanlaştırmadan onları “kurtarmaya” çalışmadan, hepsini aynı kefeye koymadan (yine sözü Tuba’ya verirse, isimsiz yığınlar olarak resmetmeden) bir tarih yazmak... Kendilerine kaynaklarda sayfalar ayrılmamış olsa dahi farklı aktörlerin de bir tarihi olduğunu ve o aktörlerin de tarihlerinin de çok kıymetli olduğunu hep akılda tutmak. Yazılı kaynakları okurken onları sadece kimin yazdığını değil, kimin okuduğunu ve tekrar anlattığını, sadece kimin neyi kayıt altına aldığını değil aynı zamanda nelerin kayıt dışı kaldığını, aslında söylenmeyenlerin söylenenlerden çok olduğunu hep anımsamak...

DİPNOTLAR

1 Bu verileri Yükseköğretim Kurulu web sitesindeki istatistikleri kullanarak kendimiz hesapladık. Öğretim üyesi sayısına ilişkin istatistikler ulaşmak için bkz. İstatistik.yok.gov.tr. Giriş tarihimiz 11.02.2022.

2 Tarih Vakfı ve Toplumsal Tarih dergisi bu

cinsiyetlilikten tamamen arı olmasalar da vakfın bir Toplumsal Cinsiyet Politika belgesine sahip olmasının bile tarihçilikle ilgili diğer kurum ve yayınlara kıyasla çok önemli ve değerli olduğunu da teslim etmeliyim bkz. <https://tarihvakfi.org.tr/tarihvakfi/toplumsal-cinsiyet-politika-belgesi/>

3 Leslie P. Peirce, “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı,” *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* içinde ed. Madeline C. Zilfi, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 163.

Feminist Kadınlar Tarih Yazıyor: Kadın Kadına Tarih Konferansı II

SERGEN AVCI

Birincisi 4 Ekim 2019 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen Kadın Kadına Tarih Konferansı'nın ikincisi, 17 Aralık 2021 günü Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsünde gerçekleştirildi.

Osmanlı ve Türkiye çalışmaları bağlamında toplumsal cinsiyet üzerine yapılan araştırmalar bir süredir oldukça ilgi uyandıran ve kabul gören akademik bir çalışma alanı olmaya başladı. Bununla birlikte, Osmanlı ve Türkiye üzerine çalışan kadın tarihçilerin niceliği ve üretimlerinin niteliği de tarih yazımının eril söylemini kırma ve yeniden şekillendirme bağlamında önemli başarılar elde etti. Tarih disiplini, feminist eleştiri sayesinde ataerkil toplumun dilini belli oranda dönüştürmeyi başarsa da kadın tarihçilerin alana olan katkı ve etkilerini henüz hak ettiği ölçüde tartışmadı. Toplumsal cinsiyet kategorisine duyarlı akademisyen ve araştırmacılar dışında, üniversitelerdeki tarih bölümü derslerinin izlencelerine bakıldığında kadınların görünmezlikleri ve duyulmazlıkları bu durumun bir nişanesidir. Her şeye rağmen akademideki kadınlar, patriarkal ilişkilerin verili olmadığını çalışmalarında toplumsal tarihi yeniden kurgulamaya ve feminist akademi içerisinde sorgulayan ve mevcut duruma meydan okuyan öğrenciler yetiştirmeye devam ediyor. Bu görünürlüğü arttırmak ve tarih yazımını feminist perspektif ve metodoloji aracılığıyla yeniden şekillendirmek gibi amaçlarla düzenlenen Kadın Kadına Tarih Konferansı II ayrıca kadınların akademik tarih disiplinine etkilerini de tartışarak elde edilen kazanımlara ve ortak sorunlara değinmesi ve çözüm önerileri sunması bakımından oldukça aydınlatıcı bir etkinlik oldu.

Kadın Kadına Tarih Konferansı II; Osmanlı, Türkiye, toplumsal cinsiyet ve Türkçe edebiyat tarihçilerini bir araya getirerek kadın tarihçilerin tarihe nasıl yaklaştıklarını gözler önüne serdi. Covid-19'un kaçınılmaz zorlukları nedeniyle, konuşmacılardan Dilek Akyalçın Kaya'nın katılamadığı konferansta, beş konuşmacı (Aysel Yıldız, Fatma Öncel, Şeyma Afacan, Duygu Yıldırım ve Tülin Ural) dinleyicileri tarihin farklı alanlarına düzenlenen bilgilendirici ve doyurucu bir seyahate çıkardı. Konferans, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mekân ve İlişkiler" ve "Beden ve Duygular Tarihi" başlıklı iki paneli takip eden yuvarlak masa oturumundan oluştu.

Başak Tuğ'un konferansı kısaca tanıtan açılış konuşmasının ardından ilk oturum Neslihan Başaran'ın moderatörlüğünde Aysel Yıldız'ın "Hanya'dan Konya'ya Yusuf Ağa: Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa'nın Kariyeri, Sosyal Bağlantıları ve Ekonomik Stratejileri" başlıklı konuşmasıyla başladı. Yıldız,

müşadere öncesinde bir Osmanlı devlet ricalinin gelirleriyle yaptığı harcama ve yatırımları sistematik verilerle değerlendirerek devlet ricalinin vakıf kurumuyla olan ilişkisini çeşitli yönleriyle ele aldı. Yusuf Ağa örneği üzerinden Osmanlı'daki hamilik ilişkilerinin, işleri yürütmek için sahip oldukları ekiplerin ve vakıflar aracılığıyla yaptıkları finansal yatırımların servetlerini biriktirmede ve kariyerlerini oluşturmada ne kadar önemli rol oynadığının altını çizdi. İktisat tarihi alanındaki diğer sunumu yapan Fatma Öncel, "Osmanlı Dönemi Yunanistan'ını Haritalandırmak: Kurumlar ve İlişkiler" başlıklı konuşmasında Yunan ve Osmanlı arşivlerindeki mali ve siyasi belgeler ışığında Tepedelenli Ali Paşa'nın finans ilişkilerine odaklanarak tahsil edilecek borçlar ve vergilerin izini sürdü. İktisat tarihi ve dijital beşerî bilimleri birleştirerek borçlar ve borçları toplayan insanlar ve bu insanlarla Osmanlı kurumları arasındaki ilişkileri gözler önüne serdi. Öncel, nereden ne tür vergilerin kimler tarafından ne miktarda toplandığını belirten verileri dijital haritalar ve çeşitli görseller üzerinden çalışmakta olduğu projenin ara sonuçları olarak ortaya koydu.¹ Ardından Şeyma Afacan "Asabi Kızlar: Feminist Tarih ve Duygular Tarihi Perspektifinden Geç Osmanlı'da Nevroz" başlıklı konuşmasıyla sinir, nevroz, psikoz ve asabiyet gibi kavramların söylemdeki dönüşümlerine odaklanarak medikal bir mevzunun toplumsal hayattaki karşılığının izlerini sürdü. Medikal metinlerde ifrat-ı his ve hiddetlenme üzerinden kurulan asabiyet söyleminin gündelik hayatı yansımlarından birinin kadınların ev içi emeği olduğunu dönemin kadınlarının gazete/dergilerde yayımladığı yazılar üzerinden örneklendirdi. Afacan, asabiyeti dönüştürerek benimseyen kadın örnekleri üzerinden kadını ezmek için erkekler tarafından kurulan bu söylemin kadını özne yaptığımızda ne şekilde değiştiğini gösterdi.

İkinci oturum Gülay Yılmaz'ın başkanlığında Duygu Yıldırım'ın "Kahve: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa'ya Bedenin Bir Tarihi" başlıklı konuşmasıyla başladı. Yıldırım, konuşmasında kahvehane literatürünün bir parçası olarak görülen kahveyi kamusal alandan sıyrıp kahvenin kendi tarihi üzerine odaklandı. Kahve hakkında tarih boyunca hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da ortaya konan tıbbî, edebî ve politik metinlerden örnekler vererek kahve kültürünün beden tarihi ile olan ilişkisini gözler önüne serdi.² Oturumun ikinci konuşmacısı olarak Tülin Ural "Modern Hayat Karşısındaki Duygularımızın Cinsiyetini Romanlar Üzerinden Okumak" başlıklı sunumuyla erken dönem Cumhuriyet romanlarına eğilerek karakterlerin duygu dünyalarını irdeledi. Romanlarda kadını züppe tipinin dönüşümünden tutkulu kadın karakterlerin işlenişine kadar çeşitli karakter tipolojileri üzerinden edebiyatın toplumu ne şekilde yan-

sıttığını ve toplum ile edebiyatın birbirlerini karşılıklı olarak nasıl dönüştürdüğünü değerlendirdi.

Alanlarında uzman konuşmacıların ardından “Feminist Tarih Yazımı ve Kadın Tarihçi Olmak” başlıklı yuvarlak masa oturumu yürütüldü. Başak Tuğ’un moderatörlüğünde İpek Hüner Cora, Tuba Demirci ve Gülhan Balsoy kendi tecrübelerini aktararak alandaki sorunları dinleyicilerle beraber tartıştı. İlk olarak İpek Hüner Cora kendi çalışma alanı olan Osmanlı mensûr hikâyeleriyle bağlantılı olarak bu anlatısal kaynakların bize neler söylediğini tartıştı. Toplumu düzenlemek, eğlenmek, ders çıkarmak, kalıpları yeniden üretmek vb. gibi nice amaçlarla üretilen ve tüketilen hikâyeler evreniyle arşiv belgelerinin evreni arasında benzerlik kurarak eserlere sorulan soruların önemini vurguladı. Feminist tarih yazımının bu kaynakları anlamlandırırken ve bu kaynakların döneminin okuru tarafından alımlanışını tahayyül ederken bizleri nereye götüreceğini sorguladı. Ardından Tuba Demirci, kadınların yaşadığı ayrımcılıkları talihsizlik ve tarihsizlik kavramları üzerinden değerlendirdi. Kendi hayatı ve akademik çalışmaları üzerinden örnekler de veren Demirci, toplumsal dönüşümün dışında kalmış isimsizler olarak görülen kadınların feminist tarih yazımıyla nasıl görünür kılındığını anlattı. Telif anlatılarına artık ihtiyacımız yok, diyerek kadınların var olmalarının engellendiği her alanda kadınları aramanın önemini vurguladı. Sonrasında Gülhan Balsoy da bir nevi kontrol mekanizması olan devletin dışarıda bıraktıklarını bulmanın ve konumlandırmanın tarihi daha bütünlüklü anlama hususundaki önemini dile getirdi. Tarihçi kadın akademisyen oranının azlığını ve bu sayının hiyerarşide yukarılara doğru gidildikçe daha da azaldığını belirtti. Son olarak, tarihî belgeleri farklı perspektiflerle okumanın feminist tarihçiliğe katkı sağlayacağını vurguladı.

Bu üç konuşmacının kısa girişlerinden sonra dinleyicilerle beraber feminist tarih yazımında dile getirilen meseleler, sorunlar, başarılar ve kadın ta-

rihçi olmak konuları bağlamında genel bir tartışma yürütüldü. İster akademisyen olsun ister tarihî özne olsun kadınların dışlanması, kadın olmadan feminist tarih yazmak, kadın çalışmalarının akademide değersizleştirilmesi, dergilerin editör kurullarında göze çarpan erkek egemenliği gibi meseleler ve alandaki diğer sorun ve eksikliklere karşı neler yapılabileceğine dair dile getirilen çözüm önerileri tartışmanın odağını oluşturdu.

Konferanstaki konuşmacılar, feminist tarihçiliğin sadece tarihteki kadınları ortaya çıkarmak olmadığını, istenilen herhangi bir konunun feminist perspektiften incelenip yorumlanmasının da feminist tarih yazımı olduğunu bir kez daha gösterdi. Gülhan Balsoy’un da konuşmasında belirttiği gibi her ne kadar Osmanlı Devleti tarafından üretilmiş resmi kaynakları kullanmak durumunda olsak da bu kaynaklara feminist araçlarla yaklaşmak yeni sorular sormak açısından oldukça önem arz ediyor.

Konferans boyunca her bir konuşmacıda gözlemlenen bir diğer önemli nokta ise dayanışma. Kadın tarihçiler birbirleriyle büyük bir paylaşım ve yardımlaşma içerisindedir. Bunun bir yansıması da her konuşmanın ardından yapılan soru-cevap ve değerlendirme bölümlerinde araştırmaları geliştirmek için yapılan birlikte düşünme girişimleri. Bu da “feminizm” kelimesinin beraberinde getirdiği bireysel çabalardan şekillenen kolektif bir hareket bilincini vurgular. Kadın tarihçilerin bu bilinçle yaptıkları sunumları ve alanı iyileştirmeye yönelik emekleri ortaya son derece başarılı bir konferans çıkardı. Ayırırken konuşmacıların ve dinleyicilerin aklında aynı soru vardı: Üçüncüsü ne zaman?

DİPNOTLAR

- 1 Konuyla ilgilenenler “mapoe.stanford.edu” internet sitesi üzerinden projenin tamamına da erişebilirler.
- 2 İlgilenenler *Toplumsal Tarih* dergisinin 336 sayısından Yıldırım’ın konu hakkındaki yayınına ayrıca ulaşabilirler.

AVARE RUHLAR, AYARLANMIŞ DUYGULAR:

Geç Osmanlı'da Modern Psikoloji ve Biyolojik Materyalizm

ŞEYMA AFACAN

19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDEN İTİBAREN OSMANLI DÜŞÜNCE HAYATININ EN ÖNEMLİ TARTIŞMALARINDAN BİRİ OLAN BİYOLOJİK MATERYALİZM TARTIŞMASI HER ŞEYDEN ÖNCE PSİKOLOJİK BİR TARTIŞMADIR.

Hakkında çok az şey bilsek de Geç Osmanlı'da modern psikolojinin gelişim sürecindeki tartışmalar materyalizm ve spiritüalizm akımları ekseninde yaşandı. Osmanlı son döneminde yapılan materyalist yayınlar sıklıkla daha geniş modernleşme ve sekülerleşme anlatılarının parçaları olarak karşımıza çıkar. Oysa ikincil ya da üçüncül anlamlarının ötesinde bu yayınlar insan psikolojisinin biyolojik bir temele oturmasına hizmet etti. Osmanlı entelektüel hayatı dahilinde ve biyolojik materyalizm etkisinde gelişen psikolojik ve fizyolojik bakış açısı insanı teknolojik ve iktisadi kalkınmanın verimli bir nesnesi olarak kurguladı.¹ İkincil literatürde karşımıza nadiren çıksa da biyolojik materyalizmin Osmanlı düşünce hayatına en temel katkılarından biri budur. Ruh ise bu tartışma için avaredir ve zamanla konu dışı kalmıştır.

“OSMANLI MATERYALİZMİ” VE MODERN PSİKOLOJİ

1870 ve 1920 yılları arası psikoloji tartışmaları ve uygulamaları açısından büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Genel kanının aksine, 1879 yılında Wilhelm Wundt, Leipzig kentinde deneysel psikoloji laboratuvarı açtığı anda, modern psikoloji bugün kullandığımız normlarda seküler ve bilimsel bir mahiyet kazanmadı. Örneğin 19. yüzyılın son çeyreğinde deneysel psikoloji bir terim olarak kullanılırken Avrupa'da oldukça yaygın şekilde uygulanan 'deneysel' ruh çağırma seanslarını da kapsıyordu.² Alan uzun bir süre boyunca öjenikten ruh çağırma seanslarına kadar pek çok farklı yöntem ve düşünme biçimine ev sahipliği yaptı.³ Ancak bu sürecin sonunda modern öncesi psikolojik düşünme biçimlerinin en temel kavramı olan ruh, bilimsel bir araştırma nesnesi olma özelliğini yi-

Her ne kadar modern psikolojinin alanından uzaklaşsa da, ruh çağırma seanslarına olan ilgi 1920'ler ve sonrasında da devam etti. Fritz Lang'ın yönettiği 1922 yapımı, *Dr. Mabuse the Gambler* filminden bir seans sahnesi

tirdi. Yerini modern psikoloji terminolojisine ve seküler bir kategori olarak duygulara bıraktı.⁴

Psikolojiye dair yorumlamalar ve uygulamalarda ki çeşitlilik, yerel düşünme şekilleri ve biyotıp arasındaki sayısız etkileşim biçimlerini inceleyen tarihçiler için oldukça zengin bir veri kaynağı sunar, yeknesak bir psikoloji ya da bilim tarihinden bahsedemeyeceğimizi ispat eder. Yenilikçi psikoloji tarih yazıcılığı, kanon kabul edilen ana metinlerin Batı dışı düşünce sistemlerince alımlanma ve yorumlanma süreçlerini incelememizi önerir.⁵ Modern psikolojinin Türkiye'de gelişimi üzerine yazılmış olan literatür daha ziyade erken Cumhuriyet yıllarını kapsar. Osmanlı son döneminde psikoloji alanında yazılmış bir dizi metin halen tarihçilerce yorumlanmayı beklemektedir.⁶ Bu metinlerde ateşli bir 'yerel' tartışma konusu olarak biyolojik materyalizm ve spiritüalizm akımları karşımıza çıkar.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı düşünürleri ve doktorları Alman fizyolog ve filozof Ludwig Büchner'in *Madde ve Kuvvet* adlı eserini çevirmiş ve biyolojik materyalizmi popüler anlayışa kazandırmıştır. *Madde ve Kuvvet* (1855) 19. yüzyılın ikinci yarısında insanı biyolojik bir varlık olarak kurgulayan popüler bilimsel literatürün önemli metinlerinden biridir. *Madde ve Kuvvet*'in en temel

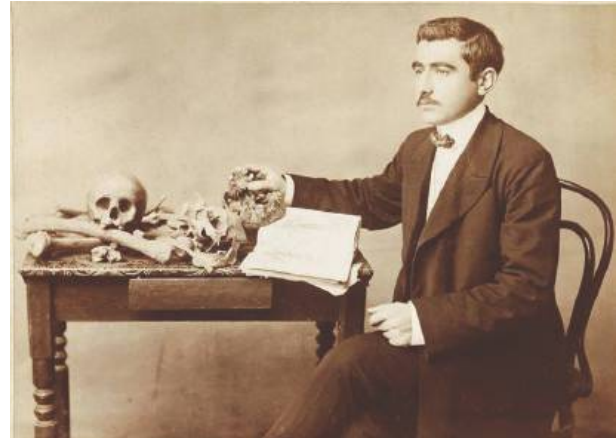
iddialarından bir tanesi beynin düşünce üreten bir organ olmasıdır. Dolayısıyla düşünce ve safra arasında bir fark yoktur. Bu iddianın popüler yansımaları oldukça sarsıcı olmuştur. Zira bu bilimsel gerçek, ruhun şahsi ve kutsal yansımaları olarak görülen kimi zihinsel ve duygusal etkilerin aslında yalnızca beyin fonksiyonlarına ait biyokimyasal tepkimeler olduğunu gösterir. Kitap derinliksiz olması sebebiyle çoğu zaman vulgar, mekanik ve burjuva olmakla eleştirilir. Ancak Büchner'in sarsıcı ve sade dili *Madde ve Kuvvet*'e popülerlik kazandırır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar 21 yeni edisyonu yapılır ve 17 farklı dile çevrilir.⁷

Osmanlı materyalistleri olarak anılan Beşir Fuat (1852-1887), Abdullah Cevdet (1869-1932) ve Baha Tevfik (1884-1914) çeşitli eserlerinde Büchner'in popüler eseri *Madde ve Kuvvet*'i kullanır ve bir dizi çeviri aracılığıyla türlerin evrimine ve biyolojik materyalizme tanınırlık kazandırır. Abdullah Cevdet, *Madde ve Kuvvet*'ten üç bölüm çevirir ve bunun yanı sıra beyin fizyolojisi üzerine bir dizi eser yayınlar.⁸ *Madde ve Kuvvet*'in bütün olarak çevirisi ise 1911 yılında Baha Tevfik ve Ahmed Nebil tarafından yapılır.⁹ İkincil literatürün vurguladığı gibi bilimsel düşüncenin yayılması Osmanlı modernleşmesinin önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Ancak Şükrü Hanioglu'nun yorumunda karşımıza çıktığı şekliyle, Abdullah Cevdet tarafından yapılan İslam ve materyalizm sentezinin basit "bir toplumsal ilerleme ve siyasi muhalefet aracı"¹⁰ olması ya da "İslamiyet'ten daima bir araç olarak yararlanmak şartı"¹¹ varsayımı bilimsel bilginin alımlanma, yerel kültür ile doğal bir etkileşime uğrama sürecini görmezden gelmemiz ya da önemsizleştirmemiz anlamına gelir. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı düşünce hayatının en önemli tartışmalarından biri olan biyolojik materyalizm tartışması her şeyden önce psikolojik bir tartışmadır. Zira bu konu, beyin fizyolojisi bulgularının halihazırda kullanımda olan düşünce biçimlerine entegre edilirken, ruhun bundan sonra ne şekilde görüleceği ve ruhsal durumlarımızın ne şekilde anlamlandırılacağına dair bir dizi soruyu barındırır.

Biyolojik materyalizm, bir tıp doktoru olan Abdullah Cevdet'in yorumunda 1890'lardan itibaren insan psikolojisi, beyin fizyolojisi ve sinir sistemi hakkında hâkim olan bilimsel bakış açısının tanıtımını yapmak ve popülerleştirmek işlevi gördü. Bu yayınlar 1880'ler itibarıyla Darwinizmden jeolojiye ve elektromanyetizmaya kadar pek çok konuya değinen, zengin Osmanlı bilim tartışmalarının bir parçasıdır.¹² Yüzyıl dönümünde pek çok yayında tıbbi ve bilimsel nesneler ilgi çeken görsel malzemeler olarak kullanıldı. 1910'lara geldiğimizde psikoloji, pedagoji ve psikiyatri literatürü bütün psikolojik olguların sinir sistemi ve beyin faaliyetlerinin bir ürünü olduğu tıbbi verisinin üzerine inşa oldu.

Unutulmaması gereken, bugün materyalistler olarak tek bir grupta toplanan düşünürlerin dahi aynı materyalizm anlayışını paylaşmadığıdır. Örneğin Baha Tevfik'in tanımıyla materyalizm "ruh da

dahil olmak üzere her şeyin aslını" maddi köklere bağlar. Böylece tefekkür ile mide sıvısı arasında fark yoktur.¹³ Ancak Abdullah Cevdet, Büchner çevirisi içine metin aralarında ancak dikkatli bir okurun fark edeceği önemli bir ekleme yapar: "Dimağ, tefekkür ifraz etmez. Bu fiili idrakî bir madde-i müfrezeeye teşbih asla caiz olamaz."¹⁴ Aynı şekilde Celal Nuri İleri de bambaşka bir yorum sunar. Materyalizm dendiğinde akla sadece madde ve "ruhtan arî bir ceset" gelmesinin yanlış olduğunu belirtir.¹⁵ Başka bir deyişle, Osmanlı materyalizminin politik ve ideolojik yaşama etkileri düşünülürken yeknesak ve sayıca kalabalık bir hareketten bahsetmediğimizi hatırlamak gerekir. Pek çok farklı düşünceye sahip Osmanlı düşünürü tarafından ortaklaşan nokta ise tıbbın ve insana dair bilimsel düşüncenin önemi ve katılığıdır.

Yirminci yüzyıl başında tıp halen yeni ve 'büyülü' bir ilgi alanıydı. Burhaneddin Toker, Damascus School of Medicine, Omer Koc Collection, Camera Ottomana

AVARE RUHLAR

1911 yılında Abdullah Cevdet *Fenn-i Ruh* isimli ikinci kısmî *Madde ve Kuvvet* çevirisini yayınladı. Bu versiyon bizi İstanbul'un zengin semtlerinde iyi eğitilmiş kişilerce yapılan ruh çağırma seanslarına götürür: "Elime kalemi aldığım şu anda İstanbul halkı bir humma ve hezeyan içinde yanıyor. İspirtizm! İspirtizm!"¹⁶ Eğitilmiş arkadaşları ve "payitahtın bir buçuk milyon ahalisine medeniyet ve irfan yollarında, rehberlik edebilecek binlerce genç" arasında da benzer bir ilginin varlığı Abdullah Cevdet'i dehşete düşürmüştür. Ruh gibi sosyal faydası olmayan bir konu hakkında zaman harcamak ve bilimsel bakış açısını paylaşmak durumunda olmaktan son derece şikayetçi olan Abdullah Cevdet, giriş yazısında Ebu Ubeyde bin Cerrah'ın verdiği kandil ve ruh örneğini verir ve devam eder: "Ruh ebedidir, kainat hayat ile sınırlıdır demek doğru değildir, ancak 'başka küçük münhasır ebediyetler layefene'iyetler [layetenahi-yetler] [sic] aramanın" ne faydası vardır?"¹⁷ Yazının devamında Bulgaristan ile ithalat karşılaştırması yapar ve Osmanlı'nın kendi dönemine göre teknolojik geriliğinden dem vurur.¹⁸ Abdullah Cevdet'in veryansın etme sebebi ruhun varlığı ya da yokluğundan ziyade, faydasızlığıdır.

Mekteb-i Tıbbiye-yi Mülkiye,
Abdullah Frères, 1880-1893 arası

Ruh üzerine düşünüyor olmanın faydasızlığı, yani ruh çağırma seansları ya da metafizik sorularla meşgul olmanın zaman kaybı olması, her şeyden önce bilimsel ilerlemenin öneminin altını çizme isteğiyle açıklanabilir. Yirminci yüzyılın başında ruh çağırma seanslarına ilgi büyüktü. Uzun bir süre bilimsel yöntem tartışmaları açısından bu seanslara nasıl yaklaşılmaması gerektiği önemli bir soru olarak kaldı. Örneğin 1889 yılında Paris'te düzenlenen ilk Uluslararası Psikoloji Kongresine pek çok medyum ve parapsikolog da katıldı. Ancak 1905 yılında Roma'da düzenlenen kongre medyumların katılabildiği son kongre oldu.¹⁹ Osmanlıca basında 1910'larda İspirtizma ile ilgili yayınlarda ciddi bir artış yaşandı. Ancak bu yayınları doktorlar ve din adamları tarafından yazılan reddiyeler takip etti.²⁰

Bilimsel ilerlemenin altını çizmenin ikincil bir önemi ise, bedeni tasavvur ediş şekilleriyle ilgilidir. Ruh üzerine düşünmek Abdullah Cevdet'in kurulumu şekliyle faydasız iken, beyin, bunun aksine yeni keşfettiğimiz tılsımdır. Bu tılsımın anahtarı ise eğitimcilerin ve düşünürlerin elindedir.²¹ 1919 yılında Guyot-Daubés'in eserine dayanarak yayınladığı *Dimağ ve Melekât-i Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfz-ı Sıhhası* adlı kitabına "Ruh İlmine Bir Nazar" adlı yeni bir bölüm ekler ve psikolojinin bilimsel bir nitelik kazanmış olduğunu müjdelir.²² Kitabın tamamında mekanik kurallara dayalı olarak zihinleri nasıl daha verimli bir hale getirebileceğimizi ve bu ilerlemiş kapasiteleri evrim kuralları dahilinde nasıl sonraki kuşaklara aktarabileceğimizi anlatır. Doğru bir zihinsel terbiye zaman içinde tıpkı kas kapasitesini arttırdığı gibi, "dimağın hacim ve veznini de artırır." Artırılmış beyin kapasitesi gelecek nesillere aktarılır. Böylece uzun vadede bir *sanayi-i akliyye*, yani zihinsel bir sanayi gelişir.²³ Abdullah Cevdet'in beyin fizyolojisi ve psikoloji üzerine olan literatürü mekanik kurallara dayalı bir zihinsel ve toplumsal gelişim sunar. Metinlerin temel derdi ise, insanı iktisadî ve teknolojik kalkınmanın parçası olarak düşünmektir.

AYARLANMIŞ DUYGULAR

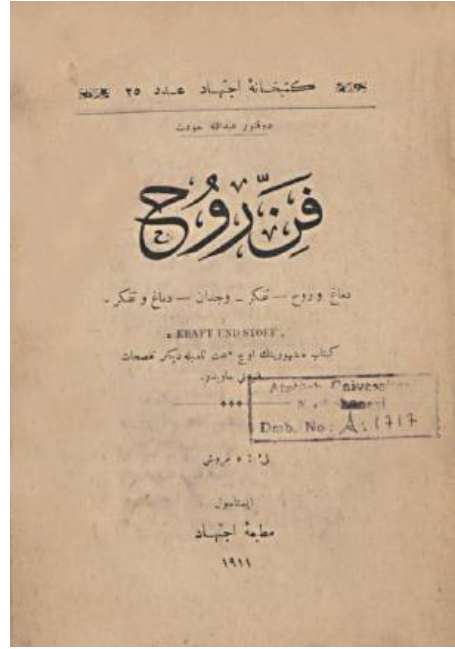
1900 yılında Darülfünun'un tekrar ve kalıcı olarak açılması ve psikoloji derslerinin okutulmaya başlanması ile birlikte psikoloji ders kitabı içerikli yayınlarda büyük bir artış yaşandı. 1910'larda ilk psikoloji eserlerinin materyalizm ve spiritüalizm tartışmasıyla yakından ilgilenen düşünürlerce verilmiş olması tesadüf değildir. Baha Tevfik, tek başına ya da Ahmed Nebil ile birlikte yazdığı eserlerinde köklerini modern psikolojide bulan bütünlüklü ve tutarlı bir duygu rejimi örneği verir.

Osmanlı son dönem düşünce hayatında duygu kontrolünün ve duygu karşıtı söylemin önemli bir yeri vardır. Milliyetçilikten, İslamcılığa pek çok farklı ideolojik sistemce bir nevi duygu karşıtı söyleme rastlarız. Bu en basit haliyle kolektif bir sosyal faydaya hizmet etmeyen her türlü şahsi tutkunun etiketlenmesi anlamına gelir.²⁴ Ancak son dönem Osmanlı materyalizminde ifade edilen duygu karşıtı söylemi diğerlerinden ayıran nokta, biyolojik bir temele sahip olmasıdır. Baha Tevfik "Edebiyat katıyyen muzırdır" isimli bir makale serisi kaleme alır ve romantik edebiyatın insan psikolojisi için zararlı olduğunu anlatır.²⁵ Baha Tevfik'e göre ancak duygulara dair doğru bir mesaj veren edebiyat türü faydalı olabilir. Bunu kanıtlamak için dönemdaşı ve edebiyatçı arkadaşı Şair Celis'in yazılarını örnek gösterir.²⁶ Ayrıca bir dizi kısa öykü yazar.²⁷ Döneminin heteronormatif standartlarının son derece ilerisinde olan Baha Tevfik örneğin bir öyküsünde eşcinsel bir aşk hikayesi kaleme alır. Enis ve Nail, bu öyküde ancak yaşamlarının yaşlılık evresinde, yani aşkı bencillik ve şehvet gibi tutkularla arındırabildikleri bir evrede, gerçek mutluluğa ve sevgiye ulaşırlar.²⁸

Baha Tevfik'in ahlak anlayışı geleneksel ve muhafazakâr ahlaki formlardan uzak ve yeni bir ahlak anlayışıdır. Yeni ahlak anlayışına göre tutkular, güçlü duygular ve takıntılı düşünceler hastalık sebebidir. Bilimsel ve akılcı yöntemlerle geliştirilmiş yeni ahlak klasik din güdümlü ahlak yorumlarından ya da

Aristoteles, Epikür, Immanuel Kant ve Paul Janet gibi ‘modası geçmiş’ filozoflardan esinlenmez. Yeni ahlak psikoloji bilimine dayalıdır ve ancak böyle bireysel bir yolla iradilik kazanır.²⁹ Hastalığın günlük hayat-taki yansıması ise hassasiyettir. Hassasiyet “düşün-celerin kökleşmesinden ve iradesiz şekilde beyin ve maddi yapımız üzerinde etki meydana getirebilecek bir hale gelmesinden” kaynaklanan “... insanı insan-lıktan çıkaran en adi ve sefil tutkular” ve “istenç dışı düşünceler, hareketler[dir]”.³⁰ Hassasiyetin tedavisi ise modern psikoloji ile mümkündür.³¹

Dönemin kolektif ve milliyetçi söylemlerine ol-dukça mesafeli duran Baha Tevfik, kapitalizm, mo-derin psikoloji ve rasyonellik ilişkisinin ilk Osmanlı uyarlamalarından birini bize sunar. *Teceddüd-i İlmi ve Edebi* adlı eserinin *Psikoloji* kısmında Paul Dubois’nın Öz Denetim (*Self Control*) adlı kitabından büyük öl-çüde faydalanmıştır. İsviçreli doktor Paul Dubois (1848–1918) aynı zamanda psikoterapinin kurucuları arasındadır. Dubois’ya göre konuşma terapisi danı-şanların duygularını ve düşüncelerini nasıl kontrol edebileceklerini ve aklın yolunu nasıl seçeceklerini öğrenmeye yarar. Baha Tevfik’in yorumladığı şekliyle öz denetim, insanın modern psikoloji yardımıyla, oto-matik, neredeyse mekanik bir hale gelmiş olan has-talıklı duygu ve düşünceleri kontrol etmesini sağlar. Zamanla sağlıklı düşünce ve duygular otomatik hale gelir. Bu iradi güç yalnızca kişileri acıdan, kederden ve mutsuzluktan korumaz. Ayrıca toplumları akılcı bir düzleme çeker. Bu sistemin ideal insanı, doğru dü-şünce ve hisleri psikoloji kuralları sayesinde mekanik bir hale getirebildiği ve şahsi çıkarlarını gözetebildiği ölçüde, yeni, seküler ve akılcı bir ahlaki sistemin bile-şeni olacaktır. Başka deyişle, Baha Tevfik’in ideal insa-nı, duygularını kontrol edebilen bir bireydir.

Abdullah Cevdet, *Fenn-i Ruh* (İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1327 [1911])

Abdullah Cevdet’in geliştirdiği makina insan, Baha Tevfik’in yorumu ile daha akılcı ve derin bir nitelik kazanır. Bir arada düşünüldüğünde şunu söy-leyebiliriz ki, Geç Osmanlı’da deneyimlendiği şekliyle fizyolojik ve psikolojik bakış açısını kabul etmek in-sanı iktisadi ve teknolojik kalkınmanın verimli bir nesnesi olarak düşünmeye yaradı. Hakkında oldukça az şey bildiğimiz modern psikoloji ve biyolojik mater-yalizmin kesişim noktaları bize Osmanlı düşünürle-rinin kapitalist ilerlemeye uygun insana dair ne gibi tahayyülleri olduğuna dair pek çok şey söyleyebilir.

ŞEYMA AFACAN - KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- 1 Daha fazla bilgi için Şeyma Afacan (2021) 'Idle Souls, Regulated Emotions of a Mind Industry: A new look at Ottoman materialism' *Journal of Islamic Studies* 3 2(3) (2021): 317-353; Şeyma Afacan, Of the soul and emotions: Conceptualizing 'the Ottoman individual' through psychology (University of Oxford, Doktora Tezi, 2016).
- 2 Jacqueline Carroy ve Régine Plas, The Origins of French Experimental Psychology: experiment and experimentalism', *History of the Human Sciences*, 9/1 (1996): 74.
- 3 Ludy T. Benjamin ve David Baker, The Internationalization of Psychology: A History' *The Oxford Handbook of the History of Psychology* içinde (Oxford, New York: Oxford University Press, 2012), s. 2-5.
- 4 Thomas Dixon, *From passions to emotions: The creation of a secular psychological category* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2003).
- 5 Benjamin ve Baker, 'The Internationalization of Psychology: A History'; Omnia El Shakry, The Arabic Freud: The Unconscious and the Modern Subject', *Modern Intellectual History*, 11/1 (2014): 89-118.
- 6 Rüya Kılıç, 'Türkiye’de Modern Psikolojinin Tarihi: ‘İlim-i Ahval-i Ruh’ ‘İlmü’n-Nefs / Ruhîyat’, *Kebikeç* 40 (2015): 21-36.
- 7 Michael Heidelberger, Friedrich Karl Christian Ludwig Büchner', *Routledge Encyclopedia of Philosophy* 2, ed. Edward Craig (London/New York: Routledge, 1998), s. 48.
- 8 Abdullah Cevdet, *Fizyolocya-i Tefekkür: Mehazımın Esası C(K)raft und Stoff Ünvanlı Kitabın Tefekkür Bahsidir* (İstanbul: İstapan Matbaası, 1308 [1892-3]); İbn-i Ömer (Abdullah) Cevdet, *Dimağ: Dimağ ile Ruh Arasındaki Münasebat-ı Fenniyyeyi Tedkik* (İstanbul, İstapan Matbaası, 1308 [1892-3]); Abdullah Cevdet, *Fizyolocya ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekât-ı Aklıyye* (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1312 [1895]); Abdullah Cevdet, *Fenn-i Ruh* (İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1327 [1911]); Abdullah Cevdet, *Dimağ ve Melekât-ı Aklıyyenin Fizyolocya ve Hıfz-ı Sıhhası* İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1335 [1919]).
- 9 Ludwig Büchner, *Madde ve Kuvvet*, çev. Baha Tevfik ve Ahmed Nebil (İstanbul: Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi, 1911).
- 10 M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981), s. 129.
- 11 Ibid., s. 139.
- 12 Alper Yalçınkaya, *Learned Patriots: Debating science, state and society in the nineteenth-century Ottoman Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 2015), s. 181.
- 13 Baha Tevfik, 'Felsefe kamusu', *Felsefe Mecmuası*, 10 (tarihsiz): 161-8, 167.
- 14 Abdullah Cevdet, *Fizyolocya-i Tefekkür: Mehazımın Esası C(K)raft und Stoff Ünvanlı Kitabın Tefekkür Bahsidir*, s. 14.
- 15 Celal Nuri, *Tarihi Istikbal* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1915), s. 39.
- 16 Abdullah Cevdet, *Fenn-i Ruh*, s. 4.
- 17 Abdullah Cevdet, *Fenn-i Ruh*, s. 7.
- 18 Abdullah Cevdet, *Fenn-i Ruh*, s. 16.
- 19 Benjamin ve Baker, 'The Internationalization of Psychology: A History' s. 2-5.
- 20 Özgür Türesay, 'Between Science and Religion: Spiritism in the Ottoman Empire, 1850-1910s', *Studia Islamica*, 113 (2018): 166-200.
- 21 Abdullah Cevdet, *Dimağ ve Melekât-ı Aklıyyenin Fizyolocya ve Hıfz-ı Sıhhası*, s. 7.
- 22 Ibid., s. 397.
- 23 Ibid., s. 9-10.
- 24 Şeyma Afacan, "Contested emotions, languages and words of the late Ottoman Empire and the early Republic of Turkey," *Handbook on Language and Emotion* içinde, der. G.L. Schiewer, J. Altarriba ve B. Chin Ng (Berlin: De Gruyter Mouton, (yayın aşamasında)).
- 25 Baha Tevfik, 'Edebiyat katiyen muzırdır', *Piyano*, 9 (11 Teşrin-i Evvel 1326/24 Ekim 1910): 93-5, 94.
- 26 Baha Tevfik, *Felsefe-i Edebiyat ve Şair Celis* (İstanbul: Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi, 1330 /1914)
- 27 Örneğin Baha Tevfik, "Nail'in mahçubiyeti", *Çocuk Duygusu*, 18 (3 Teşrin-i Evvel 1329/4 Aralık 1913), 6-8. Baha Tevfik, "Gül ve Bülbül", *Çocuk Duygusu*, 18 (3 Teşrin-i Evvel 1329/16 Ekim 1913), 3-4. Baha Tevfik, "Kıskaçlık", *Teşvik*, 1 (1 Temmuz 1326 / 14 Temmuz 1910), 2-4.
- 28 Baha Tevfik, Aşk, Hodbinî, *Piyano*, 8 (4 Teşrin-i Evvel 1326 / 17 Ekim 1910), s. 92.
- 29 Baha Tevfik, *Yeni Ahlak ve Ahlak Üzerine Yazılar* (ed. Faruk Öztürk; Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı, 2002), s. 33.
- 30 Ibid., s. 41-43.
- 31 Baha Tevfik, *Muhtasar Felsefe* (İstanbul: Artin Asarduryan ve Mahdumları Matbaası, 1332/ 1913) 139.

“SÜSSÜZ KADIN HAYÂLİN BİLE YABANCISIDIR”:

Ahmet Mithat Efendi'nin Kaleminden Hanımlara Güzellik Tavsiyeleri

BERRAK BURÇAK

BU YAZI, AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN
TERCÜMÂN-I HÂKİKAT GAZETESİNDE
MUSÂHABÂT-I LEYLIYE (GECE SOHBETLERİ)
BAŞLIKLİ YAZI DİZİSİNİN KADIN
GÜZELLİĞİNİ KONU EDEN İKİ BÖLÜMÜNÜ
İNCELEMEKTEDİR.

19. yüzyıl Osmanlı edebiyatının simge isimlerinden Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) hikâye, roman, deneme, gazete yazısı, tiyatro ve monografi tarzında kaleme aldığı iki yüze yakın eserinde sıklıkla Avrupa tesiri altında dönüşen bir geç Osmanlı toplumu resmeder.¹ Dönemin diğer erkek yazarları gibi Ahmet Mithat da bir taraftan gözlemlediği kültürel değişime dair dönemin endişelerine tercüman olurken diğer bir taraftan ise ideal/sorunlu ikiliği üzerinden yanlış batılılaşmaya karşı makbul Müslüman-Osmanlı modernliğinin ana hatlarını çizer.² Birçok eserinde geç Osmanlı toplumsal değişiminin merkezine kadınları yerleştirir Ahmet Mithat. Kadınları yazmak tesadüfî bir tercih değildir elbet, zira kadın diğer dönemlerde olduğu gibi geç Osmanlı'da da toplumsal bir imge konumundadır.³

Ahmet Mithat eserlerinde eğitimden evliliğe, giyim-kuşamdan sağlığa, cariyelikten fuhuşa kadar kadınlarla ilgili birçok farklı konuya değinir. Yine 'kadın meselesi'nde dönemin Fransızcadan gelen ve "giyinme, süslenme, yıkanma, traş olma, taranma işleri" gibi günlük bedensel pratikleri işaret eden tuvalet (toilette) kavramı da değişen toplumda bir adâb-ı muâşeret meselesi olarak önemli bir yer tutar.⁴

Bu yazı, Ahmet Mithat Efendi'nin 1304/1887-1307/1890 yılları arasında *Tercümân-ı Hâkikat* gazetesinde "vakti hoş geçirmek için kırâat-i mütenevvia resâilidir" ibaresiyle tefrika ettiği ve daha sonra kitap halinde yayımladığı *Musâhabât-ı Leyliye* (Gece Sohbetleri) başlıklı yazı dizisinin kadın güzelliğini konu eden iki bölümünü inceleyecektir.⁵ Bu iki bölüm, yirmi farklı başlık/kitaptan oluşan ve Nüket

Esen'in "çeşitli konularda bilgi veren deneme yazıları" şeklinde tarif ettiği *Musâhabât-ı Leyliye*'nin 1887 tarihli *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl* (Kadınlarda Güzelliği Korumak) başlığına sahip altıncı sohbeti ve 1888 tarihli *Kadınlarda Tezyîd-i Cemâl* (Kadınlarda Güzelliği Arttırmak) başlığını taşıyan on üçüncü sohbetidir.⁶ Ahmet Mithat bu iki yazısıyla kadınlara yüz, saç ve vücut güzelliğini korumaya yönelik sunduğu bir dizi tavsiye üzerinden birbiri içine geçen iki farklı amaçla hizmet eder: bir taraftan güzelliği kadınlara ait bir alan/vasıf olarak tanımlayarak bu alanı kadınlar ile sınırlar diğer bir taraftan ise hanımlara sunduğu muhtelif güzellik reçeteleri ile dönemin makbul Müslüman kadın güzelliğini tarif eder.

“ACAYİP! HIFZ-I CEMÂL NEDEN KADINLAR İÇİN OLSUN?”

Ahmet Mithat her iki yazının başlığında da açıkça ifade ettiği üzere güzelliği kadınlara ait bir mesele/alan olarak tanımlar. Böyle bir sınırlamaya okuyucunun karşı çıkacağını düşünerek şöyle yazar Mithat: "Karilerimiz ser levhamızda 'kadınlar' lafzını görünce hiddet etseler ve 'acayip! hıfz-ı cemâl neden kadınlar için olsun? Niçin erkekler buna teşrîk eylesinler' diye itirazlar eyleseler mazûrdurlar. Ama bu mazûriyet kendilerine hakk da kazandıramaz."⁷ Buraya neden erkekleri dahil etmediğini ise şöyle açıklar Ahmet Mithat Efendi:

"Hıfz-ı cemâl meselesinden erkekleri müstesna tutmalığımıza sebep onların zaten sahib-i cemâl olmalarından neşet eyleyeceğini erkek efendiler beyler itikât ederler de memnûn ve mutmain olurlar ise bu itminânlarını tebrîk ederiz. Fakat şu istisnâya sebep erkek denilen şeyde matlûb-ı aslî ve hakikî cemâl olmayıp akl şecaat hüner çalışkanlık ve bunların mahsûlû olmak üzere zenginlik ve bâ-husûs ıyal ve evlâdına muhabbet gibi şeyler evsâf-ı merdânedan ibaret olacağına kanâ'at ederler ise elbette daha doğru düşünmüş ve itminânlarını daha ziyâde ciddileştirmiş olacaklarına ne onlar şüphe etsinler ne de biz şüphe ederiz."⁸

Yukarıdaki satırlarda açıkça ifade ettiği üzere, Ahmet Mithat Efendi zaten güzel olan erkeklerin

Ahmet Mithat Efendi

güzelliğe ihtiyaçları olmadığını, erkekte olması arzu edilen vasıfların güzellikten ziyade akıl, cesaret ve çalışkanlık gibi alanlara tekabül eden birtakım nitelikler olduğunu ifade eder. Erkekler Mithat'ın saydığı bu erdemler sayesinde üretecekleri zenginlik ve aile sevgisi gibi kazanımlarla yetinmelidir, zira Mithat'a göre kadınlar bir erkekte güzellik değil para arar: "Demek oluyor ki kadın kısmı kocasının yüzünden ziyâde eline bakar imiş."⁹ Erkek içinse kadında güzellik önemlidir: "Aklen ve şer'an kadın için tezyîn cümle-i levâzımdan olup bu süsler bu ziynetler hep erkeğin gözüne daha hoş görünmek için oldukları cihetle erkekler bunu iltizâm bile ederler."¹⁰ Ahmet Mithat'ın kastettiği kadın güzelliği fizikseldir ve eril bakışa yöneliktir. Burada kadın güzelliğin nesnesi, erkek ise güzelliğin öznesidir.

Burada güzellik toplumsal cinsiyeti inşa eder. Şöyle ki, kadınlık ve erkeklik iki farklı ideal temelinde ayrılır. Kadınlık duyusal alana hitap eden estetik bir ideal olan güzellik ile özdeşleştirirken erkeklik ise fikir, düşünce, cesaret ve çalışkanlık gibi bir dizi nitelik ve erdem üzerinden tanımlanır. Kısacası beden kadını, akıl ise erkeği temsil eder. Güzellik, cinsiyete dayalı bir ölçüt olarak, alafrangalaşma tehdidi yaşayan geç Osmanlı toplumunda elit erkeklerin makbul modern Müslüman kadını oluşturmak adına kimin ve neyin güzel veya çirkin olduğuna karar vermek için kullandığı önemli bir vasıta. İşte Ahmet Mithat Efendi'nin bu iki yazıda yaptığı tam olarak da budur!

Kadın demek güzellik demek olduğuna göre güzellik üzerine kalem oynatmak da hanımlara bir hizmettir: "Eğer Hakk-ı Teâlâ'nın kadınlara vermiş olduğu cemâli muhafazaya medâr olacak birkaç rey ve nasihât verebilir isek biz yalnız hizmetimizin bu derecesiyle de iftiharla kanaat eyleyebiliriz."¹¹ Ahmet Mithat kadınları hem sağlıklarını korumak ve hem de sakil duruma düşmemeleri adına bilgilendirir:

"Karielerimiz lütfen ve mürüvveten dikkat buyursunlar ki maksadımız kendilerini tezyînden men değildir. Şer'an dahi bir kadının esbâb-ı ziynetini ikmâl etmesi câiz ve hatta lazımdır. Fakat bu tezyîni hem muzır hem de gayr-ı mütenasib bir sûretde icrâ edip de zararını görmekle beraber maskara dahi olmaktan ise bu bâbta kendi maksatlarını ikmâl edecek bazı nukat üzerine nazâr-ı dikkatlerini celb etmek istiyoruz."¹²

"CEMÂÎ-İ ASLIYI BOZANLAR[IN] NE GİBİ ŞEYLER OLDUKLARINI BİR KERE ENZÂR-I DİKKATE ARZ EDELİM"

Ahmet Mithat güzelliği yüz güzelliği, saç güzelliği ve vücut güzelliği olmak üzere üç farklı alana ayırır. Yüz güzelliğinin olmazsa olmazları yüz kıllarından arındırılmış yumuşak dokulu kusursuz bembeyaz bir cilt, pembe bir ten rengi, bembeyaz dişler, koyu renkli kaşlar ve parlak uzun saçlardır. İnce bir bel, küçük ayaklar ve tertemiz, kısa tırnaklı yumuşak beyaz eller ise vücut güzelliğinin temel unsurlarıdır. Tanımlanan bu ideale sahip olmak ise pek de öyle kolay bir iş değildir, zira kadınlar güzelleşmek adına bir takım zararlı usullere başvurup halihazırda sahip oldukları "cemâl-i asliyi" bozmaktadırlar. Hal böyle olunca da güzelliği korumak adına hanımları bu zararlı uygulamalara karşı uyarmak da Ahmet Mithat'a düşen mühim bir vazifedir.

Ahmet Mithat'a göre güzelliğin en büyük düşmanı makbul olan yumuşak, taze, lekesiz ve beyaz bir cildi bozacak olan uygulama ve kozmetiklerdir. Cildi sertleştiren, buruşturan, gevşeten ve cildin sarkmasına sebep olan her türlü ürün/uygulama kadınları çirkinleştireceği için zararlıdır ve kesinlikle uzak durulmalıdır. Yine güzelliğe gölge düşüren diğer düşmanlar ise sırasıyla sigara, korse, dar ayakkabılar, elbisede yanlış renk seçimi ile Avrupa'dan ithal edilen saç ve yüz boyalarıdır.

Musahabat-ı Leyliye,
Onüçüncü musahabe,
Kadınlarda Tezyid-i
Cemal

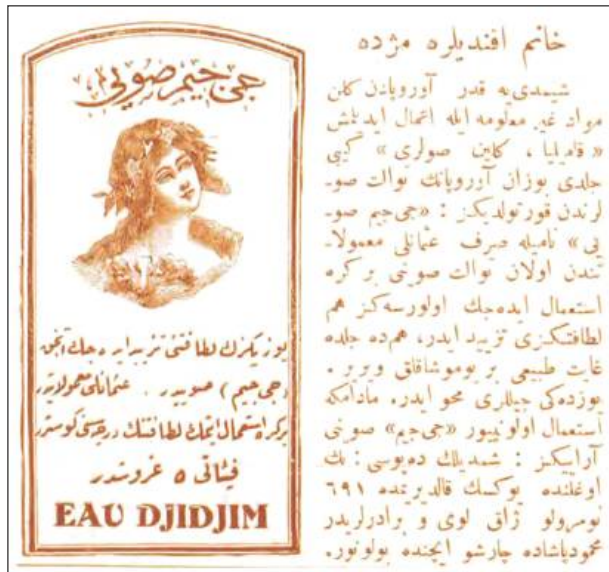

Cilt güzelliğinin en önemli kriterlerinden birisi cildin yumuşak olmasıdır. Bu bakımdan güzelliğin başlıca düşmanlarından birisi Mithat'ın "ameliyat-ı kerihe" (iğrenç, tiksindirici bir uygulama) olarak tabir ettiği "yüz yolkmak" yani yüzü tüylerden arındırmak amacıyla yüze yapılan ağdadır. Ahmet Mithat Efendi'nin bu konudaki şikâyeti şöyledir:

"Şeker pekmez gibi mevâdd-ı sükkeriye kadın-lardan bazıları ağdalandırarak yüzlerine yapıştırırlar tamam bu ağda yüzdeki ayva tüylerine yapıştıktan sonra ağdanın bir ucundan tutup kuvvet ve şiddetle çektikleri gibi "cart" diye o mahalın ayva tüylerini kopartırlar. Bâdehu diğer taraflara yapıştırıp tekmi'l yüzü bu sûretle yolarlar. [...] Sepilenmiş deri veya hut tef kursağı gibi bir sûretde ne letafet kalır? Ya bu ameliyatın yüz derisini ne kadar tahrip eylediği mülâhazaya şayân değil midir? Bazı nazik yüzlerden kan fışkırdığı nadir olmadığı gibi bu ameliyât-ı kerihîyi adet edinmiş olanların yüz derilerine bir gıl-zet gelir ki o mübârek yüzlerin derisi taban derisi gibi kas katı bir şey olur."¹³

Yukarıdaki satırlardan açıkça görüldüğü üzere, kadında ayak tabanı ile mukayese edilen pürüzlü sert bir cilt güzel sayılmaz.

Gergin ve kırışksız bir cilt ise yüz güzelliğinin diğer önemli bir unsurudur. Bu bakımdan cilt güzelliğini bozan yüz ağdasını yine cilde sürülen zararlı muhtelif sıvı (tuvalet suları) ve boyalar takip eder. Burada

Cicim Su, Arif Kolay vd., *İlan-ı Ticaret - Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Ticarî Hayatı* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2012), s. 54

ilk "şayân-ı ihtiraz ve tevakkî" olan şey yaşlanmış hanımların fazlaca rağbet ettiği ve "yüzün derilerini gerdirecek olan bazı sulardır."¹⁴ Bu tip suları kullanmak kadınlara fayda yerine zarar getirir. Ahmet Mithat bu görüşünü adeta matematik problemini andıran bir mukayese üzerinden okuyucuyla paylaşır:

"İkisinin de yüzleri bir hâlde bulunan iki kadından birisi bu sulardan istimâle başlasa ve diğeri istimâl etmese altı ay sonra elbette istimâl edenin yüz derileri daha ziyade gevşek ve pörsük olur ve istimâl etmeyen yüzü evvelki hâli fark olunamayacak bir halde devam eder."¹⁵

Anlaşıldığı üzere, kadında "gevşek ve pörsük" bir cilt güzel değildir. Taze güzelliğin makbul sayıldığı böyle bir güzellik kurgusunda bir kadın için yaşlanmak en büyük felaket olsa gerek. Mevzubahis güzellik olunca kadınlar için geçmişten günümüze pek de değişen bir şey yokmuş gibi görünüyor.

Dahası yüz güzelliği için cilt beyaz, parlak ve pürüzsüz olmalıdır. Hal böyle olunca da cilde sürülen ürünler arasına adı üzerinde, cildi düzgün göstermek ve beyazlatmak amaçlı, düzgün denilen birtakım tertipler de dahildir.¹⁶ Bir bakıma eski zaman fondöteni olarak düşünebileceğimiz düzgün anlaşılan ki o dönemde kadınlarının vazgeçilmez güzellik ürünleri arasındadır. Piyasada düzgünlerin zararsız olanı mevcut olmasına mevcuttur der Ahmet Mithat, ancak burada asıl endişe uyandıranlar mesela "nitrat dö bismut" gibi kimyasal madde içeren düzgünlerdir ki bunlar sadece cilt değil aynı zamanda yüz güzelliği ve sağlığın da nişanesi olan bembeyaz dişler için de fevkalade zararlıdır. Şöyle yazar Mithat:

"Kadınlar yalnız beyaz olmak arzusuyla bunlara rağbet ederek halbuki hangileri muzır hangileri zararsız olduğunu fark edemediklerinden bazıları- nı istimâl ile yüzlerinin derilerini kalınlaştırdıktan mâadâ dişlerini dahi çürütüp harâp ederler ki güzel ağızlarının en mükemmel ziyneti olan dişlerin harâbı yalnız hıfz-ı sıhhatlerince değil hıfz-ı cemâllerince dahi ziyâde acınacak ahvaldendir."¹⁷

Kadınlar sağlıklı kalmanın yanı sıra komik düşmemek için de kimyasal düzgünlerden kesinlikle uzak durmalıdır. Düzgünlerin zararı konusunda Ahmet Mithat'ın yabancı bir yazara referansla okuyucuya sunduğu kanıt son derece bilimseldir:

"Yüzünde bu nev düzgünlerden bulunan kadınlar ruh gazının ziyâde yandığı bir yerde ve yağ ve is kokusu ziyâde olan matbâh civarında velhasıl "asid idro sülfürik" gazını neşreden yerlerde bulunacak olurlar ise bu gaz yüzlerindeki düzgünü simsiyah eylediğinden beyaz olayım derken o kadının simsiyah zenciye kesilmesi muhakkak imiş."¹⁸

Düzgünün yanı sıra yine dişlerin bir başka büyük düşmanı daha vardır: sigara! Mithat'ın "dişlerin cel-ladı" olarak tanımladığı sigara kadınlarda diğer bir çirkinlik alameti sayılan sararmış diş ve sarı benze yol açar. Hanımlara bembeyaz inci gibi dişlere sahip olmak için "olur olmaz" diş tozları ile diş etlerini zedeleyen sert fırça kullanımı yerine yumuşak bir fırçaya sabun sürerek dişleri fırçalamayı önerir. Ayrıca Mit-

hat diş temizliği için okurlarına bugünün deyiimiyle 'organik' bir reçete de sunar:

"Diş temizlemek için bir parça ekmek kabuğunu maşa üstünde yavaş yavaş kuruta kuruta kömür haline takrib etmeli. Bâdehu onu incecik toz haline bi't-tahvil gayet ince ve sık ve yumuşak çuka süngerlerin düzgün tarafını batırarak dişlere sürmeli ama bu ameliyatı dahi mübalağa etmemeli. Zira dişlerin üzeri mineli olduğundan bu mine sıyrılır ise dişler daha tez harâp olurlar."¹⁹

Yukarıdaki satırlarda açıkça ifade ettiği üzere, Ahmet Mithat için güzellik bahsi aynı zamanda bir sağlık bahsidir. Kadında makbul olan suni güzellik değil sağlıklı olan doğal güzelliştir.

Krem Pertev, Arif Kolay vd., *İlan-ı Ticaret - Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Ticarî Hayatı* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2012), s. 54

Güzellik söz konusu olunca bir kadında beyaz ve yumuşak olması gereken uzuvlar arasında eller de yer alır. Ahmet Mithat kadınlara hem cildi hem de elleri yumuşak ve beyaz tutmaları için gül suyu, bal, zeytinyağı sabunu, gliserin ve salatalık özü gibi doğal içerikli ve evde kolayca yapabilecekleri birtakım pratik reçeteler önerir. Bu tarifler arasında bal ve gül sulu bir 'tonik', "bal sabunu" denilen katı bir sabun ile salatalık özlü, badem veya kakao yağı içeren bir çeşit merhem olarak düşünülebileceğimiz pomatlar öne çıkar, örneğin "pommade aux concombres", "tatlı badem pomadesi" ve/veya "pommade de cacao" gibi.

Hanımlara sunulan bu tariflerin hepsi faydalı ve moderndir. Şöyle ki, her bir reçete hem cildi bozmayan bir içeriğe sahiptir hem de yapılışı bilimsel bir usule dayanır. Meramımızı daha iyi anlatabilmek adına Mithat'ın sabun tarifine bir göz atalım:

"En hâlis Girid sabunundan yüz dirhem sabunu yüz dirhem dahi adi bal içine koyarak yirmi dirhemi benjoin ve on iki dirhem storax "storaks" ilavesinden sonra bir mermer havanda güzelce dövüp katı merhem haline getirmeli bâdehu küçük küçük sabun-cuklar yapıp adeta sabun gibi kullanmalı."²⁰

Yine yüz güzelliği açısından yüzdeki siyah noktalar da cildi bozan diğer bir unsurdur. Ahmet Mithat hanımlara siyah noktalardan kurtulmak için uzunca bir reçete sunar:

"[S]avon vert yeşil sabun denilen terkipten elli gram alıp yüz gram ispirto içine koyarak gayet hafif hararetle eritmeli. Bâdehu bir buçuk gram lavanta ruhu ve bir buçuk bergamut ruhu katub güzelce çalkalayarak mecz ile bir merhem vücuda getirmeli [...] Bu merhemi yaptıktan sonra yüzü tahammül edilebilecek kadar sıcak su ile ziyâdece yıkamalı. Deri yumuşadıktan sonra bir çuka süngerini işbu merheme batırıp yüzün derisi üzerine tahammül edilebilecek

kadar kuvvetle epeyce bir zaman sürmeli. Sünger üzerindeki merhem bitince tekrar batırıp tekrar sürmeli. Bu halde yüzün derisi o kadar yumuşar ki bir saat anahtarı ile mahûd noktalar üzerine dürttüğce derûnlarındaki mevâdd-ı şahmiyye kolay kolay çıkarlar. [...] Fakat ameliyât-ı mezkûre hitâm bulduktan sonra yüze biraz tatlı badem yağı sürüp bir yumuşak tülband ile güzelce kurulamalı."²¹

Tarifler konusunda siz ne dersiniz, ey sevgili okur? Sizce Ahmet Mithat'ın tarif ettiği bu reçeteler denemeye değer mi? Yoksa bu tarifleri fazla külfetli mi buldunuz? Ahmet Mithat kadınların güzel olmak için külfet altına girmesi gerektiği fikrindedir, zira güzellik bakım ister ki bu da zahmetsiz olamaz: "İşte

cemal-i aslı tezyîd edilmek için bu kadar külfetler lazımdır."²²

Saçlara gelince, gür ve parlak saçların en büyük hasmı Avrupa'dan ithal edilen saç boylarıdır:

"[...] saçları boyamak için Avrupa'dan gelen suların kâffesi muzırrdır. [...] Zira hangi kadın bunları istimâl eder ise saçları o hâl-i tabiilerine mahsûs olan revnâk ve cilayı kaybederek solgun bir renk aldıkları gibi evvelki tazeliğini ve düzgünlüğünü dahi kaybederek eski pöstekiler üzerindeki kıllar gibi bir hâl-i müstekreh peydâ ederler."²³

Güzel saçlara sahip olmak isteyen kadınlar saçlarını "Karakulak suyu" gibi iyi suyla veya "taze yağmur" suyuyla yıkamalı, saçları sabun kalmayacak şekilde iyice durulamalı ve yine doğal içerikli ev yapımı "gül pomadesi" ile "yasemin pomadesi" gibi pomatlar ile saçlarına bakım yapmalıdır. Saç dökülmesine karşı sığır iliğinden mamul bir tarif de sunar Ahmet Mithat okuyucularına.

Kaşlara gelince ise kaşları boyamak için her ne kadar rastık uygun bir boya olsa da, Mithat, hanımlara kaşlarını boyamak için daha hafif bir renk veren doğal bir tertip sunar:

"Kalem kalınlığında defne dalını yağ mumunda yakıp hâsıl olan isli kömürü fırça gibi kaşlarına sürerler ise nefini rastıkdan ziyâde görürler. Bu defne dalını mumda ateş oluncaya kadar yakıp kömür ederek bu kömürü incecik toz haliyle bir mikdar gül pomadesine karıştırırlar da rastık yerine onu kullanırlar ise en büyük menfaati bunda görürler."²⁴

Hanımlara sunulan bu reçeteler Avrupa'dan ithal kozmetik ürünlere karşı birer alternatiftir elbet ancak bu tariflerle alt bir metin de sunar okuyucuya Mithat. Şöyle ki, kadınlar güzel olayım derken Avrupa menşei pahalı ve zararlı güzellik ürünlerinin cazibesine kapılır. Bu esnada kadınlar bir taraftan aile

Hanımlara Mahsus Gazete, 7 Rebiyülahir 1313-14 Eylül 1311-26 Eylül 1895, no.8

bütçesini israf, diğer bir taraftan ise kıymetli birer hazine olan sağlık ve güzelliği de feda ederler. İşte bu zayıfatın önünü doğal güzelliği öne çıkartan böylesi pratik reçeteler ile almak pek ala da mümkündür Ahmet Mithat'a göre.

Güzellik açısından diğer önemli bir husus ise doğru ayakkabı seçimidir. Dar ayakkabı ayak sağlığı ve güzelliğinin baş düşmanıdır. Ahmet Mithat kadında küçük ayağın makbul olduğunu belirtir ve kadınlara

rın ayaklarını küçük göstermek için seçtikleri dar ayakkabıların ayakta nasıra sebep olduğunu söyler. Dahası, dar ayakkabı yüzünden topallayarak yürüyen bir kadın acınacak haldedir Mithat'a göre. Özetle, moda olan potin ve iskarpin seçiminde önemli olan ayak numarasına göre uygun pabuç seçmektir: "Binâenaleyh ayakkabılarını tamam ayağa göre yaptırarak güya ayakları küçültmek için refâtârı bozmak tahrîb-i hüsn meselesinde en büyük ehemmiyet verilecek ahvâldendir."²⁵

Kadınların vücut güzelliğini alakadar eden diğer bir mesele ise korseidir. Aslında Ahmet Mithat kadında korse kullanımına karşı değildir. Alafranga usulü giyinmek isteyen bir kadın vücut şekline göre vücudu sıkmayan bir korse seçebilir, aksi halde çirkin bir görüntüye sebep verir. Okura bu konuda bir resim çizmek adına kilolu bir kadını örnek verir Ahmet Mithat:

"Mesela şişman bir kadın bir ucu göbek üzerine düşüp diğer ucu dahi memeler hizasına kadar gelen korseyi istimâl eder ise testi gibi memelerini kaldırıp ağzı içine tıkarcasına bir şekl-i acib ve garîb almış olacağından işte kendi letâfet-i endâmını kendisi ihlâl etmiş olur. [...] Bir kadına korse kadar lâzım olan kisve işte bilahare bu sûretle tahrîb-i hüsn hizmet ider ise artık hıfz-ı cemâl hususunda hurde-endiş ve dakika-bîn olan kadınların ne kadar ehemmiyetli davranmaları lazım geleceği nazâr-ı hikmetlerinde kendi kendisi tahakkuk eder."²⁶

Ahmet Mithat Efendi'nin yukarıda listelenen tüm bu detaylı fikir, tavsiye ve reçetelerin sonunda kadın güzelliği hakkında vardığı kanaat *Kadınlarda Tezyid-i Cemâl*'in sonunda ifade ettiği üzere ifrat ve tefrit arasında vücut bulan ılımlı bir güzelliiktir:

"Netice-i kelâm tezyîn-i cemâl hususunda bin müellif bir yere gelse vereceği nasihatın faide-i katiyesi olamaz. Her halde kadın kendisine yaraşacak şeyleri tab-ı selimi ve zevk-i müstakimi ile yine kendisi tayin edecektir. Müstefid olabileceği bir nasihat bulunabilir ise o dahi tezyîn-i cemâl için müracaat edeceği esbaba tevessülde zinhar mertebe-i ifrata varmaması nasihatinden ibarettir."²⁷

BERRAK BURÇAK - BİLKENT ÜNİVERSİTESİ, SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Metnin son okumasını yapan Abdürrahim Özer'e teşekkür ederim.

1 Ahmet Mithat kaynakçası için bkz. Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014).

2 Edebiyat-endişe üzerine mükemmel bir çalışma için bkz. Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, 5. basım (İstanbul: Metis Yayınları, 2016).

3 Bu konuda örnek bir kaç çalışma için bkz. Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012); Gülhan Erkaya Balsoy, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye karşı: Geç Osmanlı Doğum Politikaları* (İstanbul: Can Yayınları, 2015); *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, hazırlayan Feryal Saygılıgil, (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2016); *Kadınlarda Dile Düşünce: Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet içinde*, (der.) Sibel Irmık ve Jale Parla, 7. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020).

4 Bkz. "Tuvalet" *Kubbealtı Lugatı: Büyük Misalli Türkçe Sözlük*, haz. İlhan Ayverdi (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011).

5 Ahmed Midhat, *Musâhabât-ı Leyliye, Altıncı Musâhabe: Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl* (İstanbul: 1308); Ahmed Midhat, *Musâhabât-ı Leyliye, On Üçüncü Musâhabe: Kadınlarda Tezyid-i Cemâl* (İstanbul: 1310). Ayrıca bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Musâhabât-ı Leyliye: Gece Sohbetleri*, haz. Serap Aslan Cubutoğlu (İstanbul: Dergah Yayınları, 2019).

6 Esen, *Hikâye Anlatan Adam*, 185.

7 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 1.

8 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 5.

9 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 6.

10 *Kadınlarda Tezyid-i Cemâl*, 3.

11 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 9.

12 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 24.

13 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 15-16.

14 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 16.

15 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 16-17.

16 Reşad Ekrem Koçu düğünü şöyle tarif eder: "Eski usul makyajda kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz ve kırmızı boyalar." Bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Düğün," *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (İstanbul: Doğan Kitap, 2015), 104-105.

17 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 17.

18 *Kadınlarda Tezyid-i Cemâl*, 7.

19 *Kadınlarda Tezyid-i Cemâl*, 19-20.

20 *Kadınlarda Tezyid-i Cemâl*, 16.

21 *Kadınlarda Tezyid-i Cemâl*, 9-10.

22 *Kadınlarda Tezyid-i Cemâl*, 29.

23 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 20.

24 *Kadınlarda Tezyid-i Cemâl*, 18-19.

25 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 30.

26 *Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl*, 69-70.

27 *Kadınlarda Tezyid-i Cemâl*, 31.

Çoluk Çocuk Yollara Düşmek

N. ZEYNEP YELÇE

DOSYA

**SAVAŞ ZAMANLARINDA SAVAŞMAK
ERKEKLERE, YOLLARA DÜŞMEK İSE
KADINLARA VE ÇOCUKLARA DÜŞER
GENELLİKLE. BU YAZININ KONUSU OLAN
1520'LERDE DE DURUM FARKLI DEĞİL.**

“1923 senesi Mart ayı sonlarında geceleyin üç atlı bir arabanın alabileceği kadar zaruri eşya ile birlikte Yeni Pazar'dan yola çıkmışlar.” diye anlatmıştı aile büyüklerimden biri. Ona da, o arabaya binip yurdundan göçmek zorunda kalan büyükleri anlatmış. Bu küçük kabile Üsküp üzerinden Sofya ve Filibe'den geçerek Edirne'ye gelmiş. Nisan ayında Edirne sınır kapısına vardıklarında henüz işgal kuvvetleri İstanbul'u terk etmemiş olduğundan geçiş izni alamamışlar. Bulgaristan'ın Varna limanından deniz yolu ile gitme imkanı olabileceğini duyan aile bu sefer de Edirne'den Varna'ya gitmiş. Fakat orada da gidiş için mücadele alamayıp tekrar Edirne'ye dönüp beklemişler. Sonunda zorlu bir sürecin ardından başarmışlar güvenli hissettikleri topraklara yerleşmeyi. Bir daha da geri dönmemişler.

Çok benzer bir hikayeyi onlarca yıl sonra 1990'lar da Bosna Savaşı sırasında yurdundan kaçmak zorunda kalan Emine Şeçeroviç Kaşlı'nın anlattıklarında da görmek mümkün. 1995 yılında annesi ile birlikte Saraybosna'dan Kurtuluş Tüneli'ni kullanarak çıkan ve iki sene Türkiye'de mülteci olarak kalan Kaşlı o dönem 10 yaşında bir çocuk olarak yaşadıklarını *Kurşunların da Rengi Var* adlı kitabında anlatıyor.¹ Ailemin aksine Kaşlı yurduna dönebilenlerden. Bu terkedişler, geri dönüşler ve dönemeyişler 20. yüzyıla özgü değil elbette. Dönelim 500 yıl öncenin Bosna'sına. Emir O. Filipović, Bosna Krallığı'nın Osmanlılara düşmesi sırasında yazılan Venedik raporlarını incelediği çalışmasında yine çok benzer bir manzara tasvir ediyor. Bu raporlara bakıldığında yöre halkının memleketi terk ettiği görülüyor. Örneğin, 11 Haziran 1463'te Ancona'ya Sibenik'ten yola çıkmış bir gemi varmıştı. Gemiden aileleriyle birlikte inen dört asilzade de geminin Bosna'dan kaçan yolcuları arasındaydı.²

Savaş zamanlarında savaşmak erkeklerle, yollara düşmek ise kadınlara ve çocuklara düşer genellikle. Bu yazının konusu olan 1520'lerde de durum farklı değil. Bu dönemde Osmanlı ordusunun Avrupa'ya

doğru adım adım ilerleyişinin yarattığı korku ve endişe özellikle kadınların ve çocukların çektiği ve çekeceği sıkıntılar etrafında yoğunlaşır. Bu nedenle de imkanı olanların ailelerini kuşatma bölgelerinden uzaklaştırdıkları görülür.³

Bu sebepten olsa gerek, Osmanlı ordusu 1526'da Budin'e vardığında şehri büyük oranda terk edilmiş bulmuştu. Osmanlı kaynakları kentte sadece tüccarların, zanaatkarların ve Yahudilerin kaldığını belirtir.⁴ Ordunun Budin'e ilerlerken pek çok kaleyi ele geçirdiği, bu hareketlilik nedeniyle halkın yöreyi terk ettiği anlaşılmaktadır. Altmış yaşlarındaki Fransız bir Rodos şövalyesi bu duruma bizzat şahit olmuştur mesela. Rodos düştükten sonra, önce Lehistan'a, oradan da Viyana'ya giden bu şövalye Venedik üzerinden Roma'ya geçmek niyetindedir. Venzon civarında Venedik'e kaçmakta olan bir kabile ile karşılaşmıştır. 7 atlı eşliğinde hareket eden arabada 7-8 soylu bulunmaktadır. Bu haberi öğrendiğimiz 28 Eylül tarihli mektupta Kraliçe'nin Viyana ile Buda arasında Pressburg'da (Bratislava) olduğunun ortaya çıkmasıyla 8.000 civarı kişinin daha Budin'den kaçtığı tahmin edilmektedir.⁵ Aslında kaçanlar da pek güvende değillerdir. Söylentilere bakılırsa, Macar köylüler kaçan asilzadeleri buldukları yerde, “memleketimizi soydunuz, şimdi de kaçıyorsunuz” diyerek öldürmektedir.⁶ Yöredeki karışıklık İngiliz istihbaratına da yansımıştır. Krala sunulan 20 Eylül 1526 tarihli raporda Türklerin Budin'de 13-14 yaşın üzerindeki herkesi öldürdükleri söylenmekle beraber, kaçan Macar asilzadelerinin ise kendi topraklarını yakıp yıkarak Türklerden daha büyük zulüm gösterdikleri vurgulanmaktadır.⁷

1520'lerin başında Osmanlı ordusundan kaçanlardan biri de ileri gelen Sırp asilzadelerinden birinin kızı olan Jelena Jaksic idi. Jelena ardı ardına iki Sırp despotu ile evlenmişti. İkinci eşinin ölümünün ardından, daha sonraları kağıt üzerinde de olsa Sırp despotu ünvanını taşıyacak olan oğlu Stefan henüz erişkin olmadığı için, despotiçe olarak Kupenik kalesinde hüküm sürmekteydi.⁸ 1521 Temmuzunun ilk günleriydi. Böğürdelen kalesi düşmüş, Ahmed Paşa kesilen başları yola dizmiş padişahın yolunu gözlüyordu. Jelena bu haberi çok geçmeden almış olmalıydı ki kısa süre sonra 16 yaşındaki oğlunu da yanına alarak peşindeki Osmanlı ordusundan kaçmak için yollara düşecekti. Muhtemelen kaçma hazırlıklarını tamamlamak için zaman kazanmak istediğinden olacak, Sultan Süleyman'a adamlarını göndererek itaat talebini iletmişti:

I. Viyana Kuşatması, Hollanda gravürü, 1589 (), British Museum

... hüküm itdüğüm Sirem vilayetini cümle kaleleri ile padişaha teslim eyleyüb oğlum dahi ayağı türabına varsun, ben dahi yüz sürevarayım, bana dahi her kande yer gösterirse anda olayın (bana nerede yer gösterirse oraya gideyim), memleket padişahındır, vilayet halkını esir idüb memleket urulmasın.⁹

Talep kabul edilmiş, kendisine bir tercüman ile haber gönderilmişti. Oysa iki gün sonra işin içinde hile olduğu anlaşılmış, despotiçenin oğlunu da alarak sırra kadem bastığı haberi gelmişti:

Ve Sirem vilayeti beği olan avrat memleketinden firar eyleyüb tahtını hali koyub (boş bırakıp) kaçdı diyü haber geldi. Mezkurenin göndermiş olduğu haber-i itaati muhazz-ı memleket hıfzı için hile imiş. Ne canibe kaçduğu sıhhati ile malum olmadı. Memleket keferesi nice nice olmuşlar ve varan tercümanı krala dil (casus) göndermiş.¹⁰

Sultan "Sirem Beği olan avrat"ın peşini kolay bırakacağı benzemiyordu. Despotiçenin bir mağaraya saklandığı haberi alınınca Niğbolu Sancakbeyi Behram Beğ ile Silistre Sancakbeyi Mahmud Beğ üzerine gönderilmiş, mağara basılmış, ne Jelena ne de oğlu bulunmuş ama mağarada saklananlar esir alınmıştı. Bu arada Avlonya Sancakbeyi Bali Beğ Kuponik kalesini zaptetmekle görevlendirilmiş, çok geçmeden de kaleyi ele geçirmişti. Nihayet 31 Temmuz'da padişah da Kuponik kalesine uğramıştı.¹¹

Dönemin kadın idarecilere pek de alışık olmayan Osmanlı kaynaklarının "Sirem beği olan avrat" ola-

rak andıkları Jelena Jaksic'in kaçtığı haberi bu sıralarda Venedik istihbaratına da yansımıştı. Venedik kaynakları da kalenin bir kadının hükmü altında olduğunu vurgulama gereği duymuştu. Ağustos'un ilk haftasında Venedikliler Sırbistan'da hüküm süren, 16 yaşında bir oğlu olan kadının Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu duyunca tebaasını Türk'e bırakarak kaçtığını Zadar emini Anzolo Guoro'nun 30 Temmuz 1521 tarihli mektubundan öğrenmişti.¹² Jelena Jaksic oğlunu da alıp yollara düşmeseydi ne olurdu bilmek mümkün değil; bildiğimiz ana oğulun kurtulduğu ve Jelena'nın oğlu Stefan Berislavic'in, Gazi Hüsrev Bey 1535'te Ferdinand'ın taraftarı olmasından şüphelenip onu ani bir saldırıda öldürene kadar yaşadığı.¹³

1529 Eylülünün başında Sultan Süleyman ordusu ile birlikte Budin önünde karargahını kurmuş şehre girmeyi bekliyordu. 18 Ağustos'ta Mohaç Ovası'nda Yanoş Zapolya'yı kabul etmiş, onu usulüne uygun bir şekilde Macar Kralı yapacağının taahhüdünü vermişti. Bu arada Osmanlı ordusunun ilerleyişi karşısında pek çok kale teslim olmuştu bile. 3 Eylül'de kuşatılan Budin birkaç gün dirense de 8 Eylül'de düşmüş, kaçmaya çalışanlar yakalanıp kılıçtan geçirilmiş, malları yağmalanmıştı. Esir alınan kızları ve oğulları ise ordugahta herkesin içinde satılmıştı.¹⁴ Sultan Süleyman'ın ordusuyla beraber Viyana üzerine yürümesi bekleniyordu. Bu durum Viyana'da büyük panik yaratmıştı. Söylentilere bakılırsa, Viyana'da yeterli sayıda asker yoktu; savunma için

kent sakinleri eğitiliyor, ancak bunlar da deneyimsiz ve hazırlıksız oldukları için pek güven uyandırmıyordu. Ferdinand'ın Bohemya ve Alman askeri ile yetişeceği söylentilerinin ise inandırıcılıktan uzak olduğu düşünülüyordu. İmkani olan, elinden gelen kadınları ve malları ile kaçıyorlardı. Kentteki yetkililer bu durumdan haberdar olmalarına rağmen çoğu kez çaresiz kalıyorlardı. Şehrin tamamen terk edilmemesi için kadınlar dışında kimsenin kentten çıkmasına izin verilmiyor; erkeklerin şehri terk etmesine, kentten mal çıkarılmasına müsaade edilmiyordu. Bu durumdan hoşnutsuz olan hali vakti yerinde Viyanalılar yasakları aşmanın yolunu bulmuş olsalar ki çevre yollarda kadınları taşıyan çok sayıda araba ve atlı soylular görülmüyordu. Öyle ki bir görgü tanığı bir günde Viyana'dan kadınları ve çocukları taşıyan 200 araba çıktığını görmüştü.¹⁵

Aslında bu hareketlilik Osmanlı ordusu henüz Budin'e varmadan çok önce başlamıştı. Venedik hükümü altındaki Friuli bölgesinin emini (*proveditore*) Gregorio Pizamano daha 7 Ağustos tarihli mektubunda, casuslarından ve kaşiflerinden aldığı bilgilere dayanarak, Viyana'nın korku içinde olduğunu belirtiyordu.¹⁶ Pizamano, 2 Eylül tarihli mektubunda Viyana'da herkesin panik içinde olduğunu vurguluyor, imkanı olanların servetlerini ve mallarını yanlarına alıp şehri terk etmekte olduğunu anlatıyordu. Hali vakti yerinde, yüksek mevkili biriyle evli, Venedik kökenli soylu bir ailenin kızı olan bir kadın da işte bu şartlar altında düşmüştü yollara. Ferdinand'ın Viyana'daki danışmanlarından birinin eşi olan, adını bilmediğimiz bu hanım 17 Ağustos'ta kızıyla birlikte üç atlı hizmetkar eşliğinde ayrılmıştı Viyana'dan. Ferdinand'ın Macaristan birliklerinin başkomutanı olan Johann Katzianer'in evlerini ziyaret ettiği gecenin sabahında, kadının Gorizia'daki ailesinin yanına sığınmak üzere yola çıkmıştı bu küçük kafiye.¹⁷ Friuli bölgesinde görevli bir başka Venedikli idareci olan Marco Antonio Contarini'nin Udine'den yazdığı 2 Eylül 1529 tarihli mektup Venedikli bir ulağın söz konusu hanıma yolda rastladığını doğrular nitelikte. Bu habere göre danışmanın eşi kendisi gibi başka soylu hanımlar ile birlikte seyahat etmekteydi. Ulağın kendisinin de 17 Ağustos'ta Viyana'dan ayrılan ulağın bu hanımların güvenliğini sağlamak için yolda onlara eşlik ettiği anlaşılıyor.¹⁸ Soylu hanımımız ailesinin yanına sağ salım ulaşmayı başarmış olacak ki, Pizamano'nun 17 Ekim tarihli mektubunda kadının Gorizia'da bulunduğu, kocasının adamlarından birini onu ziyarete geldiği bilgisi veriliyor. Pizamano'nun 30 Mayıs 1530 tarihli mektubundan anlaşıldığı kadarıyla adam hala Viyana'daydı,¹⁹ eşi kendisine ve evine kavuşabilmiş miydi bilmiyoruz.

Osmanlı ordusu 12 Eylül 1529'da Budin'den hareket etmiş, 22 Eylül'de Avusturya sınırına gelmiştir. 27 Eylül'de Viyana kuşatılacak, 15 Ekim'de Ferdinand'ın kalede olmadığını anlaşılması üzerine kuşatmayı sonlandırma kararı alınacak, 16 Ekim'den itibaren de Osmanlı ordusu kalenin çevresini boşaltmaya başlayacaktır.²⁰ Bu arada da bölgeyi terk eden-

ler yollardadır. Marco Antonio Contarini 3 Ekim'de yazdığı mektupta 22 Eylül'de yöreden ayrılıp bir gün önce Udine'ye varan bir kaşifin gözlemlerini aktarır. Viyana'ya doğru yoğun asker hareketliliği gözleyen kaşif bu nedenle Viyana'ya kadar gidememiş, Venedik topraklarına geri dönmek zorunda kalmıştır. Dönüş yolunda Viyana'dan iki gün önce ayrılan, iki erkek ve bir kadından oluşan küçük bir kafiye Treviso'ya kadar eşlik etmiştir. Adamlardan biri Burgonyalı, biri Venediklidir; kadın ise bunlardan birinin karısıdır.²¹

Harita verileri@2022 Geobasis-DF/BKG(@2000)Google

Kaçamayıp da hayatta kalabilenlerin bahtına çoğu kez iki olasılıktan bir düşüyordu. Sürgün ya da esaret. 1521 sefer günlüğünde Belgrad düştüğünde Macar memleketlerine gitmek isteyenlere izin verildiği, gemiler ile gönderildikleri belirtilir:

Bugün divan olub padişah hazretleri saadetle yapılan köpriden geçüb Belgrada varub Cuma namazın kıldı. Aşağı kilisayı cami itdiler. Engürüs keferesi kendü vilayetlerine gitmek istemeğin devletlü padişah cümlesine destur virüb gemiler ile Tuna yüzünden kala-i Islankamen'e Yahya Paşaoğlu'na gönderdiler ki andan (ondan) öte memleketlerine gideler.²²

Ele geçirilen bazı yerlerin sakinleri ise Osmanlı topraklarına sürgün edilmektedir. 1530 tarihli olduğu tahmin edilen bir defterde "Kefere-i sürgünan-ı Sirem ki, emr-i padişahi ile kura-ı mezburede sakinlerdir" başlığı altında bulunan kayıt bu ve bundan sonraki seferlerde sürgün edilen kimseleri içeriyor olmalıdır.²³

Seferler sırasında kimi zaman düşen kalelerden çıkmasına izin verilenlerin kızları ve oğulları esir alınıp ordugahta herkesin içinde satılıyor;²⁴ kimi zaman pazarlar yakılıp içindekiler esir alınıyor;²⁵ kimi zaman da kiliseye sığınanlar kılıçtan geçiriliyor²⁶ veya kilise yakılarak dışarı çıkarılıp esir ediliyordu.²⁷ Udine'de yaşayan Antonio da Braza'nın Viyana'dan aldığı 8 Ekim 1526 tarihli mektupta Budin'i ele geçiren Osmanlı ordusunun kenti yağmaladığı, bütün yaşlı erkek ve kadınları öldürdüğü anlatılıyordu. Yakılmadık ev kalmayan şehirdeki çocuklar ve genç kadınlar ise öldürülmeyip esir alınmıştı.²⁸

Esir düşen kadınlar arasında çoğu kez savaş sırasında hayatını kaybeden, esir düşen ya da idam

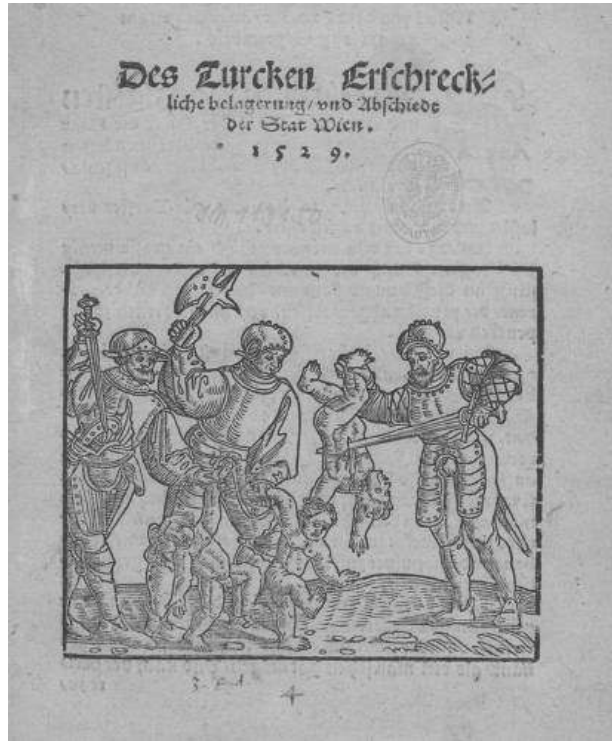
edilen soyluların hanımları da bulunuyordu.²⁹ Bunlardan biri de 1500 yılında, Osmanlı-Venedik savaşı sırasında, esir düşen Anabolu dizdaru Paolo Contarini'nin karısıydı. Kendisi de esir düşen ancak Osmanlı ordugahından kaçmayı başaran Contarini yıllar sonra, 16 Temmuz 1521 günü, Venedik meclislerinden biri olan Collegio'ya yanında Türk gibi giymiş bir genç adam ile birlikte girecekti. Esir düştüklerinde eşini bir Türk almış ve karısı yapmıştı. Fakat anlaşılan o ki kadın esir düştüğünde hamileydi. Aradan geçen zaman zarfında yeni kocası Osmanlı hiyerarşisinde yükselmiş, birlikte de çocukları olmuştu. Adam Suriye seferine gönderilmiş ve orada ölmüştü. Adam ölünce, karısı Contarini'den olma oğlu ile birlikte Venedik'e dönmüştü. Şimdi Contarini, kadınla hala evliymiş gibi, evliliklerinin ve oğlunun meşru görülmesini, oğlunun asilzade olarak kabul edilmesini istiyordu.³⁰

Osmanlı kaynaklarında alınan esirlerin bolluğu abartılı anlatılarla dile getirilir. Söz konusu seferlerin bir kısmına bizzat katılan Celalzade Mustafa 1526 seferinde Varadin'de esir alınan kadınların fiyatını verirken ordugahın cennete döndüğünü söyler.³¹ Kardeşi Celalzade Salih'e bakılırsa, 1526 seferinde o kadar çok esir alınmıştı ki ömründe köle cariyeye nedir bilmeyenler köle ve cariyeye sahibi olmuştu. Hatta esirler o kadar çoktu ki askerler bin tane esire bakıp birini alıyorlardı. Her yer peri gibi bakirelerle dolmuştu, ama bolluktan kıymetleri kalmamıştı. Bir esirin fiyatı 20-30 akçeye kadar düşmüştü. Bu ucuzluğa rağmen kimse esirlerin yüzüne bakmıyordu. Hatta daha güzel esir gören olursa elindekini bırakıp bunu alıyordu.³² Venedik kaynaklarında ise 1529'da Osmanlı ordusunun geçtiği yerlerden esir alınan güzel Alman kızlarının 50 akçeye satıldığı söyleniyordu.³³

İnsanları yurtlarından eden korku, söylentilerle olduğu kadar şiirler, yazılar, resimler ve basılıp dağıtılan risaleler ile de büyüyordu. Nürnbergli ayak kabı ustası ve şair Hans Sachs'ın dokunaklı şiirleri eşliğinde vahşet manzaralarına yer veren ve Erhard Schoen, Niklas Stoer ve Hans Sebald Beham gibi ustaların elinden çıkan tahta baskılar özellikle Viyana kuşatmasının ardından yoğunlaşmış, 1530'da seri üzerine seri basılmaya başlamıştı. 21 Eylül 1529'dan başlayarak kuşatmanın sonuna kadar olanları aktaran *Des Turcken Erschreckliche belagerung und Abschiedt der Stat Wien* adlı risalenin girişinde Erhard Schoen'in bebeklerin hançerlendiği resmi kullanılmıştı.³⁴

Bir diğer örnekte ise resmin yanında Hans Sachs'ın "Esirlerin Ağıtı" başlıklı dizeleri yer alıyordu.

Merhamet eyle yüce Tanrım,
Biz ıstırap içindeki zavallı esirlere.
Boğuyorlar evlatlarımızı;
Elimizden alıyorlar koyunlarımızı ve
oğullarımızı;
Yakıyorlar evimizi bahçemizi
İstiraba sürüklüyorlar hepimizi;
Keşke hiç doğurmasaydı analarımız bizi;
Önce çiftlerine sürüyorlar

Des Turcken Erschreckliche belagerung und Abschiedt der Stat Wien (Wienberg, 1529)

Sonra da bir lokmaya talim ettiriyorlar

Ata verir gibi yere attıkları yemeği.

Gel ey yavuz ölüm ve kurtar bizi

Dehşet veren, azgın Türk'ün elinden.³⁵

1512'de 5. Latran (Lateran) Konsili'nde Split [Spalato] Başpiskoposu Türklerin yaptıkları arasında çocukları anne-babalarının ellerinden kapmak, bebekleri annelerinin memelerinden çekip almak, kocalarının önünde kadınların ırzına geçmek, bakireleri kaçırmak, yaşlı anne-babaları evlatlarının önünde kesmek, gençleri sabana sürmek gibi davranışlardan söz ediyordu.³⁶

1522 Rodos kuşatması sırasında kaleyi teslim edip etmeme konusunda yaşanan tartışmalarda da ben-

Yeniçeri ve esirleri (Nürnberg, 1530)

zer endişelerden söz edildiğini görüyoruz. Kalenin amanla teslim edilmemesi durumunda “kadınların ve çocukların ele geçeceği, bazı kişilerin işkence göreceği ve lime lime edileceği, bazılarının inançlarından vazgeçmek zorunda bırakılacakları, sayısız vahşete ve utanç verici günahlara maruz kalacakları” öne sürülüyordu.³⁷

Bu korkular tamamen yersiz miydi? 1522’de Rodos Kuşatmasına bizzat katılan Tabib Ramazan, ertesi gün kale üzerine yürüneceğinin ve yağma izni verileceğinin ilan edilmesinin ardından aklından geçenleri fantezilerle dolu bir şekilde kaleme almaktan çekinmemişti:

Müslüman askerleri tellalın ganimet vadeden, cesaretlendireni güçlendiren ve canlandıran bu mutlu haberlerini duyunca, ölüleri dirildi, sevinç ve mutluluk içinde mezardan çıktılar. Zayıfları güçlendi, kılıç ve mızrağa ihtiyaç duymadan tek başına kaleyi fethetmeye muktedir oldu. Güçlüləri ise aslan, kurt ve yılan gibi cesaretli oldu. Yoksulları da keferenin mal, evlat ve kadınlarını ele geçirmekle zengin; zenginlerinin de aletleri gergin yani ertesi gün keferenin aile ve bakireleriyle birlikte olup eğlenecikleri düşüncesiyle, kuvvetlendirici ve uyarıcılara ihtiyaç duymadan, fecre kadar gergin durdu... Rodos’u fethederek, cariyeye ve kadınlarına kavuşup beraber olacağını düşünen sevinç ve mutluluk içindeki gazilerin, Şirin’e kavuşacağını düşünen, balta ile Bistun Dağı’nı kesen Ferhad’ın hareketi gibi çevik ve süratli bir hareketle, kaleye geldiler.³⁸

Savaş zamanlarında kadınlara yönelen şiddet bu dönemleri tasvir eden anlatılarda genellikle erotize edilmiş bir şekilde karşımıza çıkar.³⁹ Tabib Ramazan’ın fantezileri de bu doğrultuda değerlendirilebilir. Ben-

zer erotikleştirmeler Celalzade Salih’in anlatılarında daha üstü örtülü ve edebi ifadelerle karşımıza çıkar: “Gazilerin yüzleri dil-rubâlar yanağından güller döneş-nip libâs-ı zülüflerinden sümbüller örtündü.”⁴⁰

Kadınlara ve çocuklara yönelik esaret ve şiddet eylemlerinin Osmanlılara özgü olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. 1527 yılında Habsburg birliklerinin Roma’yı ele geçirdiği sırada kadınlara uyguladığı şiddet de dönemin kaynaklarında yer bulmaktadır:

Askerlerin arzularını tatmin etmek için köşelere sıkıştırılan rahibelerin ve Romalı kadınların çılgınlıklarını ve bedbaht haykırıışlarını duyunca, Tanrı’nın hükümlerinin fanilerin idrakinin ötesinde ve saklı olduğunu düşünmemek elde değil. Yoksa [Tanrı] Romalı kadınların şanlı namuslarına böylesine acı ve vahşi bir şekilde tecavüz edilmesine müsaade eder miydi?⁴¹

Ancak bu durum 1520’lere de özgü değildi elbette. Tarihini her döneminde, dünyanın her coğrafyasında, korkarım ki ezelden ebede durum aynı. Tıpkı binlerce yıl önce Truvalı Hektor’un ölüme gitmeden hemen önce karısı Andromache’ye söylediği gibi:

Benim üzüntüm sensin asıl,
Tunç zırhlı Akhalardan biri alacak hür gününü,
Götürecek seni gözyaşları içinde,
Düşünüyorum o zaman çekeceğin acıyı,
Bu yüzden arkada kalacak gözüm.
Argos’a gidip tezgah dokuyacaksın,
Gireceksin bir yabancı kadının buyruğu altına.
Su taşıyacaksın, Messeis Irmağı’ndan, Hyperie Irmağı’ndan,
Çökecek omuzlarına kara kader,
Çekeceksin bin türlü sıkıntı.⁴²

N. ZEYNEP YELÇE - SABANCI ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- * Bu çalışma TÜBİTAK 1001 Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı kapsamında yürütülen 113K655 numaralı On Altıncı Yüzyılın İlk Yarısında Akdeniz Haber Trafiklerinde Osmanlı İmparatorluğu (AHTO) projesi dahilinde hazırlanmış; 4 Ekim 2019 tarihinde gerçekleştirilen Kadın Kadına Tarih Konferansı’nda sunulmuştur.
- 1 Emine Şeçeroğlu Kaşlı, *Kuşunların da Rengi Var* (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2013).
- 2 Emir O. Filipović, “Arde ante oculos opulentissimum regnum ... Venetian Reports about the Ottoman Conquest of the Bosnian Kingdom, A.D. 1463,” *Italy and Europe’s Eastern Border 1204-1669*, ed. Alexandru Simon, Julian Mihai Damian, Mihailo Popovic (Berlin: Peter Lang Verlag, 2012), 135-156.149-150.
- 3 Marino Sanuto, *I Diarii di Marino Sanuto* (Bologna: Forni Editore, 1969), 43:117.
- 4 Kemalpaşazade, *Tevârih-i Al-i Osman X. Defter*, ed. Şerafettin Turan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 315, 327/328; Bostan Mehmed Çelebi, *Târih-i Sultân Süleyman Hân* (Millî Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 18350), 74a-b; Celalzade Salih Çelebi, *Târih-i Budûn* (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, R.1280, 936/1529-30), 58b, 60b.
- 5 Sanuto, *Diarii*, 43: 6-7.
- 6 Sanuto, *Diarii*, 43: 6-7, 88-89.
- 7 J.S. Brewer (ed.), *Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII* (Londra: Longman, 1867-1875), IV: 1114.
- 8 Jelena Mrgić, “Transition from Late Medieval to Early Ottoman Settlement Pattern A Case Study on

- Northern Bosnia,” *Südost-Forschungen* 65/66 (2006-2007), 59; Feridun Emecen, “Onaltıncı Asır Başlarında Bir Göçün Tarihçesi Gelibolu’da Sirem Sürgünleri,” *Osmanlı Araştırmaları* 10 (1990), 168, 172.
- 9 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât-ı selatin* (İstanbul: Darü’ttîbaatî’-amire, 1858), 508.
- 10 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât*, 509.
- 11 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât*, 509-10.
- 12 Sanuto, *Diarii*, 31:175-176.
- 13 Mrgić, “Transition from Late Medieval to Early Ottoman Settlement Pattern,” 59; Emecen, “Gelibolu’da Sirem Sürgünleri,” 172.
- 14 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât*, 571.
- 15 Sanuto, *Diarii*, 51: 557, 577-78; 52:6-7.
- 16 Sanuto, *Diarii*, 51: 291.
- 17 Sanuto, *Diarii*, 51:478-479.
- 18 Sanuto, *Diarii*, 51: 475-476.
- 19 Sanuto, *Diarii*, 52: 113, 315.
- 20 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât*, 571-72.
- 21 Sanuto, *Diarii*, 52:40-42.
- 22 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât*, 514.
- 23 Emecen, “Gelibolu’da Sirem Sürgünleri,” 171.
- 24 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât*, 571.
- 25 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât*, 582.
- 26 Celalzade Mustafa, *Tabakât-ül-Memâlik ve Derecât-ül-Mesâlik* (Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557), ed. Petra Kappert (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1981), 232a.
- 27 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât*, 581.
- 28 Sanuto, *Diarii*, 43:117-118.
- 29 Mochaç muharebesinin ardından esir alınarak idam edilen kumandanlar ve diğer soylular için bkz. Celalzade Mustafa, *Tabakat*, 149b.

- 30 Sanuto, *Diarii*, 4:5, 85; 5:186; 31:62-63.
- 31 Celalzade Mustafa, *Tabakat*, 140b.
- 32 Celalzade Salih, *Târih-i Budûn*, 58a, 65b.
- 33 Sanuto, *Diarii*, 52:56-57.
- 34 Charlotte Colding Smith, *Images of Islam, 1453-1600: Turks in Germany and Central Europe* (New York: Routledge, 2016), 43-46.
- 35 Erhard Schoen, *Yeniçeri ve Esirleri*, Seri: Participants in the Siege of Vienna (Nürnberg, 1530)
- 36 Kelly DeVries, “Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohács (1526),” *Medieval Warfare 1300-1450*, ed. Kelly DeVries (Londra: Routledge, 2010), 553.
- 37 Anon., “A Brief Relation of the Siege and Taking of the Cite of Rhodes by Sultan Soliman the Great Turke,” *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, and Discoveries of the English Nation*, c.2, ed. Richard Hakluyt (Londra: G. Bishop, R. Newberie, and R. Barker, 1599), 198-99.
- 38 Necati Avcı, *Tabib Ramazan: Er-Risale el-fethiyye er-radossiye es-Süleymaniyye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1993, 153.
- 39 Suzanne Edwards, “The Rhetoric of Rape and the Politics of Gender in the Wife of Bath’s Tale and the 1382 Statute of Rapes,” *Exemplaria* 23/1 (2011), 4.
- 40 Celalzade Salih, *Târih-i Budûn*, 55a.
- 41 Francesco Guicciardini, *The History of Italy*, çev. Sidney Alexander (New Jersey: Princeton University Press, 1984), 385.
- 42 Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, 28. basım (İstanbul: Can Yayınları, 2008), VI:454-459.

Ermeni Soykırımı'na Yeni Bir Bakış Açısı

DİLEK IŞIK

ARAPLARIN 1915'İ, ERMENİ SOYKIRIMI'NI ALIŞILAGELMİŞ TÜRK VE ERMENİ PERSPEKTİFLERİNİ BİR KENARA KOYARAK, ARAPLARIN GÖZÜNDEN İNCELİYOR VE ANALİZ EDİLECEK YENİ BİR ALTERNATİF SAHA YARATIYOR.

Ermeni Soykırımı'nın, bir akademik çalışma sahası olarak izdüşümü, soykırım terimini irdeleme boyutunu çoktan aştı ve soykırımın iç ve dış dayanaklarını temellendirme noktasına geldi. Yaşanan felaketin failleri, kurbanları, süresi, işleyişi, sebep ve sonuçları üzerine yapılan araştırmalar; günbegün irdeleme alanlarını genişleterek farklı odak noktaları belirlemeye olanak sağladı. İletişim Yayınları'ndan çıkan, Emre Can Dağlıoğlu'nun derlediği *Arapların 1915'i* ise bu meseleyi coğrafya unsurunu merkeze alarak inceleyen faal bir çalışma.

Arapların 1915'i, soykırımın aktif mecrası olarak görülen İstanbul ve Anadolu'nun dışına çıkarak Arap coğrafyasında olup biteni, coğrafyanın ev sahiplerinin bakış açısına dayanarak analiz ediyor. Dört bölüme ayrılan ve on makaleden oluşan kitapta, Ermeni Soykırımı'nın Arap dünyasındaki yankıları sosyokültürel, politik, cinsiyet çalışmaları gibi belirli yönlerden sunulurken gazete ve hatıratlar aracılığıyla da elde edilen çıkarımlar somutlaştırılıyor. Yiğit Akın da kitaba yazdığı önsözde, çalışmanın özgünlüğünü, çeşitliliğini, coğrafik ve zamansal çerçevede düşünmeye davetini ve de sonraki araştırmalara bir çağrı olma niteliklerini vurguluyor.

Birinci bölüm, Hamit Bozarslan'ın "İttihatçılık, Arap Vilayetlerini ve Kürdistan'ı Seviyor Muydu?" ana başlıklı makalesinden ibaret. Bozarslan, Osmanlı ve Arap ilişkisinin tarihçesini inceliyor ve bu ilişkinin bilinmedik boyutunu gün yüzüne çıkararak, arada yüzyıllardır süregelen sıkı bir dostluğun bulunduğunu tahayyülünü yok ediyor. Makalenin dayanağını oluşturan "İttihatçıların 'vatan' tasavvurunda Arap âleminin, hatta Kürdistan'ın önemli bir yer tutmadığı" hipotezi İttihatçıların vazgeçmediği Turan projesi bağlamında ele alınıyor. İttihatçılara göre, özünde

Osmanlı'nın bir imparatorluk mertebesine erişmesinde etkili olan Arap ve Kürt vilayetleri, çoktan ele geçirilmiş "boş arazi" konumundaydılar ve Orta Asya ve Kafkasya bölgesi kadar önem arz etmiyorlardı. Bozarslan "İttihatçılık neden güneye yönelmedi?" sorusunu da bu bağlamda inceliyor ve onların asıl odak noktasını oluşturan bölgenin Turan projesi kapsamına giren coğrafya olduğunu yineliyor. Bu çıkarım, Ermenilerin, Arapların, hatta Kürtlerin gözden çıkarıldığını; Türklük kimliği altında diğer etnik topluluklara uygulandığı verilerle sunulan sistematik şiddetin varlığını kanıtlıyor. Öte yandan, bu zihniyetin vatan ve Türklük algılarının beraberinde Ermenilere karşı oluşan bir "aşağılık kompleksi" olgusunu soykırım temasının ana unsuru olarak hesaba katılıyor. Konuya bu açıdan bakmak, küçümsenmeyecek bir polemik değeri taşıyor kuşkusuz. Ermeni Soykırımı yürüncesine yeni bir soluk getiren bu çalışmaya iddialı bir başlangıç.

Kitabın ikinci bölümü Nora Arissian'ın "Arapça Gazetelerde Ermeni Soykırımı", Emre Can Dağlıoğlu'nun "Korku Propagandası: Ermeni Soykırımı'nı Bir Bedevi Asilzadesinin Kaleminden Okumak" ve Samuel Dolbee'nin "İmparatorluğun Sonundaki Çöl: Ermeni Soykırımı'nın Çevre Tarihi" başlıklı makalelerinden meydana geliyor. Arissian, soykırımın Araplar ve Arap coğrafyası üzerindeki etkilerini gazete haberleri aracılığıyla somutlaştırırken, yaşanan felaketin trajik ama bir o kadar da gerçekçi boyutlarını algılayabilme olanağı sağlıyor. Arapça gazetelerde soykırım kelimesine eşdeğer güçlü sıfatların kullanımına değinerek, soykırımın Arap camiasının tansiyonunu yükselten, toplumda korku uyandıran bir trajedi olduğunu vurguluyor. Dağlıoğlu ise Bedevi asilzadesi Faiz el Güsey'nin *Madabih fi Erminya* [Ermenistan'daki Katliamlar] eseri aracılığıyla soykırımı tanıklıkların oluşturduğu dinamizmi açığa çıkarıyor. Faiz'in yazdığı metin, 1915-16'da özellikle Diyarbakır'da şahit olduğu Ermeni katliamlarını ihtiva ediyor. Faiz, temelde metnini "Ermenilerin mutlak kurban, Türklerinse barbar katil olduğu" ana fikrine dayandırıyor. Dağlıoğlu ise bu fikri besleyen etkenin geçmişten gelen Osmanlı-Arap ilişkileri doğrultusunda canlandığı kanısıyla, metni daha açık ve anlaşılır bir hâle getirebilmek amacıyla Şerifi propagandayı inceliyor. Aradaki İslami birliğin de onarmaya yetmediği incinmiş bu bağ, Bozarslan'ın da

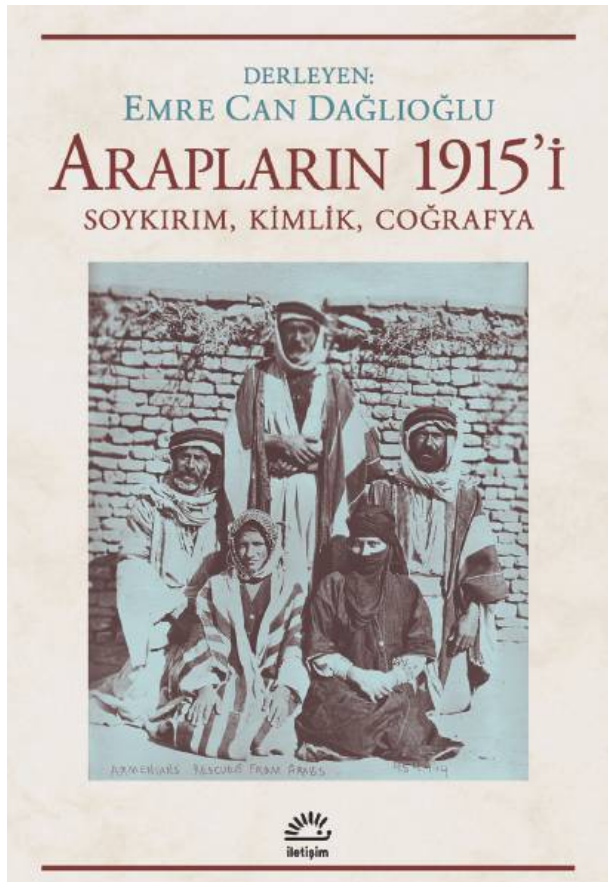
değindiği Turancılık çabasının etkileri kapsamında inceleniyor: Faiz'in İttihatçıların beslendiği aşırı milliyetçiliği soykırımın gerekçesi olarak ele almasının Şerifi propaganda analitiğiyle de uyduğu görülüyor. Buna bağlı olarak, iki makalenin de değindiği noktalarda oluşan bu çok yönlü paralellik, vardıkları kanırları pekiştiriyor. Bölümün son makalesinde Dolbee, odağı tekrar coğrafi konuma getirerek "çöl" kavramını Ermenilerin tehcir sonrası ölüm kalım savaşı verdiği simgesel bir inceleme noktası olarak irdeliyor. Dolbee, Ermenilerin gönderildiği Cezire'nin coğrafi tahlilini sunarken, onlar için zor da olsa bir yaşam alanı hâline gelen çöllerle arasında sembolik bir bağ kuruyor. Ulus-coğrafya arasındaki bu bağla, ıssız ve boş çöllerin keyfiyeti Ermenilere verilen değerden azade görülüyor. Böylece Ermenilerin çöl şartlarında hayatta kalsa bile asimilasyon ve köleleştirme politikalarıyla baş başa kalışı temellendiriliyor.

Üçüncü bölümde yer alan Anna Aleksanyan'ın "Soykırım Süresince Araplarla Zorla Evlendirilen Ermeni Kadınların Özgürleştirilmesi Meselesi" adlı makalesi, soykırım özelinde kadın çalışmaları ve cinsiyet araştırmalarına yeni bir soluk kazandırırken, kadınların maruz kaldığı asimilasyon ve köleleştirilme meselesine değiniyor. Araplaştırılan Ermeni kadınların birçoğunun soykırım sonrası yaşamını kökleri ve evinden uzakta geçirmesi, bunun sonucunda dönme cesareti gösteremeyecek ölçüde asimile oluşları inceleniyor. Halbuki soykırıma maruz kalmış bir milletin yeniden doğuşunun mucizesi kadınlar ve çocuklarında saklı. Kitapta, Ermeniliğe karşı yürütülen bu olumsuz çabaların ardından, elde kalan derme çatma yuvaya dönme cesaretine sahip

olan kadınların motivasyonu değerlendirilmemesi, bir eksiklik olarak göze çarpıyor. Fakat bu durum, kadın çalışmalarına, farklı bir perspektiften bu konuya yönelme konusunda esin kaynağı oluşturuyor. Narine Margaryan'ın "Emir Faysal Bin Hüseyin'in 1918-1928'de Ermeni Mültecilere Dair Siyaseti", Keith David Watenpaugh'un "Cihan Harbi'ni Hatırlamak: Alegori, Yurttaşlık Erdemi ve Muhafazakâr Tepki" ve Victoria Abrahamyan'ın "Harici Vatandaşlar: Fransız Mandası Suriyesi'nde Kimlik Etiketleme ve Kimlik Söylemi (1920-1932)" adlı makaleleri bölümün devamında yer alıyor. Margaryan, Suriye'de Emir Faysal yönetimi sırasında yürütülen Arap-Ermeni ilişkilerini inceliyor. Watenpaugh yine Faysal dönemi Suriyesi yö-rüngesinde Tabbakh ve Ğazzi'nin tarihsel çalışmaları üzerinden tarihyazımına katkıda bulunuyor. Buraya kadar yapılan çıkarımlar ışığında, Arap-Ermeni ilişkilerinin daima müspet ve yapıcı bir seviyede ilerlediği varsayımı yapılabilir. Ancak Abrahamyan ise konuya tamamen farklı bir perspektiften yaklaşıyor ve bu ilişkiyi Fransız mandası altındaki Suriye'de zuhur eden milliyetçilik akımı üzerinden değerlendiriyor. Böylece farklı dinamikler odağında gelişen ilişkinin ters ve olumsuz bir yüzü de okura nakledilmiş oluyor. Çoğunlukla yapıcı bir irtibatın yansıtıldığı makalelerden müstakil bir biçimde, ilişkinin kopma noktasına geldiği belirli olayların aktarımına dair noksanlık bir nevi giderilmiş oluyor.

Kitabın son ve dördüncü bölümünde Şule Can'ın "Musa Dağı Ermeni Direnişi, 1939 Göçü ve Araplar" makalesi ve Rashid Khalidi'nin "Birinci Dünya Savaşı'nın İyileşmeyen Yaraları: Ermenistan, Kürdistan ve Filistin" adlı makalesi yer alıyor. Can, Musa Dağı Direnişi'nden 1939'a değin uzanan süreçte Ermenilerin yaşadığı umarsızlık anları ve geliştirilmeye çalışan savunma stratejilerini, Arap Alevilerin ettiği tanıklıklar aracılığıyla kayda geçiriyor ve soykırım literatürüne çarpıcı bir katkıda bulunuyor. Son olarak Khalidi, Birinci Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu'da güdülen siyasal politikaların Filistin, Kürt ve Ermeni halklarına yaşattığı ulusal travmalar üzerinde duruyor ve bu halklar arasında milli bağımsızlık trajedisi bağlamı üzerinden bir okuma yöntemi sunuyor.

Arapların 1915'i, Ermeni Soykırımı'nı alışlagelmiş Türk ve Ermeni perspektiflerini bir kenara koyarak, Arapların gözünden inceliyor ve analiz edilecek yeni bir alternatif saha yaratıyor. Bu yeni bakış açısı, soykırımı belirli bir zaman dilimi ve coğrafya içinde meydana gelmiş olaylar sürüsü olarak ele almak yerine, başta politik ve coğrafik olmak üzere diğer unsurlar üzerinden irdeleyerek, soykırım kavramını yeniden üretiyor ve biçimlendiriyor. Bunu yaparken Arapları olumlu ya da olumsuz yönde bir niteleme veya etiketleme amacı gütmüyor, yalnızca mesele çeşitli açılardan okura sunuluyor ve okurun kendine has bir değerlendirme yapması arzu ediliyor. Bu alanda bir ilk olma mertebesi kitabı belirli unsurları incelemede kimi açıdan toy bırakabilir, ancak bu sahayı ve de keşfedilmemiş diğer alanları araştırmada esin kaynağı olması açısından bu kitap bir meydan okuma.

İçi Çürük Altın Elma

PATRICIA FARA

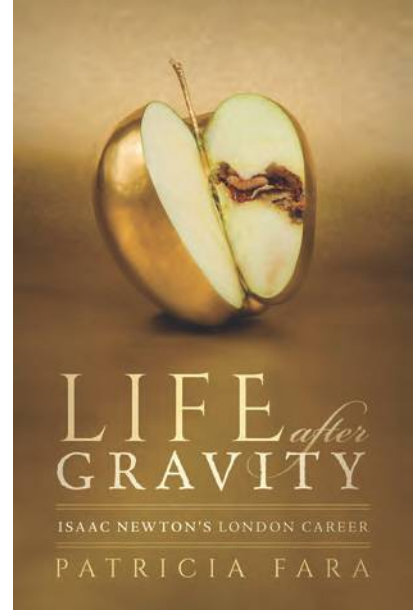
YERÇEKİMİ YASASI'NI BULMASIYLA TANINAN ISAAC NEWTON HAYATININ SON OTUZ YILINI LONDRA'DA LÜKS İÇERİSİNDE, BİR SALON BEYEFENDİSİ EDASIYLA YAŞADI.

ÇEVİRİ: ÖVGÜ TÜZÜN*

Hayatının ilerleyen yıllarında meslektaşlarına çekim yasasını ağaçtan düşen bir elmayı gözlemleyen gelen ilhamla keşfettiğini söyleyen Isaac Newton'un yaşamı, henüz hayatta olduğu yıllarda bile, mitolojik öğelerle sarmalanmıştı.¹ Kafasına düşen elmayla ilgili bahsi geçen 'epifani' (aydınlanma anı) 1666-1667 karantinası sırasında, Newton'un İngiltere'yi kasıp kavuran veba salgınından kaçmak için kırsaldaki çiftlik evine çekildiği dönemde yaşanmıştı. Karantina boyunca çocukluğunun geçtiği evde tehlikeden uzak bir şekilde yaşayan Newton, gökkuşağının renklerini inceledi, matematikte kalkülüs tekniğini geliştirdi ve ayın dünyanın, dünyanın ise güneşin etrafında nasıl döndüğü üzerine kafa yordu. Newton'un inziva döneminde geliştirdiği huylar (alışkanlıklar),

Cambridge Üniversitesi'ne döndüğünde, onun deliliğin sınırlarını zorlayan kindar bir simyacı ve bir 'eksantrik' olarak şöhret edinmesine yol açan çok sayıda hikâyeyi güçlendirdi. Sonu gelmeyen ısrarlara en nihayetinde boyun eğen Newton, onu bilim alanında dünyanın en büyük dâhisi konumuna getiren çekim yasasıyla ilgili çıkarı açan kitabını yayınladı.

Efsanevi bir kahramanla ilgili bu rivayetler her ne kadar tanındık gelse de, Newton'un son otuz yılını kapsamaz. Ellili yaşlarının başlarında, yaşadığı ruhsal bir buhran ve belki de sonu kötü biten bir aşk macerası sonrasında, aniden akademik dünyaya sırtını dönen Newton son otuz yılını Londra'da metropolitan bir salon beyefendisi edasıyla yaşadı. Cambridge'in sessiz sakın inziva odaları ve karanlık kütüphanelerinden müteşekkil (ve tamamen erkeklerden oluşan)

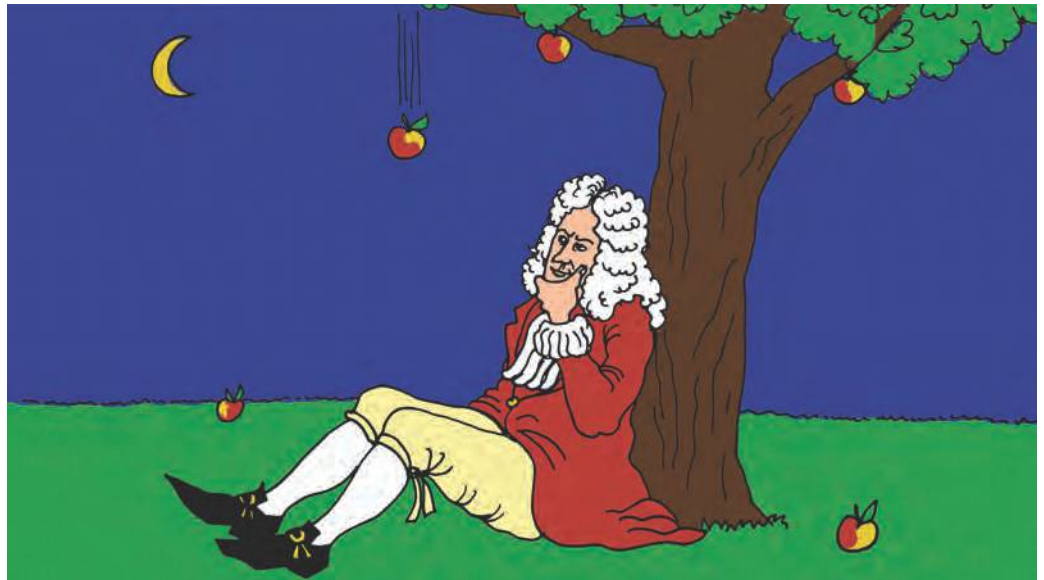

Life After Gravity: Isaac Newton's London Career (Çekim Yasasından Sonra Hayat: Isaac Newton'un Londra Kariyeri)

dünyasının yerine erkek ve kadınların beraber vakit geçirdiği şık topluluklarda boy göstermeye başlayan bilim insanı, zengin hamilerden nasıl faydalanabileceğini kısa zamanda öğrenip hem toplumsal statüsünü hem de gelirini hızla yükseltmeyi başardı.

Saray çevrelerinde de göze girmek için başarılı manevralar

Newton'un elması
Wikimedia Commons

Londra Kulesi (Tower of London). Foto Hilarmont

yapan ve Avrupa'nın her yanından önemli ziyaretçileri Londra'da ağırlayan Newton'un zenginliğinin yanında nüfuzu da giderek artmaktaydı. Alışlagelmiş biyografiler her ne kadar Newton'u dünyevi şeylerden uzak, kanaatkâr bir profesör olarak betimlese de, bu Londra'lı güç simsarı o kadar müsrifti ki sahip olduğu eşyaların envanteri 17 ft (518 cm) uzunluğunda bir parşömen tomarına anca sığıyordu. Bu envanterde, çok sayıda tablo, tabak, İncil ve çarşaf takımına ilave olarak Newton'un yaşadığı dönemde sahip olunabilecek en lüks eşya olarak büyük süksesi olan gümüş lazımlıklardan da iki adet vardı. Diğer yandan -fevkalade matematik bilgisine rağmen- küresel ticaret firmalarına yaptığı yatırımlar borsa çöktüğünde ona küçük bir servet kaybettirdi.

Birkaç sene içinde, Kraliyet Akademisi'nin yanında Kraliyet Darphanesi'nin de başına geçen Newton, burada hem para basımından sorumluydu hem de mali konularda danışmanlık yapıyordu. Bu dönem boyunca yaşadığı şık evlerden, önemli bir askeri üs olan Londra Kulesi'nin dış duvarlarının arasında sıkışmış darphane binala-

Queen Anne half guinea, 1714. baldwins.com

rına gidip gelen bilim adamının ev haliyle de dedikodu sayfalarının bilindik güzellerinden üvey-yeğeni Catherine Barton ilgileniyordu. Darphane binalarının Thames nehri yakınında olması, Afrika'dan gelen ve madeni para yapımı için kullanılan altını taşıyan gemiler için oldukça ideal olsa da Newton sürekli çalışan makinelerin, askerlerin yürüyüşünün ve Kule'nin hayvanat bahçesinde tutsak tutulan aslanların çıkardığı bitip dinmeyen gürültüden oldukça rahatsızdı.

Newton İngiltere'nin madeni para sistemini ciddi bir revizyondan geçirdi fakat -genelde olduğu gibi- yapılan reformlar sonrası zenginler daha da zenginleşirken

yoksullar daha da yoksullaştı. Sert ama bir o kadar da etkin bir yönetici olan Newton, yolsuzluğun kökünü kazıdığı, performans oranını arttırdığı ve sahte para basanlara göz açtırmadığı için çalışanları arasında hiç de popüler değildi. Kalpazanlara karşı öylesine amansız bir mücadele veriyordu ki, zaman zaman gizlice yerel tavernalara sızmaları için görevlendirdiği güvenilir elemanlarına gerçek kimliklerini gizleyecek farklı giysiler bile almaktaydı. Karşıtlarını sindirdiği ve komitelerini taraftarlarıyla doldurduğu Kraliyet Akademisi'nde de yine benzer şekilde otokrat bir yönetim sergilemişti.

Onunla aynı dönemde yaşayan pek çok insan gibi Newton da,

Hint İmparatoru ya da Meksika'nın Fethi, 1731 yılında, Darphane Müdürü Mr. Conduitt'in evinde, Cumberland Dükü'nün huzurunda icra edilmiştir, 4. Perde, Sahne 4. Wikimedia Commons

Amerika kıtasındaki büyük toprak sahiplerine Afrikalı tutsaklar satan Doğu Hindistan Şirketi gibi kuruluşlara yatırım yaparak büyük maddi kazanç elde etti. Bunun yanında, Darphane'nin başında olmasından faydalanarak, Afrikalı tüccarlardan olabilecek en düşük fiyattan altın alıyor ve basılan her madeni paraya ödenen ücretlerle kendi gelirini de arttırıyordu. Ticari faaliyetlerinin ona getirdiği bir başka avantaj da, ticaret yolları boyunca konumlanmış şirket çalışanlarından aldığı matematiksel verilerin yardımıyla yerçekimi kuramlarındaki bazı sorunlu noktaları halletmesi (açıklığa kavuşturması) olmuştur. Yani, dünyanın en büyük fizik kitabı olarak bilinen ve saygı gören eserin içeriğinde sömürgeci İngiliz emperyalistlerden gelen bilgiler de vardır.

Aydınlanma Çağı'nın ileri gelen figürlerinden biri olan Newton, iki dönem Cambridge Üniversitesi'ni temsilen milletvekilliği yapmış,

hem şövalyelik unvanını hem de Darphane'deki yeni mevkisini ise -evinin idaresiyle ilgilenen akrabası Barton'la uzun soluklu bir gönül ilişkisi yaşayan- maliye bakanı güçlü Halifax Kontu sayesinde almıştır. Barton daha sonra Darphane müdürlüğünü Newton'dan devralan John Conduit ile evlenmiştir. Londra sosyetesindeki muazzam yükselişinin reklamını yapmak isteyen Conduit, William Hogarth'a bir grup portresi yaptırmıştır. Bu tabloda, Conduit'in şık oturma odası -Kralın üç çocuğu da dahil olmak üzere- çok sayıda seçkin aristokratla dolu olarak resmedilmiştir.

Hogarth'ın Newton'a olan büyük hayranlığı bu tabloda da açık bir şekilde görülür: Şöminenin üstündeki Newton'un büstü boşluğa bakarken, ön tarafta duran asilzade kadın kızına Newton'un çekim yasasıyla yere düşen yelpazeyi almasını söylemektedir. Eğreti sahnedeki oyuncular ise

Avrupalı sömürgecilerin davranışlarını -bencilce altın arayışlarını, dini baskılarını ve köle ticaretini- anlatan bir oyun sergilemektedir. Hogarth'ın karmaşık tablosu Newton'un meslektaşlarını, dünyanın dört bir yanında güç mücadelesine kapılmış -hem kadın hem erkek- hırslı alavere dalaverecileri de resmeder. Her ne kadar Aydınlanma Devri Aklın Çağı olarak yüceltilse de, bu dönemde şahlanan sömürgecilik hareketi ve eşitsizlikler modern demokrasinin temelini oluşturur.

PATRICIA FARA - CAMBRIDGE UNIVERSITY, DEPARTMENT OF HISTORY AND PHILOSOPHY OF SCIENCE

DİPNOTLAR

- * Bahçeşehir Üniversitesi.
1 Bu makale, büyük oranda, kullandığım tüm kaynakların tam referanslarını da içeren son kitabım *Life After Gravity: Isaac Newton's London Career* (Çekim Yasasından Sonra Hayat: Isaac Newton'un Londra Kariyeri)'a dayanmaktadır (Oxford University Press, 2021).